

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GÉRARD DUMÉNIL
DOMINIQUE LÉVY

Büyük Yol Ayrımı

Neoliberalizme
Son Noktayı Koymak

ÇEVİREN
AYŞEN GÜR

GÉRARD DUMÉNIL - DOMINIQUE LÉVY
Büyük Yol Ayrımı

GÉRARD DUMÉNIL ve **DOMINIQUE LÉVY** Fransız Bilimsel Araştırma Merkezi CNRS'de yönetici ve ekonomi uzmanı olarak görev yapıyor. Actuel Marx'ın ve Attac Bilimsel Konseyi'nin yayın kurulu üyesi olan bu iki heterodoks ekonomistin ortak eserleri şunlardır: *La dynamique du capital, un siècle d'économie américaine* (PUF, 1996); *Crise et sortie de crise. Ordres et désordres néolibéraux* (PUF, 1998); *Kapitalizmin Marksist İktisadı* (İletişim, 2009); *The Crisis of Neoliberalism* (Harvard University Press, 2011).

La grande bifurcation. En finir avec le néolibéralisme

© 2014 Editions La Découverte

İletişim Yayınları 2153 • Politika Dizisi 130

ISBN-13: 978-975-05-1753-2

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITOR Bahar Siber

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Bahri Özcan

BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

GÉRARD DUMÉNIL
DOMINIQUE LÉVY

Büyük Yol Ayrımı

Neoliberalizme
Son Noktayı Koymak

*La grande bifurcation
En finir avec le néolibéralisme*

ÇEVİREN Ayşen Gür

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	
TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YOLLARI	9

BİRİNCİ KISIM

TARİHSEL DİNAMİKLER

1. BÖLÜM	
KAPİTALİZM TARİHİN SONU MUDUR?	19
Toplumsallaşma. Kapitalist mülkiyetin kurumları	19
Devletçi ve yarı devletçi müdahaleler	22
Kapitalizmin örgütçü sosyal sınıfı olarak yöneticiler	23
Örgütlü kapitalizmin üç odaklı sınıf yapısı	26
Kapitalist finans	28
Yönetimsel kapitalizm olarak 20. yüzyıl kapitalizmi. Yönetimselcilik	29
2. BÖLÜM	
TOPLUMSAL DEĞİŞİM DİNAMİĞİNDE MÜCADELELER VE UZLAŞMALAR	33
Yönetimsel kapitalizmin üç sosyal düzeni: Birinci finans hegemonyası, savaş sonrası uzlaşma ve neoliberalizm	33
Devlet ve demokrasi	40
Devrimci ittifakın kaderi	42
Sağ veya soldaki ittifaklar ve önderlikler. Sosyalizm ve yeni yönetimselcilik	44

Üretim ilişkileri ve toplumsal düzenler: Karşılıklı bir ilişki	46
Büyük yol ayrımı	47

İKİNCİ KISIM

SAVAŞ SONRASI DÖNEM VE NEOLİBERALİZM

3. BÖLÜM

“SOLDAKI” UZLAŞMA	53
Gelirler ve mülkler: Eşitsizliğin daha az olduğu bir toplum	53
Büyümenin hizmetindeki finans sektörü	57
Şirketin içinde: Yöneticilere dayalı bir işletme, bir ücret ittifakı	59
Soldaki uzlaşmanın dayanağı olarak hükümet.	
Büyük çaplı devletler ve sosyal koruma	62
Ulusal ekonomiler	63

4. BÖLÜM

SÜREKLİLİKLER VE KOPUŞLAR	67
İşçi hareketinin peşinden gelen toplumsal uzlaşma	68
Uluslararası ilişkilerde gedik	71
Savaş sonrası uzlaşmanın sona ermesi	75

5. BÖLÜM

“1979 DARBESİ”NDEN 2008 KRİZİNE	77
“1979 Darbesi” ve 1980’li yıllarda kuralların terk edilmesi.	
Çevre ülkelerde borç krizi ve merkezde finans krizi	77
Neoliberalizmin başka ülkelere ihracı dalgası ve 1990’lı yılların krizleri	79
1990’lı yılların ikinci yarısı: ABD hegemonyası altında neoliberal zirve	80
Sürekli genişleyen globalleşme. Neoliberalizmin globalleşmesi sorgulanıyor	81
Finansallaşma, serbestleşme ve globalleşme.	
ABD ekonomisinde dengesizliklerin artışı	82
2008: Çözülüş	84

6. BÖLÜM

AVRUPA NEOLİBERALİZM SINAVINDA	87
Roma’dan Maastricht’e: Neoliberal globalleşmede eriyen bir proje	88
Krizden önce ve krize doğru. İspanya örneği	92
Almanya ve Fransa’nın yolu	101

ZİRVEDEKİ GERİLİMLER

7. BÖLÜM

ANGLOSAKSON FINANSI: BİR MODEL VE BİR İMPARATORLUK.....	107
Finans ve finans dışı sektörlerde mülkiyet ve yönetim.	
Anglosakson neoliberalizmi örneği.....	107
Yönetim ve mülkiyet ağlarındaki dönüşümler. İktidar oyunları.....	109
Hissedar aktivizmi. Spekülatif fonlar, neoliberal girişimin silahlı kolları	111
Mülkiyet ve denetim ağları. ABD'nin hegemonyası.....	113

8. BÖLÜM

AVRUPA'YA HAS ÖZELLİKLER: ALMAN TİPİ ENDÜSTRİCİLİK, FRANSIZ TİPİ FINANSALLAŞMA.....	119
Avrupa'nın özellikleri ve Avrupalılaşma.....	119
Anglosakson neoliberalizmi patikasının dışında:	
Neoliberal-yeni yönetsel bir melez yapı	121
Fransa: Iskambil kağıdından finans şatosu kuran hükümetler	123
Almanya ve Fransa: Neoliberal globalleşmeye iki farklı eklemleme biçimi.....	129

9. BÖLÜM

ULUSLARARASI ARENA	133
Eski merkezlerin hegemonyasında erozyon	133
Sermaye birikimindeki bozukluklar ve uluslararası ticaretteki dengesizlikler.....	138
Korumacılığın yükselişi	143
Volatil finans akışları. Çevre ülkelerde direniş	144

ÇATIŞMALAR

10. BÖLÜM

ABD-AVRUPA: HIRSLAR, SAĞ AKIMLARIN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI	149
ABD'de neoliberalizmin yollarının uzaması	149
ABD'de havanın güzelleşmesi: Resesyondan kısmen çıkış	150
ABD globalleşmeyi kurtarabilir mi?.....	152
İmparatorluğun merkezinde: Çok şey yapmak, toplumsal düzeni değiştirmek hariç	156

Avrupa: Zor bir durum ve kıtanın birliğinin geleceği için belirleyici bir sorun	158
--	------------

Avrupa sağ akımlarının uzlaşması: Yeni yönetsel bir çıkış yolu mu?.....	161
--	------------

11. BÖLÜM

AVRUPA: SOLDA UZLAŞMAYI BAŞARMAK, KORUMAK VE AŞMAK	165
---	------------

Finans'a karşı üç sol	166
------------------------------------	------------

Projesini belirlemek. Toplumunu seçmek	168
---	------------

Aşamacılık mı devrim mi? Sınırlararası bir ittifak.....	169
--	------------

Sınıf hegemonyası ve uluslararası hegemonya	173
--	------------

Finans hegemonyasını kırmak ve yönetimin özerkliğini yeniden kazanmak	174
--	------------

Anglosakson hegemonyasını kırmak ve globalleşmede politikaların özerkliğini yeniden kazanmak	176
---	------------

Ortak olarak yönetmek. Tarihin tekrerrütmesini nasıl engellemeli?	179
--	------------

Politik-kurgu	182
----------------------------	------------

TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN YOLLARI

Bu kitabın kökeninde, eski merkezleri oluşturan toplumlarımızın, yani Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin otuz yıldır toplumsal gerileme eğilimine girdiği düşüncesi yatıyor. Böyle bir yargıda bulunmak, elbette geçmişi temizlemez ama mevcut gidişatın ilerlemeye ters olduğunu da görmek gerekir. Bu gerileme eğilimleri bildik yollarla kendilerini gösterir: Çoğunluğun satın alma gücünde duraklama, ekolojik felaketler ve gezegenin ısınması, sosyal koruma sistemindeki erozyon, eğitim veya araştırma alanında gerileme, ticari ve mali pratiklerin hayatın tüm alanını işgal etmesi. Bugünkü kriz, halk sınıfları üzerindeki baskıların bahanesi olarak kullanıldığından, bu eğilimleri artırmaktadır. Siyasi düzlemde, kitabın amacı, bu dinamiklerin tersine çevrilmesidir.

Bu yargının dayandığı vizyon, gerçek bir solun bakış açıdır: İnsanlığın geleceği, yalnızca dayanışmacı ve eşitlikçi bir "birlikte yaşama", kolektif ve bireysel hayatlara anlam veren toplumsal ve kültürel değerler üzerine kurulabilir. Bunun sonuçları açıktır: Eşitsizliklere karşı mücadele etmek, her-

kesten ortak çalışmaya katkıda bulunmasını beklemek, her türlü iktidar veya mülkiyet hiyerarşisi kaygısından bağımsız olarak hakları güvence altına almak, çevrenin korunmasına ilişkin gereklilikleri herkese eşit olarak dağıtmak, en zayıfları korumak. Bu proje, ayrıcalıklı azınlıkların çıkarını pekiştirme peşinde koşan, ideolojik dayanağı seçkincilik olan sağ güçlerin pratikleriyle çatışmaktadır: Bu azınlıklara ait olmak, sanki onları oluşturan birey ve gruplara özgü üstün niteliklerin ifadesi olarak görülür – mükemmeliyet ve yarar adına korunması gereken bir hiyerarşi düzeni.

Ütopyalar gerçekten ölüp gömüldüler mi? Burada modern toplumların tarihini yeniden yazmaya kalkışmayacağız ama ikibuçuk yüzyıl geriye gitmek kaçınılmaz. 18. yüzyılın devrimleri, Fransız Devrimi'nin Cumhuriyetin tapınaklarının girişine yazdığı idealler adına yapıldı: "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik". Aşırı hoşgörü göstermekle suçlayamayacağımız Marx'ın bile, geçmişin toplumsal yapılarında devrim yapma gücünü vurgulamakta tereddüt etmediği, muzaffer bir burjuvazinin dönemiymişti bu. Burjuvazi, hedeflerine ulaşmak ve yeni bir dünyanın ortaya çıkmasını sağlamak için, halk güçlerinin temsil ettiği kaldırıcı kullanmayı başardı. Ama aynı burjuvazi, arka arkaya –Fransa'da Thermidor'dan (Temmuz 1794) Haziran 1848 devrim günlerine kadar– baskı gücünü kullanarak, Konvansiyon'un ilkeleri gibi tehditkâr eşitlikçi ideallerin taşıyıcısı halk akımlarına egemen olmayı başardı. Halk cumhuriyeti daha doğar doğmaz, yerini burjuva cumhuriyetine bıraktı. Çalışanlar genel oy hakkının halk iktidarının garantisi olmadığını öğrenmek zorunda kaldılar.

Hukuki açıdan insanların hepsi eşit ve özgür doğuyordu, ama aynı şekilde yaşamıyorlardı, kadınlar da "erkekler" ile aynı statüye sahip olduklarını iddia edemezlerdi. Aşağı "ırklara" mensup oldukları düşünülen geniş katmanların bu insanlığın içinde tam ve eksiksiz bir statü kazanması için çok

uzun süre beklemek gerekti. Toplumsal ilerlemenin yolları işte böyle, çok yavaş, dolambaçlı ve son derece seçici oldu. 1789 İnsan ve Vatandaşlık Hakları Bildirgesi'nin öne sürdüğü eşitliğin bir uçurumun kenarında sallandığını, bu uçurumun zenginliklerin küçük bir grubun elinde toplanmasıyla oluştuğunu farkedenden küçük bir azınlık bilinci ortaya çıktı. İşte Gracchus Babeuf'ün sonradan "komünist" olarak nitelendirilen radikal kurtuluş projesi bu bağlamda doğdu. Farklılıkların törpülenmesi isteği kapitalist mülkiyeti sorgulamadığı sürece eşitlik içi boş bir sözcük olarak kalacaktı.

Büyük sanayinin gelişmesiyle birlikte, çatışmaların görünümünü değiştirecek geniş çaplı toplumsal dönüşüm başladı. Evrim, örgütlenme boyutları ve yetenekleri atölye çalışanlarınınkini büyük ölçüde aşan bir işçi sınıfının doğmasını sağladı. 19. yüzyılda işçi mücadeleleri ile entelektüel patlamanın bulunduğu noktada, çeşitli biçimleriyle (Fourrier'ci, Lassale'cı, Proudhon'cu) sosyalist proje doğdu. Bu akımların ortasında, düşüncesi hayattayken ve özellikle ölümünden sonra tarihin gidişatını etkileyecek büyük bir isim ortaya çıktı: Karl Marx. Onu Friedrich Engels'ten ayırmak mümkün değildi. Marx, sosyalist ve komünist düşüncüyü ele alarak, ona bilimsel dayanaklar sağlamayı amaçladı. Doğal olarak buna, o sırada yayılma çağında olan işçi mücadelelerinin eşgüdümünü sağlamayı amaçlayan enternasyonalizm eklendi. Artık söz konusu olan basit bir ilerlemeci proje değil, radikal bir toplumsal kurtuluştur, insanların tarihöncesinden çıkmasıydı. Kapitalizmin ötesinde, işçi sınıfı ikili bir görevi üstlenmek zorundaydı: Kendi toplumsal kurtuluşunun yanında, kapitalist anarşinin yerini alacak örgütlü bir ekonomik düzenin oluşturulmasını sağlayacaktı. Ufukta idealleştirilmiş bir dünya belirliyordu, Marx insan pratiklerindeki yaratıcılığa güvenerek, bu dünyayı kesin çizgilerle belirlemekten kaçınmıştı. Paris Komünü, bunun yol haritasını çiz-

di, iktidara özgü hiyerarşilerden kendisini koruyan popüler bir girişimin yoluydu bu.

“Sosyalist” ya da “sosyal demokrat” akımların güçlerini birleştirdiği yer, avangart bir sanayi ülkesi olan Almanya oldu. Reformun ve devrimin yolları o kadar iç içeydi ki, bugün bile bunları birbirinden ayırmak çok zordur. Ama, iktidarın ele geçirilmesini ve burjuva ilişkilerin ortadan kaldırılmasını sağlaması beklenen olaylar, Marx’ın ileri bir işçi sınıfının devrimci potansiyeline güvenerek öngördüğü yolu izlemedi. Devrim, diğer ülkelerde ezilirken, Lenin ve Bolşeviklerin otoriter yönetimi altında Rusya’da zafere ulaştı. Bilindiği gibi, 1919’da Komünist Enternasyonal’in (veya Üçüncü Enternasyonal’in) kurulmasıyla, Marksist sıfatını benimseyen işçi sınıfı hareketinin içinde büyük bir ayrım oldu. “Komünizm” terimi, devrimci radikalliği belirtirken, “sosyalizm” terimi de hizaya gelmeyi reddeden reformist akımların ifadesine dönüştü. Marx’ın analizlerinin 19. yüzyıl sonunda Çin’e ulaşmasından itibaren, 1921’de Çin Komünist Partisi’nin kuruluşundan 1949’da iktidarı ele geçirişine kadar, Çinli devrimcilerin de bundan aşağı kalmayan kahramanca mücadelesini hatırlatmak gerekir.

Ama şimdi dikkatimizi bu sürecin ikinci aşamasına verelim. “Bütün iktidar sovyetlere” sloganı, zaferin arkasından fazla yaşamadı. Siyasi kadrolar her alanda proletaryanın yerine iktidara yerleştiler. Lev Troçki’nin (o sıralarda menşevikti), 1904’te “ikamecilik”¹ dediği şey meydana geldi, siyasi kadrolar bürokratik özelliklere sahip yeni bir sınıfın ilk çekirdeği oldular. Sonradan Kamboçya’daki Kızıl Kmerler gibi başkalarının da taklit ettiği Stalin ve Mao, kolхозlarda veya

1 L. Troçki, *Nos tâches politiques*, Denôel-Gonthier, Paris, 1970 [1904]. Terim, Roland Lew tarafından *L’Intellectuel, L’État et la Révolution, Essais sur le communisme chinois et le socialisme réel*’de yeniden kullanılmıştır, L’Harmattan, Paris, 1997. Ayrıca bkz. G. Duménil, D. Lévy, R. Lew, “Cadrisme et socialisme. Une comparaison URSS-Chine” *Transitions*, cilt 40, sayı 1-2, 1999, s. 195-228.

halk komünlerinde, insanlığa, yeryüzündeki cennetin toplumsal biçimlerini insanlığa rağmen, sunduklarını iddia ettiler. Birbirine sıkı sıkıya bağlı bir dizi ekonomik ve siyasi nedenden ötürü, sosyalizm veya komünizm iddiasındaki bu sistemler kendilerini dönüştürmeyi başaramadılar.² Oysa kapitalizmde geçerli olanlar kadar işe yarayan başka ekonomik biçimlerin bulunamayacağını gösteren herhangi bir *a priori* kanıt yoktu; ülkelerimizdekiler kadar “demokratik” başka hükümet etme biçimlerinin yerleştiremeyeceğini gösteren hiçbir şey yoktu – ikinci bölümde burada söz ettiğimiz bu kavramlara geri döneceğiz. SSCB ve Doğu Avrupa’da kapitalist devrim nihayet yukarıdan, yani yöneticilerden geldi; bunlar, kendilerine eskisinden daha avantajlı yeni bir üst sınıf konumu sağlayabileceğini düşündükleri bir toplumsal sistemi seçtiler. Batı Avrupa ve ABD’de 1980’li yıllar boyunca yerleşen neoliberal kapitalizm, bu yöneticilere yaptıkları seçimin avantajlarını açıkça gösteriyordu. Çin’e gelince, kendi yolunu izlemeye devam ediyor; tabii bu, sosyalizmin yolu değil.

1919’daki büyük ayırmadan sonra, “reformist” olarak tanımlamaya alıştığımız bir dinamik, Üçüncü Enternasyonal’e paralel, onunla bazen rakip bazen müttefik olarak, kendi yolunda ilerledi. Kapitalizmi bir yandan korurken bir yandan da değiştirmek isteyen “reformizm”den çok, “aşamacılık”tan söz etmek daha doğru olur, çünkü bu kavram aşamalar halinde aşılması gereken bir programa bağlılığı içerir. İki savaş arası dönem ve 1929 krizinin yarattığı şok, bu akımın zıplama tahtası oldu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, toplumsal biçimlerin her birine uygun koşullarda yeni bir uzlaşmaya varıldı. Avrupa ve ABD’de yeni yollar açıldı, bunun en önemli özelliklerinden biri, bir çeşit toplumsal ilerlemeydi: Yaşam düzeylerinde, sosyal korumada, eğiti-

2 M. Lewin, *Le Siècle soviétique*, Fayard/Le Monde diplomatique, Paris, 2003.

me ulaşımında, kültürel gelişmelerde vb. ilerleme. Bu yollara “sosyal demokrat” demek mümkündü, ancak bu terim günümüzde öyle raydan çıktı ki, artık savaş sonrası ilerlemeci eğilimlerin tersine, François Hollande hükümetinin politikaları anlamına geliyor. Uygun kelime bulunamasa da bazı anılar hâlâ canlı, bunların arasında, yeni bir gençliğin ateşini aydınlatan ütopyalarıyla 1968 sıçrayışı da var.

Devrimci dönüşüm projesinin taşıdığı büyük umutların yenilmesi yetmiyormuş gibi, ılımlı ve aşamalı ilerlemenin yolları da 1980’li yıllarda kapandı. Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler’deki sağ güçlerin itmesiyle “neoliberal devrim” (aslında daha çok bir karşı-devrim) kazandı. 1970’li yıllarda büyümenin yavaşlaması ve büyük enflasyon dalgası bu tür bir değişime uygun koşulları yaratmıştı. Ayrıcalıkların yeniden geri gelmesini sağlayan siyasi güçler devreye girdi; sol güçler ise 1980’li yılların başında arka arkaya yapılan grevlere rağmen buna karşı duramadılar. Margaret Thatcher ve Ronald Reagan bu “restorasyonun” kahramanları oldu. Fransa’da, 1983’te sosyalistlerin başlattığı sıkı politika dönemecinin devamında, bir nöbetleşme dinamiği başladı. Alışkanlık nedeniyle sol kabul edilen güçlerin sahneye koyduğu “üçüncü yol” komedisini yaşamak zorunda kaldık. “Modernlik” adına, kapitalist piyasa ve neoliberal globalleşme ideolojisi üstün geldi, komünist partiler ise bu sırada karşı konulmaz şekilde düşüşe geçmiş ve aşırı sağ güç kazanmaya başlamıştı.

Tam otuz yıl geçmiş. Yaşadığımız kriz bu eğilimleri tartışmaya açacak güçte görünmesine rağmen, saat daha çalmadı ya da henüz çalıyor. Toplumsal ilerlemenin büyük tarihi, sağın şu gerekçelerinin çok kolay olduğunu gösteriyor: Solun ilerlemeci atılımlarının varacağı yer sadece başarısızlık, verimsizlik, kaos olabilir. Daha iki savaş arasında, neoliberalizmin büyük teorisini van Hayek, sosyal demokrasiyi (o yıllarda bu terime yüklenen anlamıyla), totaliterliğin,

komünist olduğunu iddia eden dünyanın bekleme odası olarak görüyor, komünizm ile nazizmi de birbirine bağlıyordu.

Neoliberal güçler toplumlarımızı hâlâ saran dayanışma ağlarını tamamen sökmemiş oldukları için, sağın bugün krizle sarsılan o çok övündüğü zaferi ölçülüdür. Ancak eski kıtalarda halk sınıflarının büyük kitlesi üzerinde globalizmin dayattığı rekabetçi baskı bu güçler için çalışmaktadır. Ayrıcalıkların yeniden zafer kazanması konusunda hiç de önemsiz sayılamayacak son aşamalardan biri, 2000’li yılların başında Almanya’daki antisosyal reformlarla yaşandı. Daha yakın bir tarihte, Yunanistan, İtalya veya İspanya’ya dayatılan şok tedavileri, Avrupa sağı için yeni yollar açtı. Diğer ülkeler de ekonomik durumlarının düzeleceği konusunda herhangi bir teminat almadan aynı çukura çekildiler.

Üst sınıfların bu zafer duygusu, neoliberal stratejilerdeki çelişkileri dikkate almaz. Oysa bu çelişkiler güçlüdür ve kriz bu çelişkilerin bir tezahürüdür. Bu nedenle bu kitapta “neoliberalleşme süreci”nin önemli engellerle karşılaştığını öne sürüyoruz. Bu durum, üst sınıfların tepki kapasitesinin ne olacağı bilinemese de, söz konusu dinamiklerin tersine çevrilebileceğine daha güvenle bakmamızı sağlıyor. Ama dünya sadece eski merkezlerden ibaret değil: Bütün dünyada yeni hiyerarşiler ortaya çıkıyor ve yeni yollar açılıyor...

Evrimin sürekliliğinin geçmiş yolların olduğu gibi tekrarlanmasını engellediğini bildiğimize göre, bu kötüye giden tarihi hangi dönemeçte yakalamalı? Geçmişte yapılan “hatalardan” ders alarak devrimci programı yeniden mi canlandırmalı? Yine aşamacı yola mı başvurmalı? Ama o takdirde, bu yolun dejenere olmasını nasıl engellemeli? Böylece politikanın araştırma alanına, en iddialı noktaya, sınıf yapıları ve sınıf savaşlarının alanına varıyoruz. O noktada solun başarı ve başarısızlıklarını veya sağın güçlerini ve zaafalarını nasıl kavramalı? Bu konuda Marksist analitik çerçeve yeri doldu-

rulamaz bir katkı sağlıyor; ama çok ciddi bazı sınırları var: Hem kökenindeki zaaflardan, hem uğradığı sapmalardan, hem de süreçleri bir noktaya kadar yeniden yoğurmuş olan zamanın getirdiği yorgunluktan muzdarip.

Bu kitabın ilk kısmı, kapitalist üretim biçiminin tarihsel dinamiklerini yorumlarken yeni bir teorik çerçeve sunuyor: Sınıf yapılarının yenilenmesi (özellikle yeni üst düzey kadroların yükselişi), sınıf savaşlarının rolü ve şekli, bunlara bağlı olarak ortaya çıkan sağ ve sol kavramlarının anlamı, kapitalizmin aşamalarının son noktaya yani neoliberal kapitalizme kadar birbirini izleyişi. Bu analiz sayesinde, toplumlarımızın günümüzde bir “büyük yol ayrımı” ile karşı karşıya olduğunu söyleyebiliyoruz. Neoliberal kapitalizmden sonra insan toplumlarının tarihinde hangi yeni aşama gelecek? Üst sınıfların egemenliğinde yenilenmiş biçimler mi, yoksa yeni ilerleme ve kurtuluş yolları mı? Önümüzde hangi ufuklar açılıyor?

İkinci ve Üçüncü Kısımlar, bu dinamikleri, özellikle de ekonominin dinamiklerini yöneten tekniklerin çarklarına giriyor. Burada bir kere daha geçmişten (başka toplumsal ve ekonomik durumlar, başka krizler) ders çıkarmak ve günümüzün büyük tarihsel konjonktürünü (kriz, çelişkiler, güç ilişkileri) yorumlamak söz konusu.

Son olarak Dördüncü Kısım, bu teorik çerçeve ve tarihsel malzemedan öğrendiklerimizi kullanarak, ABD ve Avrupa toplumlarının geleceğine ilişkin sorulara cevap vermeye çalışıyor. İşaretleri gitgide artan neoliberalizm sonrası bu dönem ne olacak? Atlantik’in iki yakasında nispeten kısa ve uzun vadede alternatif yolların şansı nedir? Öngörülebilir ve normatif olanın diyalektiği üzerinde oynayarak, krizden çıkmak ve toplumsal ilerleme yollarını yeniden açmak için üzerinde durulması gerektiğine inandığımız bir stratejiden söz ederek kitabı bitireceğiz: Avrupa’da solda yeni bir sınıf uzlaşmasına dayanan bir strateji.

BİRİNCİ KISIM

TARİHSEL DİNAMİKLER

KAPİTALİZM TARİHİN SONU MUDUR?

Bu ilk bölüm, kapitalist üretimi, kendi geleceği açısından ele alıyor: Devamlılığını sağlayan eğilimleri ve sınıf yapıları başta olmak üzere geçirdiği değişimleri.

Yukarıda sorulan soruya doğrudan cevap verecek olursak şunu söyleyebiliriz: Hayır, kapitalizm tarihin sonu değil, aşamalarından biridir ve neoliberal kapitalizm de bu aşamanın bir aşamasıdır. Bu tez, sosyalist devrimlerin başarısızlığına ilişkin kanıtlara karşı çıkar gibi görünmektedir. Hiç de öyle değil: Bu devrimler, kapitalist ilişkilerin tarihsel olarak sonsuz olması gerektiğini kanıtlamadan, kendiliklerinden başarısızlığa uğramıştır. Kendi ilişkilerinin içerdiği şiddet ve çelişkiler, hâlâ kapitalizm için bir tehdit oluşturmaktadır.

Toplumsallaşma. Kapitalist mülkiyetin kurumları

Kusurlarına rağmen, Marx'ın tarih teorisinin ortaya koyduğu analitik çerçeve, özellikle de üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin etkileşimini vurgulayan üretim biçimlerinin bir-

birini izlemesi, henüz aşılamamıştır.¹ Bu analizin anahtarlarından biri, bu büyük dinamiğin, her bir üretim biçimi süresince kesintiye uğramayıdır. Demek ki kapitalizm, sürekli evrim halindeki bir toplumsal ilişkiler sistemidir. Böylece Marx'ın eserinde bir sezgi ortaya çıkar: emeğin veya daha kesin söylemek gerekirse üretimin “toplumsallaşmasının” tarihsel bir süreç olduğuna ilişkin bir sezgi. Üretim “toplumsal” bir iş, yani “toplumun” bir işi haline gelir. Üretim artık tek bir bireyin veya tanımlanabilecek bir grup bireyin işi değildir, çok sayıda aracı arasındaki bir ilişkiler bütününü kapsar.

Üretimin bu toplumsallaşmasında üç yön ortaya çıkar. Öncelikle, üretim, daha çok aracın, daha fazla sermayenin ve daha yüksek sayıda işçinin bir araya getirilmesini gerektirir. Göreceğimiz gibi, bu genişleme, üretim biçimlerinin özel mülkiyetinin ifade edildiği kurumlarda dönüşüme yol açmıştır – bunlar yönetim kurullarıyla, hissedarları bir araya getiren genel kurullarıyla, hisseli şirketler haline dönüşmüştür. İkinci olarak, emeğin toplumsal bölünmesi, hem aynı şirket içinde hem de şirketler arasında gittikçe daha da genişleyen karşılıklı bağımlılık ağları örmektedir; aynı ülke içinde veya ülkeler arasında coğrafi olarak da çok geniş alanları kaplamaktadır. Üçüncü olarak, şirketlerin sahipliği birbirine bağlı bir sistemdir: Şirketler karşılıklı olarak birbirlerine aittir, bu “mülkiyet ağı” finans şirketlerini merkezî bir konuma oturtmakta ve bireysel mülk sahipleri de bu ağda stratejik noktalara yerleşmektedir. Üst düzey yöneticilere ise başka yapılarda rastlanmaktadır; bunlar “yönetim ağları” – yönetim kurullarının oluşturduğu ağlardır.

1 Bu ve bundan sonraki bölüm, Jacques Bidet ve Gérard Duménil'in “neomarksizm” diye adlandırdığı düşüncenin genel çizgilerini yansıtır. Bkz. J. Bidet ve G. Duménil, *Altermarxisme. Un autre marxisme pour un autre monde*, PUF, Paris, 2007. Burada verilen versiyon, bu kitabın yazarlarına aittir (özellikle G. Duménil, D. Lévy, *Au-delà du capitalisme?*, PUF, Paris, 1998).

Toplumsallaşma sürecinin ilerlemesi, böylece üretim biçimlerinin özel mülkiyetiyle gittikçe daha da çelişmektedir. ABD’de bu mülkiyetin ifade edildiği kurumların değişimi, 19. yüzyıl sonuyla 20. yüzyıl başında üçlü bir devrimin konusu oldu. Tam 1900 yılında, “şirketler devrimi” sırasında, büyük şirketlerin çoğu hisseli şirkete dönüştü; kapitalist mülkiyete daha kolektif bir şekil verdi. Bu şirketler devrimi, “finans devrimi” olarak nitelendirilebilecek bir süreçte, Morgan, Rockefeller ve diğerlerinin kurduğu büyük bankalarda demir atacak bir yer buldu. Bu yeni tür bankalar, bir işbirliği veya egemenlik ilişkisi içinde, büyük şirketlerin finansman aracı haline geldi. Büyük şirketlerin sahipleri, çevrelerini belli sorumluluklara doğrudan bağlı yardımcılarla doldurmak zorunda kaldılar, bunlar şirketlerin gerçek örgütçüleri haline geldi; artık basit yürütücüler değil, (ortak) sorumlular oldular. Bu devrime “yönetim devrimi” adı verildi.² Kapitalist görevler, kadrolara delege edildi. Bunlar ikili bir ilişki içindedirler: Bir yandan işlevlerini üstlendikleri kapitalist mülkiyet sahiplerine, diğer yandan hiyerarşi içindeki diğer çalışanlara ve üretim yapan işçilere bağıdırlar. Analizlerimizin göbeğinde yer alan bu üç devrim, sonraki onyıllarda önemli sonuçlara yol açtı. Avrupa’da da farklı zaman ve şekillerde benzer dönüşümler görüldü.³

2 J. Burnham, *The Managerial Revolution. What is Happening in the World*, John Day Co., New York, 1941; A. D. Chandler, *The Visible Hand. The managerial Revolution in American Business*, Harvard University Press, Cambridge ve Londra, 1977.

3 Rudolf Hilferdin’in çalışmaları bunu gösterir, *Le Capital financier. Étude sur le développement récent du capitalisme*, Minuit, Paris, 1970 [1910]. Alfred Chandler Birleşik Krallık’taki ekonomik gecikmeyle ilgili ilginç bir yorum yapar; bunun mülkiyet ve yönetim alanlarındaki dönüşümlerin yavaşlığından ileri geldiğini öne sürer. Bkz. A. D. Chandler, *Scale and Scope. The Dynamics of Industrial Capitalism*, Harvard University, Press, Cambridge, Londra, 1990.

Devletçi ve yarı devletçi müdahaleler

Toplumsallaşma sürecinin yukarıda söz ettiğimiz üç yönüne, bir de dördüncü unsuru eklemeliyiz: Ekonomik mekanizmalar, merkezî eşgüdüm ve denetimleri devreye sokar. Ulusal düzlemde, bunun araçları hükümetler, bakanlıklar ve merkez bankalarıdır; bunlara Avrupa Birliği kurumları, IMF (Uluslararası Para Fonu) veya DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) gibi uluslararası kurumlar eklenir. Bu kurumlar kapitalist üretim ilişkilerinin hayatta kalabilmesi için gereklidir.

Merkezî müdahaleler makroekonomi, endüstri, eğitim, nakliye gibi ekonomik politikaları kapsar. Bu politikalar arasında mekroekonomik alan, yani genel faaliyet düzeyini denetleyen eylemlerin alanı, özel bir anlama sahiptir. Genel olarak ekonomiler genişleme ve daralma gibi konjontürel döngülerin birbirini izlemesi üzerine kuruludur. Düzenli olmayan dönemlerle, üretim tökezler veya birden birkaç puan düşmesine yol açan resesyon aşamasına girer. Bunun sonuçları, özellikle işsizlik açısından ciddi olabilir. Üretimdeki bu istikrarsızlık, toplumsallaşmadaki ilerlemeye de bağlıdır: Bir şirket faaliyetini bir noktada kısıtladığı, siparişlerini veya ücretlerini azalttığı anda, bu kararlar talebin daralması nedeniyle diğer üreticileri de etkiler. Para ve kredi mekanizmaları, bu hareketlerin etkisini çarpıcı bir şekilde artırır. Toplumsallaşma sürecindeki gelişim, böylece ekonomilerin istikrarsızlığını gittikçe artıran bir tarihsel eğilimin kökeninde yer alır; bu istikrarsızlık merkezî müdahaleleri, koordinasyon şekillerini de aynı şekilde arttırmaktadır.*

(*) Bu istikrarsızlık eğilimine karşı gösterilen tepkinin tarihi, 19. yüzyılda büyük özel bankaların koordineli ilk eylemlerinden, bugünkü gelişmiş makroekonomik politikalara kadar uzanır. Arada da ABD'de 1913'te Federal Merkez Bankası (Federal Reserve) kurulmuştur. Ancak olayların şiddeti ve 1929 buhranıyla zirveye ulaşan krizlerin birbirini izlemesi üzerine, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında, merkezî otoritelere müdahale yetkisi tanınmıştır. Savaş sonrası ilk

Ekonominin dışına taşan kamu yönetimine gelince, bazı örgütlenme biçimleri çok eskidir ama bir yüzyıldır önemleri çok artmıştır. Toplu taşımacılık, eğitim, bakım ve araştırma işlevleri toplumsal boyutlar kazanmış, geniş eşgüdüm sistemleri kurmak gerekmiş, bu da toplumsallaşma sürecinin yeni bir ifadesi olmuştur. Toplumsal düzlemde, nüfusun yaşlanması, mesleki açıdan faal olmayan kesimlere gelir aktarımının artmasını gerektirmiştir; sağlık harcamalarındaki nispi yükseliş de kaynakların yeniden dağıtılmasına yol açmıştır – bütün bu işlevler, özel kurumlar tarafından da üstlenilebilmiştir. 20. yüzyılı göz önüne alırsak, olayların kronolojisi, kapitalist mülkiyetteki devrimlerin kronolojisine göre biraz geride kalmış, dönüşümler yüzyılın ortasında toplanmıştır. Örneğin ABD’de, kamu harcamaları 1929’da GSYİH’nin % 9,5’iyken, bu oran 1951’de % 26’ya çıkmış ve sonra da yükselmeye devam etmiştir.

Kapitalizmin örgütçü sosyal sınıfı olarak yöneticiler

Toplumsallaşma, örgütlenmeden ayrılamaz. Demek ki sonuçta 20. yüzyıl kapitalizmine “örgütlü kapitalizm” –bazen özel olarak “sosyal piyasa kapitalizmi”⁴ için kullanılan bir ifade– diyebiliriz; burada deyme daha genel bir anlam yüklüyor. Bundan çıkan açık sonuç şudur: Gittikçe artan toplumsallaşmanın ürünleri olarak şirketlerin yönetilmesi, yürütülmesi, politikaların hayata geçirilmesi işlevi, bazı araçlar tarafından üstlenilmek zorundadır. Bu araçlar, mülk sahipleriyle çalışanlar arasında yer alan yöneticilerdir. Özel sektör yöneticilerinin eylem alanı şirketlerin yönetilmesidir, bura-

onyıllarda yaşanan Keynes’çi dönemin ötesinde, neoliberalizm, bu merkezi koordinasyonlara karşı yaptığı düşmanca açıklamalara ve birkaç başarısız girişime rağmen, geriye dönememiştir.

4 Bu son terim M. Albert’in kitabı sayesinde popüler hale gelmiştir, *Capitalisme contre capitalisme*, Le Seuil-Paris, 1991.

da işlerin yürütülmesi tek bir kişinin kapasitesini aşar. Merkezî kurumlarda, kamu sektörünün yöneticilerinin yapması gereken, her zaman “örgütlemek” veya özerk eylemleri “koordine etmektir”.

Yöneticiler bizim için basit bir toplumsal kategoriden ibaret değildir, deyimini tam anlamıyla bir “toplumsal sınıf” oluştururlar. Bunları bir sınıf olarak tanımlamak, söz konusu kavramla ilgili bir anlaşmaya varmayı gerektirir. Bazı noktaları gözden geçirmek gereklidir ama ilk teorik ilhamı Marx’tan alıyoruz. KUTU 1.1’de belirttiğimiz gibi, Marx’ın sınıf kavramı, insan toplumlarının tarihiyle ilgili genel teorisinin bir parçasıdır. Bunu sistematik olarak açıklamadığı halde, özellikleri kesin olarak belirtilmiştir.⁵ Yöneticilere gelince, bu konuda bir çalışma yapmak gerekmektedir. Marx, yönetimin yüksek düzeyde ücretlilere delege edilmesi konusunda bilgi sahibiydi ama bu toplumsal kategorinin konumunu aydınlatmadı. Ancak biz, çağdaş kapitalizmde şirket yöneticilerinin konumunu kolaylıkla Marx’ın öne sürdüğü ilkeleri genişleterek tanımlayabileceğimizi düşünüyoruz.

Ancak kapitalist üretim referansının kapsamadığı diğer toplumsal hiyerarşilerin doğasıyla ilgili sorunun ucu açık kalır. Burada yalnızca bir yönüyle ilgileneceğiz: *Kamu idarelerinin yöneticilerinin* konumu. Bu grupları da şirket yöneticileriyle aynı toplumsal sınıfa sokabilir miyiz? Buna olumlu cevap vermek, Marx’ın anladığı anlamda sınıf kavramını genişletmeyi gerektirir ki, bu da araştırmamızın alanını aşan iddialı bir program olur. Bakış açımız, özel ve kamusal boyutlarıyla toplumsallaşma –örgütlenmenin ilerleyişi ve bu işin yöneticiler tarafından devralınışı– sorunsalının, şirketlerin ve kamu idarelerinin yöneticilerini, aynı sınıfın iki hızı olarak ele almaya götürdüğüdür. Sosyolojik düzlemde bu

5 G. Duménil, M. Lowy ve E. Renault, *Lire Marx*, PUF, Paris, 2009, 3. Kısım, 1. Bölüm. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

MARKSİST TARİH VE SINIF TEORİSİ VE ŞİRKET YÖNETİCİLERİ SINIFININ KONUMUNUN ANALIZI

1/ Marksist tarih ve sınıf teorisi, tamamen “sömürü” kavramının etrafında döner. Sömürü, bir toplumsal grubun emeğinden bir bölümüne (bu emeğin ürününe, “artıürün”e) başka bir toplumsal grubun el koyması olarak tanımlanır. Bu gruplar böylece sınıf olarak tanımlanır.

2/ Bu sömürünün biçimleri bir dönemden diğerine değişir: Örneğin feodal toplumda angarya veya kapitalizmde artıdeğer. Tarih böylece bu tür toplumsal biçimlerin arka arkaya gelişyle dönemlere ayrılır.

3/ Tarihsel hareket, üretime dayalı bir dinamiğin yönetimindedir; bu dinamik, “üretici güçler” (üretimin teknik, örgütsel kapasitesi) ve “üretim ilişkilerinin” (toplumsal grupların ürünün üretimi ve dağılımı üzerine kurulu ilişkileri) karşılıklı etkileşimidir.

Bu çeşitli öğeler “sistem oluşturur”, yani birbirleriyle ilişkileri üzerinden tanımlanır. Burada bizi özellikle ilgilendiren, bu teoride “sınıf” kavramının, belirsiz bir egemenlik, hiyerarşi veya sömürü biçimine (bunlar çok daha geniş mekanizmalardır) değil, artı emeğe el koymanın tarihsel biçimine gönderme yapmasıdır.

Kapitalizmde farklı sınıfları üretim araçlarıyla ilişki belirler. Kapitalistler bu üretim araçlarının (binalar, makineler...) *sahipleridir* ve bu sıfatla artıdeğer şeklini alan bir artı emeğe el koyarlar. Çalışanlar bu üretim araçlarından *ayrıdır* ve “iş gücünün fiyatı” olan bir ücret alırlar. Şirket yöneticileri üretim araçlarının *yöneticileridir*, yani bu araçların kullanımıyla ilgili kararları alırlar ve üretimin gerçekleşmesi esnasında çalışanları yönetirler. Üretim araçlarıyla kurdukları bu özel ilişki, yöneticilerin artı emeğin bir bölümünden yararlanmalarını sağlayan kanalı (esas olarak ücret) tanımlar. Ücretliler arasındaki gelir hiyerarşisi, üretim ilişkilerindeki (yöneticiler için otorite, girişim... ilişkileri) farklı konumlarına dayanarak oluşur. Bu kanalın aynı şekilde (ücret şeklinde) oluşu, farklılıkları gizler. İleride göreceğimiz gibi, burada yalnızca düzey farklılıkları değil, tarihsel eğilimler söz konusudur (yönetici ücretlerinin kendi değişim modelleri vardır). Bu yorum, özellikle üretim araçlarıyla ilişkiyi merkeze oturtarak ve artı emeğe ulaşma kanalını belli bir dönemin belirleyici özelliği olarak tanımlayarak, kapitalizmde sınıflarla ilgili Marksist teoriyi, temel ilkelerini koruyarak genişletir.

bakış, çok sayıda ortak özelliğe –örneğin diploma, kariyerlerin birbiriyle kesişmesi, kültür, yaşam biçimi...– dikkat çekmemizi sağlar ama iki kategorinin kendilerine özgü potansiyel özelliklerine de –örneğin siyasi düzlemde– yer bırakır.

Örgütlü kapitalizmin üç odaklı sınıf yapısı

Yöneticilerden söz etmek, sınıf yapılarının Marksist analizini ortaya koymayı amaçlayan programı ortadan kaldırmaz. İlk yapılması gereken gözlem, yöneticilere çalışanların destek olmasıdır. Yöneticiler ve çalışanların ortak özelliği, kapitalistlerle üretim işçilerinin oluşturduğu temel kutuplaşmaya göre, bunların “aracı” olarak tanımlanabilecek bir konuma sahip olmalarıdır. Ancak girişim ve otorite konusundaki yoğunlaşma süreci –buna gelirlerdeki kutuplaşma da eşlik eder– çalışanlarla üstleri arasında bir sınır oluşturur. Fransa gibi bir ülkede, “yöneticiler” sınıfına ait olmanın –bu kategori çok geniş bir kesim için kullanılır, hemen hemen ücretlilerin üçte birini oluşturur– belli kurumsal sonuçları –özellikle emeklilik konusunda– vardır. Özellikle gelir açısından yapılacak başka gözlemlere göre (Fransa veya başka ülkelerde) bu tanımlı daraltmak gerekir. Biz yönetici kategorisini bu daha dar anlamıyla kullanıyoruz: Ücret hiyerarşilerinin tepesindeki yüzde bir ikilik bir grup. Hiyerarşilerin daha alt basamaklarında yer alan çok sayıda “yönetici” ise, daha çok çalışanların üst kesimlerine girer.

İkinci bir gözlem de, masa başı çalışanlarla üretim işçileri kategorileri arasında gittikçe daha fazla benzerliğin ortaya çıkmasıdır. Özel ve kamu sektöründeki yöneticiler için olduğu gibi, burada da anlamlı farklılıklar hâlâ vardır ama benzerlikler de aynı şekilde fazladır. İşçi ve masa başı çalışanların oluşturduğu grupları, ortak bir “halk sınıfları” kategorisinde toplamak, faydalı bir basitleştirme olacaktır.

Toplamda, 19. yüzyılın sonundan itibaren toplumsal dönüşümlerin başlıca yönlerini göz önüne alan, üç kutuplu bir sınıf yapısı, yani kapitalistler, yöneticiler ve masa başı çalışanlarla işçilerden oluşan halk sınıfları kavramını benimsiyoruz.

Bu sınıflandırmalar, sınıf yapılarının genel bir özelliği olan melez konumları konusunu açıkta bırakmaktadır. (KUTU 1.2). Bu melez alanlarda ilgi çeken en az üç yön vardır: 1/ üretim araçlarının küçük sahipleri (zanaatkârlar, küçük

KUTU 1.2

ARA SINIFLAR VE TOPLUMSAL SÜREKLİLİKLER

Sınıf kavramının önemine karşı çıkanların en sık dile getirdiği gerekçe, toplumsal hiyerarşilerdeki sürekliliktir. Zenginler vardır, yoksullar vardır; güçlüler vardır, zayıflar vardır; bu ikisinin arasında da ara gruplar vardır. Yönetici kategorilerindeki tarihsel gelişim ve toplumsal statülerle konumlardaki artış, “toplumsal süreklilik” taraftarlarının işine yarar gibi gözükmektedir.

Sınıf yapılarının *kutuplaşmaları* ve işleme *dinamiklerini* tanımladığını anlamak gerekir. 19. yüzyılda, “proletarya”ya atıfta bulunmak, nüfusun büyük çoğunluğu iş gücünü satarak yaşayabildiği için işe yarayan bir basitleştirmeydi. Ancak aynı zamanda hem mülk sahibi hem de işçi olan küçük köylü veya zanaatkârlardan oluşan geniş kesimler, ara sınıf özelliklerine sahipti. Bu sınıfları tanımlayabilecek başka bir teorik özellik yoktu, yalnızca melez özelliklerinden söz edilebilirdi. Marx’ın ortaya koyduğu şey, “yanlış veya doğru” cinsinden bir sınıflandırma kriteri değil, bu kutuplaşmaları yöneten toplumsal evrimlerin analizi idi. Bunlar ekonominin, politikaların, ideolojilerin, kültürlerin vb. anahtarlarını veriyordu. Sınıf yapılarının (üç kutuplu yapı) karmaşıklaşmasına rağmen, günümüz kapitalizmi için de aynı şey geçerlidir. Bunların tanımlanması, çağdaş dünyayı anlaşılır kılan bir anahtardır. Örneğin 1990’lı yılların ortasında yaptığımız neoliberalizmin sınıf yorumu dışında başka bir seçenek olmadığına inanıyoruz.⁶

6 G. Duménil ve D. Lévy, “Coûts et avantages du néolibéralisme. Une analyse de classe”, Actuel Marx tarafından düzenlenen Marx International II kongresi için hazırlanan tebliğ, Paris, 1998. Bkz. www.jourdan.ens.fr, G. Duménil ve D. Lévy, Capital Resurgent. Roots of the Neoliberal Revolution, Harvard University Press, Cambridge, 2004.

tüccar ve küçük çiftçiler); 2/ yöneticilerle halk sınıfları arasındaki sınır; ve 3/ çeşitli hiyerarşilerin tepesinde yer alan ve pekçok ikramiye yöntemiyle zenginleşmiş yöneticilerle, yönetime ortak olan kapitalist sınıflar arasındaki sınır. Her sınıfın bünyesinde, doğal olarak alt kategoriler görülmektedir; örneğin yöneticiler arasında, kamu yöneticisi, teknokratlar, ticari işlerle uğraşanlar, finansçılar gibi kategoriler vardır. Burada yöneticilerin toplumsal konumuna özgü çifte kutbu yeniden görürüz: Finans alanındaki yöneticilerle kapitalist mülk sahipleri arasında ayrıcalıklı bir ilişki vardır, teknik kadrolar da doğrudan işçilerle ilişki içindedir.

Kapitalist finans

Kapitalist sınıfların içinde de, aynı şekilde, çok sayıda orta veya küçük mülk sahibiyle büyük kapitalist ailelerin bir arada var olması gibi önemli farklılıklar vardır. Bu farklılıklar, “kapitalist sınıf” şeklinde tek bir etiket kullanılması sorunlu hale getirir. İkinci bir güçlük de, hisseli şirketler ve bu şirketleri finans kurumlarına bağlayan sahiplik kanalları sisteminin ileri düzeyde toplumsallaşmasından kaynaklanmaktadır. Kapitalist sınıfların üst kesimlerine ait ayrıcalıklar, bu kurumların etkinliği ve gücüyle garanti altına alınmıştır. Burada “finans kurumları” kategorisini, bankalar, spekülasyon fonları (*hedge fund*), emeklilik ve yatırım fonları, portföy yöneticileri, sigorta şirketleri vb. ile başlayıp merkez bankaları veya IMF’e kadar çok geniş anlamda kullanıyoruz. Daha 19. yüzyılda, Marx bankacılık sistemini, mülk sahiplerinin ve borç verenlerin sermayesinin “yöneticisi” olarak görüyordu. Günümüz kapitalizminde, bu finans kurumlarının işlevleri çok önemli ölçüde genişledi. Bunları daha iyi anlamak için, “Finans” kavramını tanımladık. Bu kelime-den, hem kapitalist sınıfların üst kesimlerini hem de “onla-

rın” finans kurumları diyebileceğimiz şeyi anlıyoruz. Günümüz kapitalizminde, Finans en önemli aktör, kapitalist sınıfların baskınlığının taşıyıcısıdır. Yani bizim tanımladığımız haliyle Finans, finans sektörü değildir. Buna paralel olarak, “finansallaşma” veya “finans yolu”ndan söz ettiğimizde, finans sektörünün ve ona bağlı etkinliklerin gelişmesinden söz ediyoruz.

Hiyerarşinin üst kesimindeki iki sınıf arasındaki ilişkilerde, mülk sahiplerinin dayattığı disiplinle, örgütleyici konumdaki yöneticilerin potansiyel olarak özerk eylemi, ya az çok uyum içinde ya da birbirine karşıt bir ilişkiye yol açar. Bu pratikler sürekli yeniden sorgulanır ve bir dönemden diğerine değişen iktidar ilişkilerinden etkilenir. Yöneticilerin görevi olan şirket yönetiminde ve ekonomik politikaların tanımı ve yürütülmesinde, kapitalistler kendi çıkarlarını teminat altına alacak yöntemleri bulmak zorundadırlar. Finans kurumlarının kapitalist sınıflar tarafından kontrolünün de çok önemli bir konu olduğu açıktır, çünkü yöneticilerin başta bulunduğu bu kurumlar onların elinden kaçabilir. Deyimin en geniş anlamıyla bütün politik yapılar işin içindedir.

Yönetimsel kapitalizm olarak 20. yüzyıl kapitalizmi.

Yönetimselcilik

Yöneticilerin adım adım kazandığı, şirket ve idari kurum bünyelerindeki faaliyetleriyle ortaya çıkan önem, ekonomi ve toplumlarımıza ikili bir özellik katar. Bu anlamda İngiliz terminolojisini kullanırsak “yönetimsel kapitalizm”nden (*managerial capitalism*) söz edebiliriz; bu terim özel olarak savaş sonrası dönem için kullanılır, biz burada daha genel bir anlam yüklüyoruz. Ekonomik ilişkiler merkezî bir yere sahiptir ama oyuna dahil olan tek unsur değildir. Düşünme ve yaşama bi-

çimleri sadece kapitalist sınıflar (burjuvazi) tarafından değil, aynı zamanda yöneticiler tarafından da belirlenir.

Bu araştırmayı sürdürürsek, kapitalist mal sahiplerinin parazit özellikleri gittikçe daha açık olarak görülür; toplum-sallaşma süreci, kapitalizmin eski yapılarına karşı çalışır. Bu tespit, bu evrimlerin, genel olarak ayrıcalıkların değilse de kapitalist ayrıcalıkların ortadan kalkacağı toplumlara doğru gideceği tezinin ortaya atılmasını sağlar. Bunlara “yönetimsel” toplumlar –veya “yönetimselcilik”– diyoruz. Çağdaş kapitalizm, kapitalist ve “yönetimsel” olmak üzere iki başlı bir canavara benzemektedir.

Bu tez, yönetimsel kapitalizmin egemen olduğu toplumlardaki çifte doğanın bir geçiş döneminin ifadesi olduğu sonucunu doğurur: Hâlâ kapitalist olan ama artık yönetimsel de olan, hatta gittikçe yönetimselleşen –bu nedenle genel olarak yönetimsel kapitalizme “kapito-yönetimselcilik” adını takabiliriz– bir geçiş dönemi. Gittikçe artan bu melezlik, mülk sahiplerinde büyük korkuya, ünlü bir kitabın başlığı gibi “mülkiyetsiz iktidar”ın sonuçlarından doğan bir korkuya yol açar.⁷ Göreceğimiz gibi, neoliberalizmde, kapitalist sınıfların bu hareketleri kendi çıkarlarına uygun yönle doğru çevirme çabasını görmek gerekir.

Kapitalizmden yönetimselciliğe doğru geçişin özellikleri, önceki dönemde feodalizmden kapitalizme doğru geçişin özelliklerini hatırlatır. (KUTU 1.3). Kapitalizmin yönetimsel geleceği tezi, bu bölümün sorduğu soruya verilebilecek en kesin cevabı sunar: Kapitalist üretim biçimi tarihin sonu olmayacaktır. Bunu yeni bir sınıf toplumu izleyecek, bu toplumda üst sınıfı yöneticiler oluşturacaktır. En azından bugün ana çizgileri belirlenen dinamik budur, halk sınıfları da dünyanın dönüşümünün kendi suretlerine de bürünmesi için bu çerçevede mücadele etmek zorundadır.

7 A. Berle, *Power without Property*, Harcourt, Brace, New York, 1960.

KUTU 1.3

FEODALİZMDEN KAPİTALİZME GEÇİŞ

Kapitalizmin özellikleri, feodal toplumların bünyesinde birkaç yüzyılda ortaya çıktı. Bu özellikler, zanaatkârlar ve tüccarların örgütlenmeye başladığı Ortaçağ kentlerinde çok önceden belirmişti. Yavaş yavaş, coğrafi alanlara göre farklı şekillerde, asil aileler, burjuvaların yanı sıra, çoğu uzak bölgelerdeki ticari girişimlere dahil oldular. Burjuvalar da asalet ünvanlarının ve toprak sahipliğinin peşine düştü. Feodal toplum yavaş yavaş Eski Rejim'e dönüştü; bu rejimde asil sınıfa ait ayrıcalıklar varlıklarını sürdürdü —o kadar ki, 1789'da bunlara son verilmek zorunda kaldı—, ama rejimin burjuva temelleri de gittikçe güçlendi. Yükselen yeni sınıflar, halk sınıflarının mücadelesinden yararlanıyor, bazen sağa bazen sola gidiyorlardı. Böylece yavaş yavaş iki sınıfın özelliklerinin birbirine karıştığı ikili bir toplum doğdu. Sınırlar belirsizleştikçe, ortaya asil bir burjuvazi ve burjuva bir asil sınıf çıkıyordu. Benzer şekilde günümüzde de hiyerarşilerin tepesindeki yöneticiler, aldıkları yüksek ücret ve ikramiyeler sayesinde kendi mal mülklerinin artmasının etkisiyle kapitalist sınıflara karışıyor (veya karışmaya çalışıyor). Bu geçişler, çerçevenin sınırlarını belirsizleştiriyor.

TOPLUMSAL DEĞİŞİM DİNAMİĞİNDE MÜCADELELER VE UZLAŞMALAR

Önceki bölümde, nispeten uzun bir tarihin dinamikleri üzerinde durulmuştu: Toplumsallaşma ve örgütlenme eğilimleri, sınıf yapılarındaki dönüşüm, yönetsel kapitalizme özgü melezlik ve üretim araçlarının özel mülkiyetinin yarattığı engellerin ötesinde toplumsallaşma sürecinin sürekliliğini gösteren kapitalizm sonrası bir üretim biçimi perspektifi. Bu bölümde, bakış açımız sınıf mücadeleleri, iktidar, ittifaklar, uzlaşmalar, zaferler, yenilgilere ilişkin sorunlara yönelecek... Artık bir yöneticiler sınıfı var mı yok mu diye sormayacağız; bu sınıf ne kadar özerktir, diğer sınıflarla ilişkileri nedir gibi sorulara cevap arayacağız.

Yönetsel kapitalizmin üç sosyal düzeni: Birinci finans hegemonyası, savaş sonrası uzlaşma ve neoliberalizm

Bizi burada ilgilendiren dönem, 19. yüzyıl sonundan günümüze uzanmakta, coğrafya ise eski kıtalarla sınırlı kalmaktadır. Yönetsel kapitalizmin tarihi üç döneme, üç *toplumsal düzene* ayrılabilir; bunların her biri, bir *yapısal krizle* sona

ermiştir. “Toplumsal düzen” derken, sınıflar ve sınıf hizipleri arasındaki egemenlik ve uzlaşma oyunlarının tanımladığı iktidar biçimlerini anlıyoruz. Bunların süresi otuz ile kırk yıl arasında değişmektedir. Yapısal krizler tekrarlanan resesyonlarla dikkati çeker: Bu büyük çaplı bozulma dönemlerinin her biri on yıl sürer; faaliyetin daralması bu krizlerin sadece bir yönünü oluşturur.

Yönetimsel kapitalizmin kendisi ABD’de bir yapısal kriz bağlamında ortaya çıktı. 19. yüzyıl sonunda bir “büyük buhran” yaşandı – sonradan bu sıfatı 1929’daki daha büyük buhrana devredecekti. Bu bunalım, sermaye verimliliğinin düşmesinin –şirketlerin kâr oranlarındaki azalmanın– ardından gelmişti. Bir rekabet krizi olarak algılandı çünkü şirketler sorunlarının kökeninin aşırı rekabet olduğuna inanmıştı. Gerçekten de şirketlerin çapındaki büyüme, büyük ve küçük şirketlerin arasındaki farkı çok açmış, küçükler üzerinde önemli bir baskı yaratmıştı. Öte yandan iletişim ağları yayılmıştı, bu da çatışma alanlarını genişletiyordu. Buna tepki olarak büyük şirketler piyasa veya kâr paylarını garantilemek için, tröst ve karteller halinde örgütlendiler.

Üç devrim bu bağlamda gerçekleşti: Hisseli şirketler devrimi, finans kurumları devrimi ve yönetimsel devrim. Bu devrimlerin –özellikle de sonuncusunun– verimlilik üzerindeki etkilerini vurgulamak gerekir. Bu etkilerin en önemlisi, emek verimliliğindeki artışın hızlanmasıydı, üstelik bu, elde edilen sonuca göre çok pahalı üretim teknikleri devreye sokularak, yani yatırılmış sermaye/ürün ilişkisi yükseltilerek gerçekleştirilmemişti. Bu sonuca, büyük çapta teknik-örgütsel bir dönüşüm sayesinde ulaşılmıştı; bu dönüşümün en iyi tanınan iki biçimi, zincirleme üretim gibi teknik yöntemler uygulayan taylorizm ve fordizmdir. Bu dönüşümler, dağıtım dahil ekonominin bütün yönlerini ve kesimlerini yavaş yavaş etkileyecek, birkaç on yıl boyunca kâr oranındaki azal-

mayı durduracaktı, üstelik bu düzelmenin yükü ücretlilerin sırtına binmeyecekti.

Siyasi düzlemde, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında, sınıf mücadelesinde yoğun bir dönem yaşandı; dünya işçi hareketi o sırada yükseliş evresindeydi. ABD’de Birinci Dünya Savaşı sırasında açılan vatanseverlik bayrağı altında büyük bir baskı uygulanmasına paralel olarak, bazı tavizler verildi. İlk taviz, ekonominin iki sektörünün yan yana yaşaması sorununu kurallara bağladı. Bu iki kesimden biri antitröst yasalarıyla korunan geleneksel küçük kapitalistler, diğeri de büyük bankalar tarafından finanse edilen ve yönetici kadrolar tarafından yönetilen modern, hisseli büyük şirketlerdi. Büyük burjuvaziyle yöneticiler arasında, yani büyük şirketlerin hisse sahipleriyle yöneticileri arasında, ikinci bir uzlaşma gerçekleşti. Yine de çıkarları finans kurumlarınca korunan kapitalist burjuvazi, iktidarını paylaşmadan egemenliğini koruyordu. Bu ilk toplumsal düzen “birinci finans hegemonyası”, yani “Finans’ın birinci hegemonyası” olarak tanımlanabilir.

Kurumsal dönüşümlerin –yönetimsel kapitalizmin üç devrimi– ve teknik değişimi destekleyen yeni eğilimlerin yarattığı koşullarda, 1929 krizinin patlak vermesi çelişkili gibi görülebilir. Bozulmanın kökeni neredeydi? Öncelikle, büyük şirketlerle geleneksel sektör arasındaki teknik-örgütsel uçurumun gittikçe arttığı, bunun geleneksel kesimi gittikçe zayıflattığı söylenebilir. Buna birinci finans hegemonyasına özgü, çoğu zaman “spekülatif” olarak adlandırılan bir dizi finans mekanizmasını eklemek gerekir. Hisse senedi piyasası, hisse alımına doğrudan bağlı bir kredi sisteminin etkisiyle belirleyici bir önem kazandı. Son olarak, bu tehlikeli endüstriyel farklılıklar ve finans sistemindeki yenilikler bağlamında, toplumsallaşma güçleri –toplumsallaşmanın yarattığı iç ilişkiler– makroekonomik istikrarsızlığı arttırdı; öte yan-

dan Federal Reserve ise (1913'te kurulmuş olan ABD Merkezi Bankası), çekingence ve beceriksizce davrandı. 1929'da bir resesyon başladı, borsa düştü ve ekonomi önlenemez biçimde çöktü – GSYİH'daki düşüş % 27'yi buldu. Finans kendi çıkarlarını nasıl görüyorsa, uygulanan politikalar da bunu yansıttı: Birkaç istisna dışında, bırakınız yapsınlar havası esti. Uygun bir destek olmadığı için, üretici faaliyetlerdeki daralma, 1932'de banka krizini genelleştirdi. New Deal programı çerçevesinde güçlü politikaların uygulanmaya başlanması için Mart 1933'te Beyaz Saray'a Franklin Delano Roosevelt'in gelmesini beklemek gerekti; ardından İkinci Dünya Savaşı'na hazırlık ABD'yi krizden çıkaracaktı. Finans'a direnen ve sendikalara elini uzatan Roosevelt, bu mekanizmanın merkezinde yer aldı. Kurum yöneticileri önemli bir rol oynadılar. New Deal, finans pratiklerinin kurallı hale getirilmesi programının kökeninde yer aldı ve devlet müdahalesinin ilk onaylanışı oldu.

Bu kriz Avrupa'da da önemli sonuçlara yol açtı: 1932'de üretim Almanya'da % 25, Fransa'da % 15 azalmıştı. Bu durumun sonuçları müthiş oldu, önceki ekonomik siyasi güzer-gâhların sonuçlarıyla birleşerek Almanya'da nazizme, İtalya'da faşizmin sürekliliğine veya ters yönde Fransa ve İspanya'da Halk Cephesi'nin kuruluşuna yol açtı. İspanya'nın sürüklendiği iç savaş, Franco diktatörlüğüyle sonuçlanacaktı.

Bu dönemleri, yeni bir toplumsal düzenin oluşmasıyla karıştırmamak gerekir. Başlıca ülkelerde toplumsal uzlaşma ancak savaştan sonra belli bir olgunluğa kavuşmuş olarak sağlandı. Bazı farklılıklara rağmen, önemli benzerlikler ortaya çıktı: Finans'ın iktidarına anlamlı sınırlar konuldu –abartarak “finansal baskı” diyebiliriz– ve Devlet'e ekonomik ve toplumsal bir rol biçildi. Sınıf savaşları oyunu iktidarın yeniden şekillenmesiyle sonuçlandı. 1929 krizinin yarattığı toplumsal siyasal koşulların, işçi hareketinin yükselmesinin, sos-

yalist veya komünist olduğunu iddia eden örgütlerin kurulmasının karşısında büyük bir korkuya kapılan kapitalist sınıflar, sınıf olarak ortadan kalkmadan, ayrıcalıklarının sınırlandırılmasını kabul etti. Olayların genel gidişatı, yöneticileri ve halk sınıflarını birbirine bağlayan, terim olarak çok suiistimal edilmesine rağmen “sosyal demokrat” diyebileceğimiz yeni bir uzlaşmanın ifadesi oldu. Bunun iki özelliği vardı: Yöneticiler ve halk sınıfları arasındaki ittifak; birincilerin siyasi ve ekonomik hayatın yönlendirilmesindeki liderliği.

İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen ilk onyıllar, ekonomik olarak son derece elverişli koşullar içinde geçti, bu da toplumsal uzlaşmayı kolaylaştırdı. 1929 buhranının şoku geçtikten ve İkinci Dünya Savaşı’nın savaşın cereyan ettiği topraklar üzerindeki çok daha korkunç etkisi silindikten sonra, yönetsel kapitalizme özgü kurumsal, teknik ve örgütsel değişikliklerin yol açtığı verimlilikten kaynaklanan kazanç, avantajlı bir şekilde ortaya çıktı. Emek verimliliği önceden görülmemiş (sonradan da bir daha görülmeyecek) bir hızla yükseldi; satın alma gücü ve sosyal koruma buna paralel olarak arttı; sermaye verimliliği de 1960’ların ortasına kadar yükselmeye devam etti.

Savaş sonrası toplumsal uzlaşma, başka koşullarda da gerçekleşebilir miydi? Kesin olan tek şey şudur: Savaş sonrası oluşan bu toplumsal düzen, bu olumlu eğilimlerin tersine dönmesini engelleyememiştir. 1970’lerin ilk yarısından itibaren, verimlilikteki yükseliş duraklamaya başladı. Emek maliyeti önceki yükselişine devam ediyordu; kâr oranı ise 1970’lerde alt düzeylere doğru inişe geçti. Keynes’çi atılım politikalarının yarattığı teşvik edici genel ortamda, kârla ücret arasındaki yarış, finans gelirlerine zarar veren enflasyonist bir dalgaya dönüştü.

Finans, iktidarını yeniden kurmak için ekonomik, siyasi, ideolojik, tüm cephelerde sürdürdüğü savaştan hiç vazgeç-

memişti. Daha İkinci Dünya Savaşı başlamadan, bu cephe-
nin dūřünūrleri, daha o zamanlar “neoliberalizm” adını tak-
tıkları (bu terim savaş öncesi çok belirsiz bir anlam taşıyor-
du) yeni bir liberalizmin ilkelerini ortaya atmışlardı (KU-
TU 2.1). Savaş sonrasında yöneticilerle halk sınıfları arasın-
da oluşan uzlaşmanın parçalanması ve kriz bağlamında, yö-
neticiler yavaş yavaş modernlik, verimlilik... ve gelirlerinin
artması adına Finans tarafından baştan çıkarıldılar. Eski kı-
talarda büyük grevler sıkı bir direniş olduğunu gösterdi ama
Finans’ın ikinci hegemonya döneminde iktidarı yeniden ele
geçirişini –buna bir “restorasyon” diyebiliriz– ve yönetici-
lerle yeni bir uzlaşmaya gidişini kimse engelleyemedi, bu da
neoliberal toplumsal dūzenin bařlangıcı oldu.

Neoliberalizmde ikinci finans hegemonyasının iki temel
özelliği vardı: Kapitalistler ve yöneticiler arasındaki uzlaşma
ve kapitalist Finans’ın önderliği. Bunun en gelişmiş biçimi-
ni ABD ve Birleşik Krallık’ta görüyoruz. Buralarda Finans’ın
egemenliği, bütün özelliklerini tam olarak sergiliyor. En üst
konumda yer alan finans kurumları, finans sektörü dışında-
ki şirketlerin yönetiminin mülk sahiplerinin kriterlerine uy-
masını, yani hisse sahiplerine cömertçe kâr dağıtımı ve yük-
sek borsa performansı aracılığıyla, kelimenin dar anlamıyla
finans verimliliğini garanti altına almasını sağlıyor.* “Piya-
salar” denilen şey, finans kurumlarının eylemlerinden baş-
ka bir şey değil.

Neoliberalizmde finans yöneticilerine özel bir iktidar ve-
rilmiş durumda. Bunlar, kapitalist sınıflarla ittifakın ve mülk
sahiplerinin diğer yöneticilerin hareketleri üzerindeki dene-
timinin araçları. Teknik yöneticiler ve genel hizmet sektö-
rü yöneticileri daha dolaylı bir iktidara sahip. Kamu sektörü

(*) Mülk sahiplerinin yöneticiler üzerindeki egemenliğiyle ilgili ekonomik teori –
İngilizce *principal-agent* yani hissedar-yönetici ilişki teorisi– modern ekono-
mik teoride çok gelişmiş bir elandır.

“NEOLİBERALİZM” TERİMİNİN ZAMANINDAN ÖNCE KULLANIMI

“Neoliberalizm” terimi, İkinci Dünya Savaşı’nın öncesinde, aynı ismi taşıyan yeni toplumsal düzenin kurulmasından en az kırk yıl önce kullanılmıştı.¹ Fransız düşünür Louis Rougier’nin 1938’de Paris’te Walter Lippman Kolokiyumu’nu (Lippman Amerikalı ünlü bir gazeteciydi) düzenlemesi, ardından Neoliberalizmin Yenilenmesi İçin Ulusal Araştırma Merkezi’nin kurulması, önemli olaylardı. Bu merkez, Friedrich von Hayek ile Wilhelm Röpke’nin 1947’de kurduğu Mont Pelerin Derneği’nin öncüsü olarak kabul edilebilir. Mont Pelerin Derneği, otuz küsur yıl sonra ekonomi alanını yeniden fethedecek olan neoliberal ideolojinin gerçek karargâhıydı. En önemli temalardan biri “totaliterliğin” reddedilmesiydi; totaliterlik, hem nazizmi hem de sosyalist olduğunu iddia eden ülkeleri kapsıyordu. Bu sürecin kaynağında çok farklı kökenlerden gelen kişiler vardı. Bazıları Fransa’da faşist hareketlerle işbirliği yapmıştı; bazıları ise Direniş’e katılmıştı. “Hayekçi” eğilim –kelimenin bugünkü anlamıyla neoliberal– öne çıkmadan önce, bu akım, otoriter planlamaya karşı piyasa ekonomisini destekleyen, ama olduğu gibi eski liberalizme dönmeyi reddeden ve devlet müdahalelerini gerekli gören kişileri bir araya getiriyordu. Kesin olarak tanımlanmış kuralların içinde eylem özgürlüğünü savunan ve bırakınız yapsınlar ilkesine karşı çıkan Alman usulü “ordoliberalismus” buna yakındı.

yöneticilerine gelince, yeni toplumsal düzene devlet kurumlarının bünyesindeki eylemleriyle katılıyorlar; rolleri daha dolaylı ama eşit şekilde önemli. Elde ettikleri kazançlar, neoliberal hedeflere yakınlıkları veya uzaklıklarıyla ölçülüyor ve finans sektöründeki yöneticilerin lehine işliyor.² Finans’a en yakın yöneticileri, Marx’ın mülk sahipliğiyle üst düzey yönetimin sınırındakiler için tanımladığı “aktif kapitalistlerin” yeniden doğuşu olarak görebiliriz. Bunlara ödenen son derece yüksek ücret ve ikramiyeler sadece bu mantıkla, yani

- 1 P. Mirowski ve D. Plehwe, *The Road from Mont Pelerin. The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Harvard University Press, Cambridge ve Londra, 2009.
- 2 O. Godechot, “Is finance responsible for the rise in wage inequality in France?”, *Socio-Economic Review*, cilt 10, 2012 s. 447-470.

diğer yöneticilerle kıyaslanarak değil, büyük hisse sahipleriyle ilişkileri göz önüne alınarak açıklanabilir. Zaten bu gelirler onları hızla kapitalist mülk sahipleri haline getirmektedir, böylece aileye katılmaktadırlar.

Neoliberalizmin bu gelişmiş şekli, ABD ve Birleşik Krallık'taki önemi nedeniyle "anglosakson" olarak tanımlanabilir. Buna karşılık kıta Avrupa'sındaki toplumsal düzende, bazı melez özellikler, savaş sonrası uzlaşmanın kalıntıları olarak görülebilir. Japonya ve Kore için de böyledir.

Devlet ve demokrasi

Toplumsal düzenler sorunsal, bu kavrama genellikle yapıldığından daha geniş bir tanım yükleyerek, devlet teorisinin de yeniden ele alınmasını gerektirir. Devlet kurumları –"siyasi kurumsal merkez"–, her toplumsal düzende anahtar bir role sahiptir. Marksizmin yaptığı sınırlı devlet tanımı (egemen sınıfın, yani kapitalist sınıfın iktidarının ifade edildiği kurum) yerine, biz devleti her toplumsal düzene özgü ittifakların ve egemenlik biçimlerinin olduğu "yer" ve elbette bunlara karşılık gelen politikaların dayatılmasının aracı olarak görüyoruz. Örneğin savaş sonrası toplumsal uzlaşmada, halk sınıflarının devlet iktidarına eklemlenmesi, sosyal koruma sistemlerinin ve bu uzlaşmaya özgü büyüme politikalarının kabul edilmesini sağladı. Tersine, neoliberalizm, devlet kurumlarının kapitalist sınıflar ve onların müttefiki haline gelen yöneticiler tarafından geri alınmasına yol açtı. Devletler özel kurumlar lehine işlevlerinin bazılarını terk ederken, ulusal ve uluslararası düzeyde neoliberal reform ve politikaların uygulayıcıları oldular ve değişimi yönetmeye devam ettiler.

Bugünkü toplumsal yapılar, iki üst sınıfın, mülk sahipleriyle yöneticilerin birlikteliğiyle tanımlanan yönetimsel ka-

pitalizmin yapılarıdır. Toplumsallaşma sürecinin analizinde, mülk sahipliğiyle yönetim arasındaki ağların varlığına dikkat çekmiştik. Kapitalist mülk sahipliği Finans'ın parçalarından biri olan finans kurumları ağı tarafından geniş ölçüde desteklenir; yöneticiler yönetim kurullarında birbirleriyle ve mülk sahiplerinin temsilcileriyle bir arada bulunurlar, “mülk sahipliği ve yönetimden oluşan ikili yüz” ortaya çıkar. Siyasi açıdan bakıldığında (bizim bakış açımız da budur), bu karşılıklı ilişkilerin geniş bir yönetim sistemini ördüğünü, bir “ekonomik kurumsal merkez” yarattığını, ekonomik konulardaki büyük seçimlerin burada yapıldığını anlamak gerekir. Sonuçta bu kurumların siyasi yapıların yanında ikinci bir zincir oluşturduğunu söyleyebiliriz, siyasi kurumsal merkezle bazı kişiler aracılığıyla köprüler kurulur. Başka bir ifadeyle, bu iki merkezi birleştiren “çift kutuplu” devlet yapılarından bahsedebiliriz.

Günümüz dünyasında kendilerine “demokrasi” diyen ama bu kelimenin hatırlattığı “halk iktidarı”nın oldukça uzağında olan bütün rejimler aslında sınıf demokrasileridir. Toplumsal uzlaşmanın özelliklerine göre, halk sınıflarının ortaklığı ya şöyle böyle gerçektir ya da sadece sözde kalmıştır. Neoliberalizmde –bu terimi ortaya atan Latin Amerika diktatörlüklerini dışarıda bırakırsak–, kapitalist sınıflarla yönetici sınıflar arasındaki ittifak, üst sınıfların iç demokrasisi üzerinde yükselir. Savaş sonrası uzlaşma döneminde, halk sınıflarının devlet iktidarına ortak olmasından yola çıkarak, o siyasi rejimlerin kelimenin gerçek anlamıyla daha demokratik olduklarını söyleyebiliriz. O zamanlar, halk sınıfları iktidara bir şekilde ortak olduğu için bir tür “yaygın demokrasi”den söz etmek mümkündü.

Bu yaygın demokrasinin yerini neoliberalizme bırakışını iki tür nedenle açıklayabiliriz. Bunlardan ilki, bu toplumsal düzenin kendi doğasıyla ilişkilidir. Fransa'daki Sosyalist

Parti gibi geleneksel sol partiler, kademe kademe yöneticilerle kapitalist sınıflar arasındaki ittifakın gerektirdiği konuma geçtiler – elbette bu iç gerilimlere yol açtı çünkü partilerin kendi içlerinde de sol ve sağ kanatlar vardı. O zaman oy, halk sınıflarının elinde kalan tek silah haline geldi çünkü hükümete karşı gerçek bir alternatif yoktu. İkinci neden ise, kurumsal bir pratikten kaynaklandı. Devlet iktidarının gittikçe büyüyen bir kesimi artık halkın seçimlerde verdiği oyun bilerek dışında bırakılmış, uzmanlaşmış kurumlarda toplandı. Örneğin merkez bankalarının özerkliği ilan edildi ve neoliberal normlara göre bunlara belli hedefler belirlendi. Avrupa Parlamentosu’nun yetki alanındaki bazı genişlemelere rağmen, Avrupa Birliği’nin merkezî kurumlarının faaliyeti de, siyasi hayatın ve halk baskısının etki alanının dışında tutuldu. IMF, DTÖ veya Dünya Bankası gibi kurumlar, yeni toplumsal düzenin dayatılmasını hedefleyen kendi faaliyetlerini sürdürüyorlar. Bu önemli iktidarların, geleneksel politik kurumların dışındaki kurumlara bırakılması, neoliberal stratejilerin başlıca dayanaklarından biri. Çok özel bazı örnekler –savaş sonrası gibi– sayılmazsa, halk sınıflarının katılmadığı bu kurumlarda, farklı derecelerde, üst sınıflara, yani kapitalist ve yöneticilere özgü “iç demokrasiler” işliyor.

Devrimci ittifakın kaderi

Bu bölümde ortaya konulan analitik çerçeve, savaş sonrası uzlaşmanın bitişiyle sosyalizm kurma projesinin başarısızlığı arasında bir paralellik kurar. Farklı bağlamlarda sınıf dinamikleri önemli benzerlikler gösterir.

Devrimci projenin temel özellikleri bilinir. Öncülerinin kafasında bu proje iki hedefi birleştiriyordu: Çalışanların her türlü sömürü biçiminden kurtulması ve en şiddetli ifadesini krizlerde bulan kapitalist kaosa karşı, verimliliğin ve

ekonomik ve toplumsal örgütün ele geçirilişı. Devrimciler, merkezî planlamanın bütün ekonomik sorunları çözeceğine hemen inanıverdiler, o kadar ki kapitalist ekonomilerin kaotik yolları bununla karşılaştırıldığında gülünç hale gelecekti.

Sürecin yönetilmesine gelince, bu da siyasi kadrolarla (yöneticilerle) geniş toplumsal katmanlar arasında, birincilerin önderliğinde son derece verimli bir ittifakla sağlandı. Bunu oturtmayı başaran, halkın çoğunluğunun doğuştan devrimci olmadığını anlayan Lenin oldu. Kitlelere kendi kurtuluşlarını sağlayacak yollarda bir öncü gücün eşlik etmesi ve bunları yönetmesi gerekiyordu. İktidara geçtikten sonra, bu “siyasi devrimci kadroculuk” yerini merkezileşmiş “muhafazakâr bürokratik kadroculuğa” bıraktı. Bu yapı her tür parçadan oluşuyordu –eski rejimin bazı kadroları/yöneticileri de başlangıçta buna katılmıştı– ve ileri kapitalist ülkelerde gözlemlenen toplumsallaşmanın ara aşamalarının kısa devre yapılarak hızlandırıldığı bir eğilimin sonucuydu. Böylece yöneticiler yukarıdan ekonomik ve siyasal düzeylerde duruma el koydular. Eski yöneticilerle, yetkinlikleri ve yeni rejimin hedeflerine bağlılıkları nedeniyle seçilmiş bir elitin bir araya gelmesinden yeni bir sınıf doğdu. Bu yeni sınıf, halk sınıflarını kendi kurtuluşlarına doğru yönlendirmediği gibi, kendisini geliştirecek ve kendi yönetim biçimini verimli hale getirecek koşulları bile bulamadı. Bürokratik kadroculuk insanları dosdoğru sosyalist cennete taşımıyordu. Yugoslavya’daki gibi özyönetim pratikleri, en azından şirketlerdeki ekonomik iktidarın merkezîyetçilikten kurtulması için yapılmış bir denemeydi. Ama bu yollar da ekonomik verimlilik belirtisi göstermedikleri gibi, Sovyet tipi sistemlerin merkezîyetçiliğine bir alternatif sunamadılar.

Yıkılma aşamasındaki SSCB gibi bir ülkede, egemen sınıfların üst kesimleri toplumlarında reform yapmayı başaramadılar veya bunu istemediler. Bunun üzerine çözülmeye doğ-

ru gidildi. Bu üst sınıflar kendilerinden önce gelenlerin kurduğu binayı olduğu gibi terk ederek elde edebilecekleri avantajların farkına vardılar. 1980'lerin sonunda zaten yok olmuş olan savaş sonrası toplumsal uzlaşmanın peşinden değil, bildiğimiz şekilleri ve sonuçlarıyla neoliberal kapitalizmin peşinden gittiler. 1990'larda Çin'de yöneticiler köken bakımından benzer yollara girdi. Rusya'da olduğu gibi bu seçimin getirebileceği olumsuzlukların –SSCB'nin topraklarının dağılması bunlardan biriydi–, çevre ülkelerdeki neoliberal reformlara bağlı tekrarlayan krizleri, ayrıca eski kıtalarda neoliberalizm krizinin yarattığı şoku gören Çinli yöneticiler, bünyesinde gidilecek yeni yönleri belirledikleri Parti aygıtını korumayı başardılar. Kapitalist bir sektörün kuruluşu, ekonomik ve siyasal dinamiklerin neoliberal seçimlerden hayli uzak bir şekilde sıkı sıkıya denetlenmesi, olası toplumsal tehditlerin toplumsal reformlarla bertaraf edilmesi için gösterilen çaba, baskıya eklenerek bugüne kadar devam etti.

Sağ veya soldaki ittifaklar ve önderlikler.

Sosyalizm ve yeni yönetimselcilik

Savaş sonrası uzlaşmanın ve neoliberalizmin tanımları, iki özelliğe gönderme yapar: İttifakta ve önderlikte ortaklık. Savaş sonrası uzlaşma, yöneticilerle halk sınıfları arasındaki ittifakın, “soldaki” bir ittifakın ifadesiydi. Neoliberalizm, kapitalist sınıflarla yöneticiler arasındaki, “sağdaki” bir ittifakın ifadesi. Sonra, önderliği hangi sınıfın elinde tuttuğunu belirlemek gerekiyor: Savaş sonrası uzlaşmada yöneticiler, neoliberalizmde ise kapitalistler (Finans).

Sınıf ittifakları ve iktidarların yönetsel kapitalizmdeki bu kombinasyonu, başka biçimlere açıktır. Halk sınıflarıyla kapitalist sınıflar arasında anlamlı bir ittifak olabileceğini hayal etmek zordur ama her ittifakın bünyesinde, önder-

liklerin birbirinin yerini almasıyla alternatif seçimler düşünülebilir. Böylece henüz gerçekleşmemiş ama önemli potansiyele sahip toplumsal düzenler hayal edilebilir. Soldaki ittifakta, halk sınıflarının önderliği –yönetici sınıfların bazı çıkarlarını gözeterek ama onları kendi araçları haline getirerek– bir “sosyalizm” anlamına gelecektir. Sınıflar arasındaki ayırım geçici olarak önemini koruyacak –sonra bu kademe kademe ortadan kalkacak–, ama iktidar halkın elinde olacaktır. Her tür sol mücadelenin ufku burada yatar.

Sağdaki ittifakın bünyesinde de benzer bir altüst oluşa yer vardır. Kapitalistler ve yöneticilerden oluşan ittifakta, önderlik bu defa yöneticilerin eline geçecektir. Yöneticiler, şirket yönetimi ve politikalar alanında bir çeşit özerkliğe ulaşacaklar; neoliberal iddiaların aksine ekonomi güçlü bir şekilde merkezî olarak yönetilecek, kapitalist sınıfların iktidarlara ve gelirleri kısıtlanacaktır. Yöneticilerin liderliği –kapitalist sınıfların bazı çıkarlarını gözeterek– kadroculuğa doğru giden bir yolu tanımlayacaktır. Neoliberalizmi izleyecek bu tür bir toplumsal düzene “yeni yönetimselcilik” adını veriyoruz. “Yeni” öneki, savaş sonrası dönemdeki yöneticilerin önderliğine geri dönüldüğünü ifade etmektedir; tıpkı “neoliberalizm” terimindeki “neo” (yeni) önekinin “liberalizm”in özellikleriyle makyajlanmış finans egemenliğinin yeniden gücü eline geçirmiş olması gibi.

Bu yeni yönetimselci mantık, toplumların bünyesinde şimdiden görülmektedir. Politikaların yürütülmesinde, gelirlerin oluşumunda bunun dışı vurumları gözlemlenmektedir. Çeşitli bonuslarla süslenmiş yüksek ücretler, bugün üst sınıflara mensup olanların yararlandığı gelirler arasında en büyük paya sahiptir (bunlar, ABD’de en yüksek gelire sahip –95-100 diliminde yer alan– hanelerin gelirinin % 71’ini oluşturur; geriye kalan % 29 ise, mülk sahiplerinin temettü, faiz ve kira gibi gelirleridir.)

Üretim ilişkileri ve toplumsal düzenler: Karşılıklı bir ilişki

Bu ilk kısmı bitirmeden, önceki bölümde ele alınan kapitalist üretim ilişkilerindeki dönüşümleri –buna “yapısal” diyoruz– bu bölümdeki mücadeleler ve toplumsal düzenlerin birbirini izleyişiyle –buna da “politik” diyoruz– birleştiren bağları incelememiz gerekiyor. Bu ilişkiler karşılıklıdır.

Yapısaldan politik olana doğru gittikçe, üretim ilişkilerindeki dönüşümler, çatışmalarda yer alan aktörlerin davranışlarını ve kimliğini değiştirir. Geleneksel kapitalizmden yönetsel kapitalizme, iki kutuplu sınıf yapısından üç kutuplu yapıya geçişin başlıca sonucu, yöneticilerin politik ve ekonomik rollerindeki büyüme oldu. Sınıf mücadelesinde olay sokakta yaşanırken yöneticiler ilk saflarda yer almadılar, ama şirketlerin, kurumların ve siyasi partilerin üst kademelerinde, komutayı ellerinde tutarak kendi tarzlarında tarihin akışını etkilediler.

Politikten yapısal doğru giden ikinci yön, bize çok şey öğretir. Her toplumsal düzenin arka planında toplumsallaşma-örgütlenme dinamiği vardır, ama savaş sonrası toplumsal uzlaşma, yapıların dönüşümünü potansiyel olarak yönetmekteydi. Kapitalist mülk sahipliği döneminin derhal ve siyasi olarak açık bir şekilde aşılabileceğini gösteriyor, liberal şimşekleri üzerine çekiyordu. Uzlaşmayı mülkiyetin bu şekilde aşılması yolundaki ilk adım olarak yorumlamak mümkündü. Toplumların ve ekonomilerin Finans’ın egemenliği olmadan da gayet güzel yaşayabileceği kanıtlanmıştı. Şirketlerin sadece borsa performansı kriterine göre yönetilmesi, kârların finans kurumlarında yoğunlaşması vb. gerektiğini gösteren hiçbir şey yoktu. Böylece savaş sonrası toplumsal düzen, kapitalist mülk sahipliğinin doğal işleyiş kurallarının etrafından kademe kademe dönmüş, bu mülkiyet biçiminin aşılması için atılan ilk adım olmuş-

tu. Neoliberal karşı-devrim olmasaydı, başka üretim ilişkilerinin kurulması yönünde ileri doğru atılan bu adım kesin sonuç verebilirdi.

Üretim ilişkilerinin dönüşümü, neoliberalizmden yeni yönetimselciliğe doğru geçişte de işin içindedir. Neoliberalizm, ekonomi ve toplumlarımızın kapitalist özelliklerinin aşılması sürecini yavaşlatmayı denemektedir. Yeni yönetimselcilik, kapitalizmin ötesine geçişi durdurmasa bile, bu geçişin kapitalist sınıfları koruyarak, onlara yeni üretim biçimlerine geçişin yolunu açarak gerçekleşmesini sağlayabilir; sonunda yöneticilerin mantığı dayatılacaktır ama bu kapitalist sınıflarla birleşerek yapılacaktır. Tepedeki bu aşk hikâyesi, halk sınıflarının sırtında şimdiden oynanmaktadır.

Büyük yol ayrımı

Kapitalist mülkiyetin aşılmasına götürebilecek büyük eğilimlerle toplumsal düzenlere özgü güç ilişkileri arasındaki bu karşılıklı ilişki, siyasi anlamda çok önemlidir. Buna temel eğilimlerin determinizmi ve siyasi mücadelelerin beklenmedik sonuçları da karışmaktadır.

Yöneticilerin rolünün tarihsel olarak gelişmesine ilişkin yapısal eğilim, önüne geçilmez bir gerçektir ama çok değişik biçimlere bürünebilir: Pekçok örgütlenme ve koordinasyon biçimi vardır. Bunların hangi yöne doğru gideceğine siyasi çatışmalar karar verir. Biz iki yoldan söz edeceğiz, buna bir “büyük yol ayrımı” diyoruz. Bunlardan biri uzun vadede sınıf ilişkilerinin silinmesine gidebilir, diğeri de bunları sürdürmeye çalışır. Aşağıdaki yedi tez, bu genel analitik çerçevenin hatlarını özetlemektedir:

1/ Kapitalizm tarihin sonu değildir. Aşılması programlanmıştır. Üretim biçimleri ve sınıf yapılarındaki kademeli dönüşüm bunun kanıtıdır.

2/ Altta yatan eğilimler, yöneticilerin ilerlemesini kendiliğinden desteklemektedir. Yöneticiler ücretli sınıfın üst kesimi veya kapitalistlerin bir kategorisi değil, kendi başlarına bir toplumsal sınıftır.

3/ Bir yanda örgütlenme ve toplumsallaşmanın gelişmesiyle öbür yanda toplumsal ilerleme ve toplumun daha geniş kesimlerinin kurtuluşu arasında mutlaka bir bağ aranmamalıdır.

4/ Birkaç on yıl boyunca, yöneticilerin kapitalist sınıflar karşısında, halk sınıflarıyla ittifak halinde ilerleyişi iki siyasi biçime bürünmüştür: Devrimci ve aşamacı. Bu iki yol kendi çelişkileri nedeniyle ve kapitalist sınıfların mücadelesi karşısında başarıya ulaşamamıştır.

5/ Bu çelişkiler arasında başlıcası, yönetici sınıfların fırsatçılığının ifadesidir; bu sınıfların toplumsal konumu iki potansiyel ittifakı gerekli kılar: Biri sağda kapitalist sınıflarla, diğeri solda halk sınıflarıyla. Devrimci ve aşamacı yolların başarısızlığa uğraması, yöneticileri sınıf olarak derinlemesine etkilemiş, kendilerini kapitalist dinamiklerden kurtarabilecek örgütçü kimliklerine rağmen onları halk sınıflarıyla ittifaktan uzaklaştırmıştır.

6/ Artık önümüzde şekillenen güzergâhların ortak özelliği, kapitalizmin aşılmasına doğru gidiştir. Ancak ittifakların yönlenmesi uyarınca iki yol gözükür: Sağdaki birincisi yeni yönetsel yoldur, soldaki ikincisi ise halk sınıflarıyla ittifaktır. Bu büyük yol ayrımında izlenecek olan yol, sınıf savaşlarıyla, öncelikle de halk sınıflarının mücadelesiyle belirlenecektir.

7/ Seçilecek olan yol, toplumsal kurtuluşun kaderine hükmedecektir. Sağdaki ittifak yönetici sınıfların egemenliğini ve bugünkü kapitalist sınıfların bu yeni toplumsal ilişkilere aşama aşama katılmasını sağlayacaktır. Soldaki yol ise, halk sınıfları için daha iyi bir dünyaya doğru açılabilir, sınıf iliş-

kilerinin yavaş yavaş ortadan kalkmasıyla bir “sosyalizme” –tarihin ağırlığına ve bugün taşıdığı anlama rağmen kuşkusuz korumamız gereken bir terim– ulaşabilir.

Bu kitabın bakış açısı, günümüz mücadeleleriyle sınırlıdır: Şu anda karşı karşıya olduğumuz yol ayrımının özelliklerini araştırıyoruz, daha uzak gelecekte yenecek bir yemeğin tarifini vermiyoruz. Ama yine de, kısa vadeli gereklilikleri –özellikle bugünkü krizden çıkış gerekliliğini– uzun vadeli bakış açılarından kopararak, geleceği çok kesin bir şekilde tıkamak da yanlış olacaktır. Tarih çok daha hızlıdır: Toplumsal düzenlerin incelenmesi, yolların birkaç onyılıda çizildiğini gösterir. Bugün yarını yönetir.

İKİNCİ KISIM

***SAVAŞ SONRASI DÖNEM
VE NEOLİBERALİZM***

“SOLDAKİ” UZLAŞMA

İlk kısımda ana hatlarıyla verdiğimiz tarihsel hareketlerin tablosuyla olgulara daha ayrıntılı bir şekilde yaklaşan bu kısmın programı arasında ciddi bir mesafe vardır. Her dört bölüm de, savaştan sonraki ilk onyıllardan başlayarak araştırmaya katkıda bulunmaktadır.

Eski merkezlerde bu döneme kuşbakışı olarak bakıldığında, geriye kesin olmayan, karışık bir izlenim kalır: Emperyalist politikalar ve toplumsal ilerlemeye karşı çevrenin imha edilmesi. “Solda” bir uzlaşma oluşur. İki savaş arasında başlayan bu toplumsal uzlaşma, başlangıcından yaklaşık elli yıl sonra kırılmıştır. Bu uzlaşmanın en olumlu yönleri, ancak neoliberal yıllarla karşılaştırıldığında net olarak ortaya çıkar: Toplumdaki eşitsizlik daha azdır, finans sektörü büyümenin hizmetindedir, yöneticiler nispeten daha özerktir, devletler sosyal koruma sağlar.

Gelirler ve mülkler: Eşitsizliğin daha az olduğu bir toplum

Gelir eşitsizlikleri, toplumsal düzenler arasındaki farklılıkların mükemmel bir işaretidir. 20. yüzyıl başında yaşanan

burjuvazinin “Güzel Çağı” (*Belle Époque*), büyük toplumsal eşitsizliklerin hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. Bunlar İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, soldaki yeni uzlaşma çerçevesinde önemli ölçüde azaldı ama neoliberalizmde geri döndü; eşitsizlik düzeyleri en az birinci finans hegemonyası dönemindeki düzeye çıktı.

Thomas Piketty ve Emmanuel Saez’in çalışmaları sayesinde dikkat çeken vergi sistemi verileri, bu konudaki vazgeçilmez referans haline geldi.¹ Biz de bunları geniş olarak kullandık.² Bu veriler, Birinci Dünya Savaşı’ndan 1929 buhranına kadar ABD’de en yüksek gelire sahip hanelerin % 1’inin toplumun tüm gelirinin ortalama % 17’sini elinde tuttuğunu gösterir. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bu oran yaklaşık % 10’dur, yani gelirlerin tepedeki yoğunluğu açık bir şekilde azalmıştır. Bu tarihsel gelişimin en önemli özelliklerinden biri, söz konusu düşük oranın 1970’lerin sonuna, yani savaş sonrası toplumsal uzlaşma döneminin bitişine kadar sürmüş olmasıdır. 1980’den sonra büyük bir hızla yoğunlaşmaya doğru giden yeni bir eğilim ortaya çıkar: Yirmi yıl içinde, eşitsizlik düzeyi 1929 buhranı öncesini aşar. İşte vergi istatistiklerinin gösterdiği budur; kaldı ki bu istatistikler de tam olarak gerçeği yansıtmaz çünkü neoliberalizmde, yüksek gelirlerin bir bölümü vergi cennetlerine kaydırılmaktadır. Gelir dağılımındaki bu geriye dönüş, üst sınıflar açısından gerçek bir güç gösterisidir. Gelirlerdeki eşitsizlik, kanıtlanması daha zor olan ama aynı eğilimi izleyen mülklerdeki eşitsizlikle iki katına çıkar.

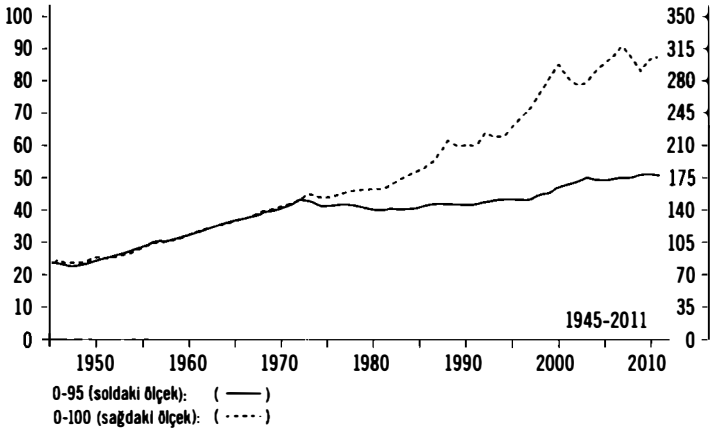
-
- 1 T. Piketty, E. Saez, “Income inequality in the United States, 1913-1998”, *The Quarterly Journal of Economics*, cilt CXVIII, sayı 1, 2003, s. 1-39; T. Piketty, *Le Capital au XXIe siècle*, Le Seuil, Paris, 2013; F. Alvared; A. Atkinson, T. Piketty ve E. Saez, *World Top Incomes Database*, PSE, 2013. Bkz. <http://topincomes.parisschoolofeconomics.eu>.
 - 2 G. Duménil, D. Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press, Cambridge, 2011, 3. Kısım’ın ilk bölümü.

Neoliberalizmde, yönetim ve politikalar, borsa performansının en yüksek düzeye çıkmasına yöneliktir. Bu konuda parlak bir başarıya ulaşılmıştır. Fiyat artışlarının endeks üzerindeki etkisini sıfırlarsak, New York Borsası'nın 1960'lı yıllarla 1970'li yılların başı arasında yarı yarıya düştüğünü görürüz. 1966-1973 arası dönemin ortalama düzeyini 2010-2013 dönemiyle karşılaştırdığımızda ise, üçe katlandığını görürüz. Bugünkü kriz, arada gerçekleşen artıdeğeri sıfırlamaktan uzaktır; ayrıca temettü ödemeleri de bu güç gösterisiyle aynı düzeydedir.

Savaş sonrası dönem, ücretlerin satın alma gücünün (yani fiyatlardaki artışın etkisinden arındırılmış ücretin) arttığı bir dönemdi; neoliberalizm bu eğilimi ya durdurdu ya da bazı ücretli kategorilerinde aşağı çekti. ABD'de ücretlilerin oluşturduğu büyük kitleye "üretim işçileri" (ücretlilerin % 82'si; geriye kalan % 18 ise üst düzeydekilerden oluşur) diyoruz. Bunların haftalık ücreti, tüketici fiyat endeksine göre deflate edersek, 1948 ile 1972 arasında % 58 arttı; buna karşılık 1972 ile 2012 arasında % 14 azaldı. ŞEKİL 3.1 yukarıda sözünü ettiğimiz % 18'den daha da dar bir üst grubu ayırır: Bunlar tüm ücretlilerin % 5'ini oluşturur, geriye % 95 kalır. Bu tabloda, iki grubun ücretlerinin savaştan sonra paralel olarak yükseldiğini, aradaki eşitsizlik derecesinin aynı kaldığını görürüz. Ama ücret hiyerarşisi 1970'lerden itibaren yüksek ücretliler lehine önemli şekilde değişir: 1971 ile 2011 arasında, en zengin % 5 ile geriye kalan % 95 arasındaki fark, üç buçuktan yediye yükselmiştir.

Benzer dinamikler dünyanın başka bölgelerinde de görülür. Fransa'da 1980'li yıllardan itibaren ücretlerin artış oranında belirgin bir yavaşlama başlar; bazı toplumsal kategorilerde satın alma gücünün düştüğü de belirlenmiştir. Ücret eşitsizliklerindeki artış ABD'deki kadar çarpıcı değildir ve eğilim daha geç başlamıştır –Mayıs 1968 hareketi ilk atılımı

ŞEKİL 3.1
ABD’de Ücret Düzeylerine Göre İki Ücretli Grubunun Yıllık Satın Alma Gücü
(Bin Dolar, 2011)

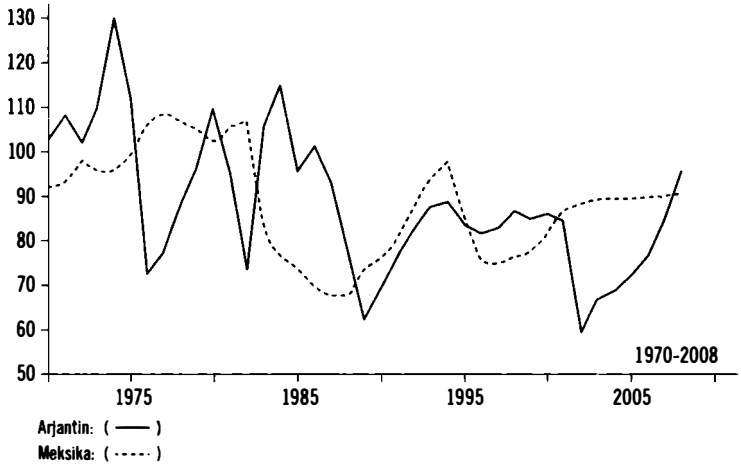
Soldaki ölçek: ücretleri en düşük olan ücretlilerin % 95'inin ortalama satın alma gücü.
Sağdaki ölçek: ücretleri en yüksek olan ücretlilerin % 5'inin ortalama satın alma gücü.

durdurmuştur— ama 1990'ların ikinci yarısından itibaren bu eğilim tersine dönmüştür.³ Bu hareketler Latin Amerika'da daha da çarpıcı olmuştur. 1950'lerden 1970'li yılların ortasına kadar bu bölgede satın alma gücü iki veya üç kat artmıştır. Neoliberalizmde ise, Arjantin ve Meksika'yı ele alan ŞEKİL 3.2'nin gösterdiği gibi, bazen mutlak düşüşler görülmüştür. Gerileme otuz yıl boyunca devam etmiştir.

Hiçbir oran (yukarıda sözünü ettiğimiz % 18 veya % 5 gibi) yöneticilerle diğer ücretliler arasındaki ayrımın kesin tablosunu sunmaz ama bu veriler yaklaşık bir fikir verir. Ücret hiyerarşilerindeki değişim, neoliberalizmde ABD'nin yolunu açtığı, toplumsal ittifakların üst düzey yöneticiler lehine yeni kutuplaşmasını gösterir. Toplamda, ister mülk gelir-

3 C. Landaïs, "Top incomes in France (1998-2006): Booming inequalities?", Paris School of Economics, Haziran 2008; I. Godechot, "Is finance responsible for the rise in wage inequality in France?", *Socio-Economic Review*, cilt 10, 2012, s. 447-470.

ŞEKİL 3.2
Saatlik Satın Alma Gücü (Yılların Ortalaması 1970=100):
Arjantin ve Meksika

leri ister ücretler olsun, bu evrimler neoliberalizmin sınıfsal doğasını, hedeflerini; ayrıca yöneticilerin üst kesimleriyle ittifak kuran kapitalist sınıfların burada oynadığı yönlendirici rolü gösterir. Üst düzey yöneticiler, aslında bu ittifakı gerçekleştiren ve ondan asıl yararlanan kesim olmuştur.

Büyümenin hizmetindeki finans sektörü

Neoliberalizmin başlıca özelliklerinden biri de finans sektörüne verilen rol, bunun şirket ve devlet yöneticileriyle ilişkisidir. 1980’li yıllardan itibaren “finansallaşma” süreci hızlanmış, iktidarların ve kârların finans sektörü lehine yoğunlaşmasını sağlamıştır. Kapitalistlerin elindeki bir araç olarak finans sektörü, diğer sektörlerle göre daha üst bir hiyerarşiye geçmiştir; bu da en gelişmiş haliyle neoliberalizmin simgesel biçimidir.

Bu değişimin önemini anlamak için, geriye dönmek gerekir. 1929'dan sonra, finans sektörü krizin sorumlusu olarak görüldü. ABD'de bu inanç, finans sektörünün faaliyetlerine sınır koymaya yönelik önemli kural değişikliklerinin yolunu açtı: Bunların başında mevduatların sigortalınması, mevduat bankalarıyla yatırım bankalarının birbirinden ayrılması, yani bankaların müşterilerinin parasını kullanarak spekülasyon yapmasının önlenmesi, faiz oranlarına ve menkul kıymet ihracı operasyonlarına kurallar getirilmesi vb. geliyordu. Bu araçlar, hanelerin aldığı emlak kredilerinin yeniden finansmanını sağlamayı amaçlayan yarı kamusal nitelikte ajansların ortaya çıkışına yol açtı. Bu kurumsal çerçeve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da varlığını sürdürdü ve savaş sonrasının başlıca özelliklerini tanımladı. Dünyanın başka yerlerinde alınan önlemler daha da katı olmuş, bankaların devletleştirilmesine ve kamusal veya yarı kamusal finans kurumlarının gelişmesine yol açmıştı. Bu reformlar çok iddialıydı. Sadece tehlikeli uygulamaları sona erdirmeyi değil, finans sektörünü büyümeye ve tam istihdama yönelik daha geniş bir ekonomik mekanizmanın temel direklerinden biri haline getirmeyi amaçlıyordu.

Fransa örneği, bu yeni gidişatın radikal biçimini temsil eder. Kamulaştırma konusunda Halk Cephesi'nin aldığı önlemler sanıldığından daha sınırlıydı. *Banque de France* (Fransa Merkez Bankası) ancak 1945'te diğer dört büyük Fransız bankasıyla birlikte kamulaştırıldı; 1946 ilkbaharında, bunu on bir büyük sigorta şirketinin kamulaştırılması izledi. 1980'li yıllarda neoliberalizm yeniden ortaya çıkarken, 1981'de François Mitterrand'ın seçilmesinden sonra finans kurumlarının kamulaştırılması dalgası devam etti – sonraki yıllarda bu girişimin kaderinin ne olduğu bilinmektedir. Savaş sonrası Fransa'da büyüme büyük ölçüde kamu vesaleti altındaki bir finans sistemi çerçevesinde gerçekleşti; şir-

ketler ve haneler bundan geniş ölçüde yararlandı. Özellikle şirketlerin yaptıkları yatırımlar büyük ölçüde krediyle finanse edildi.

Savaş sonrası Almanya ve Japonya'da finans sektörüyle üretim sektörü arasındaki ilişki, endüstrinin hızla büyümesini sağlayacak bir çerçevede, nispeten eşitlikçiydi. Almanya'da belli bir öneme sahip her şirket belli bir bankaya bağlıydı, *Hausbank* (ev bankası) denilen bu banka, şirketin yönetimi ve finansmanı ile doğrudan ilgileniyordu. Japonya'da finans kurumları, *keiretsu* denilen büyük şirketlerle yakın ilişkideki bir mekanizmaya dahildi. Yöneticiler genellikle bütün meslek hayatlarını geçirdikleri bu mekanizmada ayrıcalıklı bir yere sahipti; buna kamu idaresindeki meslektaşlarıyla yakın bir işbirliği eşlik ediyordu. Bu sistem Japonya'nın savaş sonrasında yaşadığı büyük endüstrileşme dalgasını destekledi.⁴

Şirketin içinde: Yöneticilere dayalı bir işletme, bir ücret ittifakı

Savaş sonrası yıllarda, sermaye sahiplerinden gelen talepler, kamulaştırılmış sektörde çok az, hatta hiç etki yaratmıyordu. Şirketleri büyüme, piyasa hâkimiyeti, teknik ilerleme gibi kriterlerle yöneticiler idare etmekteydi. Elbette hisse sahiplerine temettü dağıtmak gerekliydi, ama tek gereklilik bu değildi. Büyük şirketlerdeki üst düzey yöneticiler, devleti ve diğer ücretlileri en azından eşit düzeyde önemli ortaklar olarak görüyordu.⁵ Bu yönetim biçimi, sermayenin karşılıklı olarak elde tutulduğu ağlara dayanıyordu; şirketler bu

4 H. D. Whittaker, S. Deakin'de işe yarar genel işaretler bulunabilir, "On a different path? The managerial reshaping of Japanese corporate governance", *Corporate Governance and Managerial Reform in Japan*, Oxford University Press, New York, 2009.

5 F. Bloch-Lainé, *Pour une réforme de l'entreprise*, Le Seuil, Paris, 1963.

ağda birbirlerinin hisselerine sahipti; yönetim kurulu üyeleri birçok kurulda görev alıyor, deneyimlerini paylaşıyor, ortak stratejiler geliştiriyordu. Özel mülkiyetle bağ uzak tutuluyordu.

Bu tür yönetsel bir ağ, ABD ekonomisinde, birbirinden çok farklı faaliyetlerden oluşan, karşılıklı katılım üzerine kurulu holding sisteminin özelliğiydi. İşin ilginç yanı, yönetsel kapitalizm ve tekno-yapı gibi teorilerin,⁶ bu tür özelliklerin çok belirgin olmadığı düşünölen ABD gibi bir ölkede gelişmesiydi; bu teoriler biraz aceleci bir tutumla kapitalistlerin iktidarının günbatımı olarak göröldü.

Almanya savaşı sonrası uzlaşmaya özgü bu dinamiklerin ilginç bir örneğini oluşturunuyordu; buna bazen “sosyal piyasa kapitalizmi” adı verilir. Ancak bugünkü Alman modelinin bir özelliğı de, bu kurumların neoliberal yıllar boyunca, işleyiş kuralları değışse bile, geniş ölçüde varlıklarını sürdürmesidir. Yöneticiler ve diğeri ücretliler arasındaki ilişki konusunda, ortak karar verme sistemine üç kurumun karıştığını hatırlamak gerekir: Hissedarlar Kurulu, Yönetim Kurulu ve Teftiş Kurulu. Mekanizmayı belirleyen, bu son kuruldur. Büyük şirketlerde, bu kurul, hisse sahiplerinin yanı sıra, şirketin ücretli çalışanları arasından seçilmiş üyelerden oluşur; bunlar şirketlerin büyüklüğüne göre kurulun üçte biri veya yarısını oluşturur. Bu kurulun üyeleri, şirketin çıkarlarını göz önüne almak zorunda oldukları gibi, ücretlileri, hatta daha geniş çıkarları da hesaba katmakla yükümlüdürler. İsveç’te de benzer bir sürecin varlığından söz etmek gerekir, bu ölkede 1976’da ortak karar verme sistemiyle ilgili bir yasa çıkarılmıştır. Ancak bu mekanizmalarda, yöneticilerin örgütlenmeye yönelik görevleriyle çalışanların üretime yönelik görevleri arasındaki ayrımın korunmaktadır.

6 J. K. Galbraith, *Le Nouvel État industriel. Essai sur le système économique américain*, Gallimard, 1968, Paris.

Fransız finans sisteminden söz ederken, savaş sonrası uzlaşmada kurum ve mülkiyetin başka bir çeşidinin de önemli olduğunu söylemiştik: Kamulaştırma. Burada mülkiyet kamu idaresine geçer ve özel mülkiyetle ilişki radikal olarak kopar. Bu yöntemin de avantaj ve sakıncaları vardır. Hükümetin eline politikalarında kullanabileceği bir araç verir. Örneğin finans sektörünün kamulaştırılması; finansmanlar, bunların yönelimleri ve şekilleri, dolayısıyla talep ve büyüme üzerinde ağırlık sahibi olmayı sağlar; demiryollarının veya enerjinin kamulaştırılması, sonucu belli olan bir araçtır. Bunun nasıl tehlikeler yaratacağı bellidir: Bu büyük kurumların özelliklerinden kaynaklanan bürokratik sapmalar.

Genel olarak neoliberalizm, bu kurumsal biçimleri parçaladı. Bunların merkezî ilişkilerini kesti: Yöneticilerle diğer ücretliler arasındaki bağları, finans dışı şirketlerde büyük özerkliğe sahip yöneticilerle mülk sahipleri arasındaki ağları, kamulaştırmalarda kamu idaresi yöneticilerinin yetkilerini ve makroekonomik ve endüstriyel politikalar yürütme imkânını yok etti. Bu yokoluşa paralel olarak finans sektörüyle diğerleri arasındaki hiyerarşiler yeniden oluşturuldu, finans sektörü kapitalist mülkiyeti yönetme işlevine tekrar kavuştu. Bunun yöneticilerden bağımsız olarak yapıldığını, ama finans yöneticilerine ayrıcalıklar tanıyarak gerçekleştirildiğini ekleyelim. Çoğu durumda, gayet sert bir şekilde, büyük şirketlerin yönetimi, hisse sahiplerinin çıkarlarının emrine girdi. Temettü olarak dağıtılan kâr oranları sıçradı – ve dolayısıyla yatırıma ayrılan pay azaldı. Daha da iyisi veya daha da kötüsü, şirketler ellerindeki fonları –aldıkları krediler ve hisse ihrac ederek topladıkları fonları– kullanmak yerine, borsada şirketin değerini yükseltmek için işi kendi hisselerini geri almaya kadar vardırıdılar. ABD’de bu mekanizmanın ulaştığı boyutu hayal etmek bile zordur (KUTU 3.1).

KUTU 3.1
**FINANS SEKTÖRÜ DİŐİNDAKİ ŞİRKETLERİN
NET HİSSE GERİ ALIMI**

ŞEKİL 3.3'teki ilk değişken, ABD'de finans dışı Şirketlerin yaptığı net hisse geri alımını (yani yeni hisse ihraçları dıŐılduęunda geriye kalan satın almaların toplamı), Şirketin sabit sermaye stokunun yüzdesi olarak göstermektedir. Bu deęiŐkenin pozitif olması, Şirketlerin yatırım yapmak yerine kendi hisselerini geri almayı tercih ettiklerini gösterir; yani bu negatif bir birikim sürecidir. Bu yüzde, konjontürel dönęüyle (patlamalar ve resesyonlar) birlikte oynamaktadır ama neoliberalizm ile savaş sonrası dönem arasındaki fark açıktır; savaş sonrası dönemde Şirketler finansman için borsaya çok az başvurumaktaydılar. Neoliberalizmde ise, tersine Şirketler hissedarlarını finanse ederler.

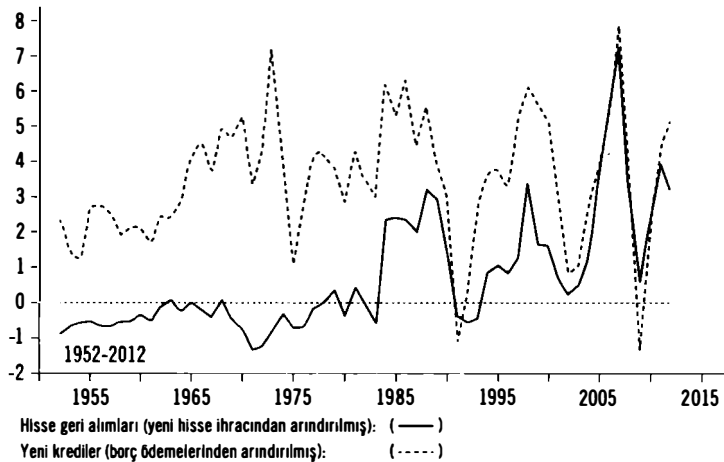
İkinci değişken, yeni kredileri (borç ödemeleri dıŐılduęunda geriye kalan miktar) gösterir. Burada da çelişki çarpıcıdır: Savaş sonrası uzlaşma döneminde Şirketler yatırımı finanse etmek için krediye başvururken, neoliberalizmde krediden yararlanarak kendi hisselerini geri almaya ve borsadaki hisse fiyatlarını yükseltmeye çalıŐmaktadırlar.

Soldaki uzlaşmanın dayanağı olarak hükümet.

Büyük çaplı devletler ve sosyal koruma

Neoliberalizmin, geçmişten miras alınan “ŐiŐko” devletlerin cüssesini küçültmeyi başaramaması çok ilginçtir. ABD'de kamu harcamaları –federal hükümetin, eyaletlerin ve belediyelerin harcamaları– savaş sonrasındaki ilk onyılda GS-YİH'nin ortalama % 21'ydi; bu oran 1970'lerde % 29'a çıktı, 1990'da % 32'ye, 2012'de ise % 35'e ulaştı. Başka yerlerde olduğu gibi bu ülkede de, neoliberalizm döneminde kamu harcamalarının artıŐında bir yavaşlama gözlemlendi, ama gerileme olmadı. Özellikle kamulaştırılmış sektörün ortadan kalkması veya azalması, bazı endüstriyel politikaların da terk edilmesi sonucu, devletler kimi yükümlölüklerinden kurtuldular ama hâlâ çok güçlüler. Devlet kurumların-

ŞEKİL 3.3
Net Hisse Geri Alımları ve Yeni Krediler (Sabit Sermaye Stokunun %'si Olarak):
ABD'li Finans Dışı Şirketler

daki bu devamlılık, toplumsallaşma sürecinin geriye döndürülemeyeceğini göstermektedir.

Özellikle önem taşıyan bir gelişme de, sosyal koruma harcamalarının merkezî kurumlar tarafından üstlenilmesi idi. Fransa'da toplumsal harcamalar 1950'lerin sonunda GS-YİH'nin % 15'inden biraz daha azdı. 1980'lerin başında, savaş sonrası toplumsal uzlaşmanın seçeneklerine uygun olarak bu oran % 25'e yükselmişti. O günden sonra, daha yavaş olmakla birlikte artış devam etti. Bugünkü krizin yol açtığı harcama artışı, bu yüzdeyi aniden % 30'un üzerine çıkardı. Kurumsal biçimlerdeki değişikliğe rağmen, ABD'de de benzer bir evrim görüldü.

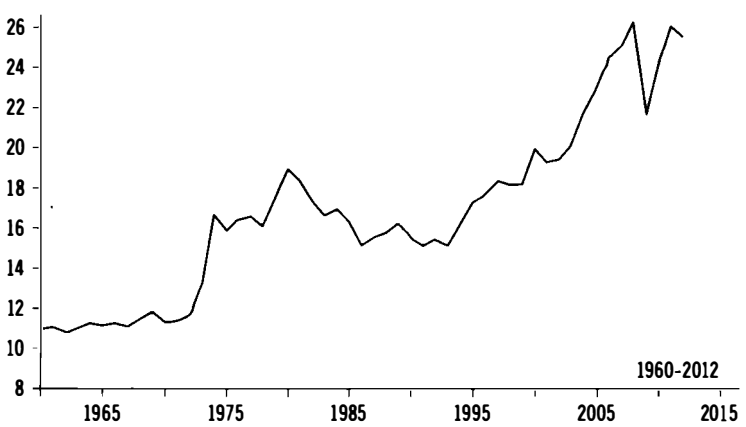
Ulusal ekonomiler

İki toplumsal düzen arasındaki başlıca fark, üretim sisteminin coğrafi ölçeğinde görülür: Savaş sonrası uzlaşma döne-

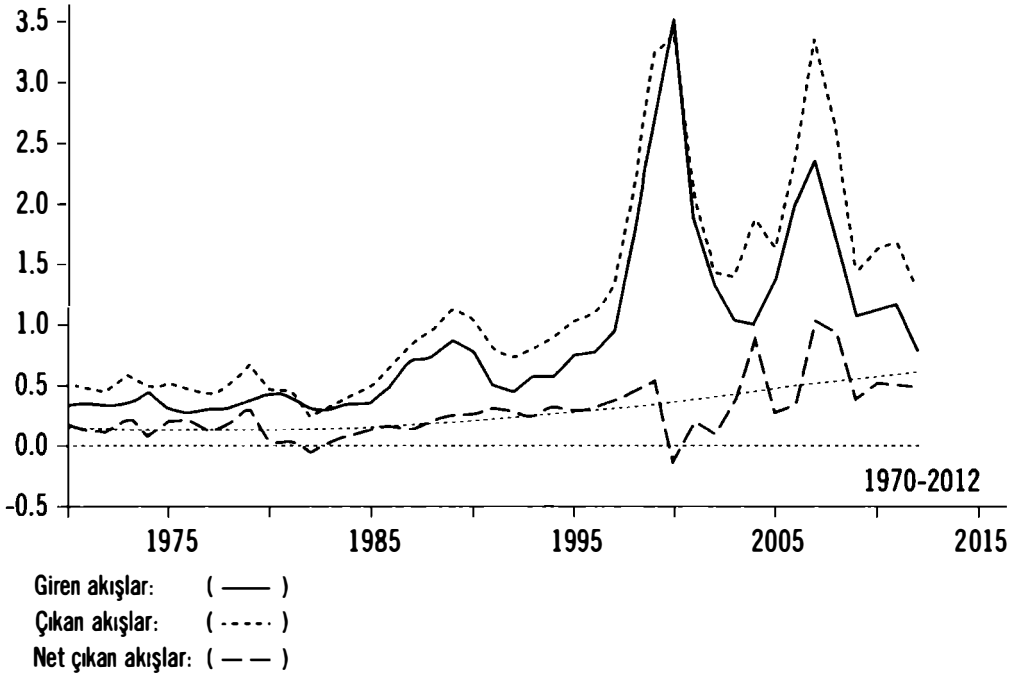
minde bu sistem ulusal topraklarda hüküm sürmüşken, neoliberalizm döneminde uluslararası hale gelmiştir. Bu tartışmaya birkaç mekanizma dahil olur: 1/ dış ticaret; 2/ yurtdışına yapılan doğrudan yatırımlar; 3/ ekonomileri ciddi bir şekilde bozabilecek “volatil” veya “spekülatif” denilen diğer sermaye hareketleri; 4/ global finans kurumları.

ŞEKİL 3.4'teki değişken, bütün dünya ülkelerinin ihracatının toplamıdır (ithalatın toplamına eşittir). Bu değişken, uluslararası ticaretteki büyümeyi çok iyi gösterir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yılların başına kadar, bu oran yüzde % 11,5 civarındaydı; petrol fiyatlarındaki artış, sonraki ani yükselişi açıklar. Daha sonra, 1990'lı yıllardan 2008 krizine kadar dış ticaretin nasıl uçtuğu görülebilir. Benzer bir görüntü de Birleşmiş Milletler'in anladığı anlamda “geleşmiş” olduğu söylenen ülkelerden yurtdışına yapılan doğrudan yatırımlarla ilgili ŞEKİL 3.5'te gözlemlenir. “Doğrudan yatırım” dediğimiz zaman –“portföy yatırımından” farklı olarak–, bir yatırımcının yabancı bir şirketi almasını ve

ŞEKİL 3.4
Dünyada Yapılan İhracat
(Dünya GSYİH'si nin %'si Olarak)

ŞEKİL 3.5
Doğrudan Yatırım Akışları (Dünya GSYİH'sinin %'si Olarak):
Gelişmiş Ülkeler

ya sermayesinin önemli bir miktarını elinde tutarak kendisine bağlı bir ortaklık kurmasını anlıyoruz. Bu yıllık sermaye akışları 1985'ten önce dünya gayrisafi hasılasının % 0,5'iyken, dönem sonunda bu yüzde iki veya üçe katlandı – 1990'lı yılların sonunda ve 2008 krizinden hemen önce yaptığı iki zirvenin ne kadar yüksek düzeyde olduğu görülecektir. Buradaki yüzdeler, dış ticarete oranla daha düşüktür ama bu sermaye akışının yıllar boyu stok şeklinde biriktiğini göz önüne almak gerekir. 1980'lerin ortasından itibaren net akışın yükseldiği dikkati çekecektir.

SÜREKLİLİKLER VE KOPUŞLAR

Önceki bölüm, ABD ve Avrupa'daki toplumlara ve ekonomilere, savaşı takip eden ilk onyıllarda soldaki toplumsal uzlaşma karakterini kazandıran ortak noktaları aydınlatmıştı. Bu uzlaşma, kapitalist mülk sahipleri ortadan kalkmadan yönetici sınıflarla halk sınıfları arasındaki fiili bir ittifak olarak incelenebilir. Toplumdaki eşitlik daha fazlaydı, finans sektörü büyümenin hizmetindeydi, şirketler kapitalist mülk sahiplerinin isteklerine belli bir mesafeyle yönetiliyordu, devletler güçlüydü ve sosyal güvenceyi garanti altına almıştı, nihayet ekonomiler ulusal topraklarda yoğunlaşmıştı. Neoliberal toplumsal düzenle aradaki çelişki, dünya çapında çarpıcı gözükmemektedir.

Toplumsal düzenleri ayırmak için, paradigmatik biçimlerin tanımı üzerinden hemen hükümetler akla gelir. Böylece iki savaş arasında soldaki uzlaşmanın Roosevelt'in New Deal programında ve Léon Blum'un Halk Cephesi'nde cisimleştiği görülebilir; neoliberalizm için ise, Margaret Thatcher'ın 1979'da ve Ronald Reagan'ın 1981'de iktidara gelişleri, kopuşu temsil eder; Fransa'da değişim François Mitterrand'ın

1983'te kendi politikasını tersine çevirmesiyle başlar. Ancak bundan, bir toplumsal düzenden diğerine geçişin bir başkasının seçilmesi veya mecliste yeni bir çoğunluğun oluşmasıyla gerçekleştiği sonucunu çıkarmamak gerekir. İktidardaki partilerin –sol ve sağ olduklarını ileri süren hükümetlerin– birbiriyle yer değiştirmesi, dinamikleri ancak çok az değiştirebilir.

Toplumsal düzenlerin ortaya çıkış ve yokoluşları, krizlerden, ilerlemelerden, geri dönüşlerden ve melez özelliklerden oluşan karmaşık süreçlerdir. Bu konuda iki aydınlatıcı örnek vereceğiz. İlki, işçi hareketini savaş sonrası uzlaşmaya bağlayan ilişkidir. Ülkelere göre değişen derecelerde, savaş sonrası ilk onyıllarda toplumlar sosyalizmin bu çeşidine katıldılar. İkinci örnek ise, globalleşmenin sinsice gelişmesine ve ABD'nin daha savaş sonrası dinamiklerde varlığını hissettiren ve neoliberal devrimi hazırlayan hegemonyacı iradesiyle ilgilidir.

İşçi hareketinin peşinden gelen toplumsal uzlaşma

Savaş sonrası toplumsal uzlaşma, eldeki seçimler değerlendirilerek bilinçli bir plan uyarınca bulunmadı. Avrupa'da işçi hareketinin açtığı reformist yolun peşi sıra geldi. Bu dönemece Fransa'da çok kısa süren Halk Cephesi döneminde (1936-1938) ulaşıldı. Léon Blum, Halk Cephesi'nin "proletaryen" akımın zaferi anlamına gelmediğini, asıl olarak, devrimci olmayan orta sınıflara dayandığını belirtmişti: Yani kapitalist mülkiyetin denetim altında tutulduğu "sosyal demokrat" eğilimler söz konusuydu. İlk kamulaştırmalar dışında, Halk Cephesi'nin yaptığı işler arasında önemli toplumsal reformlar vardı: Ücretli tatil, haftada kırk saatlik çalışma, toplu sözleşmeler, vb. Bu aygıt savaştan sonra da ayakta kaldı hatta genişledi. Yani, Fransa'da savaş sonrası toplumsal uzlaşmanın kökü buradaydı: Kamulaştırılmış bir

sektör, yönlendirici ama gerçek bir planlama ve iddialı toplumsal reformlar.

Fransa'daki savaş sonrası uzlaşmaya özgü, “kapitalist” sınıfla –patronlarla– “işçi” sınıfını karşı karşıya getirerek tanımlayan sözcük dağarcığının kökeni, işçi hareketiydi. İşçi hareketi, bu değişimi sağlayan mücadeleleri veren toplumsal güçtü. Ama halk sınıfları iktidara sahip değildi. 1929 buhranının ve savaşın yarattığı ekonomik koşullar, kamu idaresi yöneticilerinin ciddi müdahalesine ve Finans'ın zayıflamasına yol açmıştı; şirket yöneticileri de Finans'ın geri çekilerek açtığı gedikten yararlanmıştı. Karar verme süreçlerinin başına geçen kamu ve özel sektör yöneticileri, aslında başkaları tarafından sağlanan bir toplumsal uzlaşmanın başlıca ajanı olmuştu.

Savaş sonrasındaki ilk on yıllarda Fransa'da “karma ekonomi”den söz ediliyordu; bu ekonomide güçlü bir kamu sektörü özel sektörle yan yana yaşıyordu. Karma ekonomi üretim araçlarının özel mülkiyetine belli sınırlar getirerek onu yaşıtmaktaydı. Bu ekonomi aynı zamanda “toplumsal”dı, yani sosyalist kurtuluş projesinin sürekliliğine bağlıydı. Bazı kuramcılar, kapitalist ve sosyalist sistemlerin birleşeceğinden bile söz ediyordu.

Başka yerlerde olduğu gibi Fransa'da da, bu dinamikler Keynes'çi bir bileşenle ikiye katlanmıştı. Keynesçilik referansını, az önce ele aldığımız yönleri de –karma ve toplumsal ekonomi, sosyal demokrasi– içine alacak şekilde geniş anlamda kullanabiliriz, ama kelimenin asıl ve daha teknik anlamında Keynesçilik, sadece makroekonomik politikalara, üretimdeki dalgalanmalara, üretim düzeyinin denetimine ve işsizliğe gönderme yapar. Savaş sonrası dönemde olduğu gibi, üretim ve yatırım kararları şirketlerin –yani iktidarlarının gücüne göre şirket sahiplerinin veya yöneticilerinin– elindedir.

İsveç bu dönüşümlerde önemli bir örnektir. İsveç Sosyal demokrat İşçi Partisi SAP,* 1932’de iktidara geldi ve 1976’ya kadar iktidarda kaldı; İsveç sendika konfederasyonu LO** bu aygıtın önemli bir parçasıydı. Dar anlamıyla “sosyal demokrasi”, büyük bir sol partiyle büyük bir sendika arasındaki böyle bir işbirliğine gönderme yapılabilir. İsveç sosyal demokrasisi kendisini, aşamacı yolu sürdüren, nihai hedefi kesin bir kopuş yaşanmaksızın sosyalizm olan bir işçi iktidarı olarak sundu. İlginç bir şekilde bu ülkede uzlaşma bir metinde ifadesini buldu; işçi ve patron sendikaları arasında 1938’de Saltsjöbaden Anlaşması imzalandı. Sosyal güvence ve gelirlerin yeniden paylaşımına dayanan Keynesçi makroekonomik politikalarda devletin etkinliği merkezî bir yere sahipti.¹

İşçi hareketinin bıraktığı izler, sosyal güvence sistemlerinin kurulması veya genişlemesiyle, genellikle kolay kolay silinmeyecek kadar derindi. Büyük Britanya’da savaş sonrasında ilk yıllarında, Beveridge Raporu’nun ardından “refah devleti” gündeme geldi. Almanya’da nazilerin sol güçleri yok etmesinden sonra ve ülkenin bölündüğü koşullarda, sınıflar arasında işbirliği ideolojisi ve uygulaması yerleşti, “sosyal piyasa ekonomisi”nin toplumsal programları devreye sokuldu.

ABD’nin durumu da farklıydı. Bu ülkede işçi hareketinin en radikal eğilimleri, Birinci Dünya Savaşı sırasında büyük ölçüde yenilmişti – işçi hareketi, Maccarthy’ciliğin komünist cadı avıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar uzanan acımasız bir mücadele vermişti. Ancak Avrupa’da oldu-

(*) Socialdemokratiska Arbetarparti.

(**) Landsorganisationen.

1 İsveç’te sosyal demokrat ve Keynes’çi özelliklerin bir araya gelişini, A. Bergounioux, B. Manin iyi bir şekilde anlatmıştır: *Le Régime social-démocrate*, PUF, Paris, 1989.

ğu gibi, burada da işçi hareketinin gölgesi ve SSCB'nin hızla gelişmesi, savaş arası döneme egemen oldu. Sendikaların ve halk sınıfların desteğini arayan Roosevelt bunu anlamıştı. Bu dönem için kullanılan “*New Deal koalisyonu*” diye bir terim vardır. Bu seçim ittifakı 1960'lara kadar sürdü ve çeşitli sosyal programların gelişmesini sağladı. Dolayısıyla 1929 buhranından sonra bu ülkede yerleşen toplumsal düzen, işi biraz ileri götürürsek, “sosyal demokrat” olarak da tanımlanabilir.

Uluslararası ilişkilerde gedik

Sınıf ittifakları ve egemenliklerinin önemi, uluslararası ilişkiler ve hiyerarşiler alanını unutmamıza neden olmamalıdır. Bu açıdan, bir toplumsal düzenden diğerine giden süreklilikler çok güçlüdür, çünkü ABD'nin uluslararası hegemonyasının korunması ve buna yapılan vurgu savaş sonrası uzlaşma ve neoliberalizmin ortak noktasıdır. Bu irade, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Finans'ın da içine yuvarlandığı yeni toplumsal düzenin zayıflamasında çok önemli bir rol oynadı.

Yeni uluslararası ilişkiler, savaş sonrasında 1944'te Bretton Woods'da imzalanan anlaşmalarla tanımlandı. Bu anlaşmaların başlıca iki tarafı, Harry Dexter White ve John Maynard Keynes'ti. İlki ABD; ikincisi Büyük Britanya delegasyonlarının başkanlarıydı. Başlıca sonuçlar arasında şunlar sayılabilir: Para birimleri arasında sabit –ayarlanabilen– bir parite sistemi, rezervleri azalacak devletlere kredi kolaylıkları, bu yeni dünya ekonomik düzenine başkanlık etmeye yönelik olarak IMF'nin kurulması. Buna anlaşmaların her ülkeye uluslararası sermaye hareketlerini kısıtlayabilme imkânını da tanıdığını eklemek gerekir. Bunun yöntemi, en azından Fransa'da kambiyo kontrolüydü (KUTU 4.1). Keynes, makroekonomik politikaların uygulanmasında bu-

**SERMAYENİN SERBEST HAREKETİNİN TERS KUTBU:
KAMBIYO KONTROLÜ**

İsminden de anlaşılacağı gibi, kambiyo kontrolü, kambiyo operasyonlarını kurallara bağlıyordu. Yabancı dövizler ülkede kullanılamıyor veya biriktirilemiyordu; alınan dövizlerin ulusal parayla değiştirilmesi zorunluydu; döviz ihtiyacı doğduğunda bunu talep etmek gerekiyordu. Bunlar arasındaki değişim (kambiyo) hükümetin yetkili kıldığı kurumlarda yapılabiliyordu.

Fransa'da Birinci Dünya Savaşı biter bitmez geçici olarak kambiyo kontrolü getirilmişti. 1939-1984 arasında yeniden uygulamaya sokuldu; sadece 1967-1968 arasında kısa bir süre ara verildi; 1989'da tamamen ortadan kalktı. Sistem bütün operasyonları kapsıyordu, bunların başında dış ticaretten kaynaklanan ödemeler, gelir ödemeleri (örneğin ödenen veya alınan faizler) ve nihayet asıl sermaye hareketleri, yani yurtdışına yapılan plasman veya yatırımlar, başka ülkelere seyahat etmek için gereken dövizler geliyordu. Yani aslında, sermaye hareketlerinin kontrolünden de geniş bir denetim söz konusuydu.

nu gerekli bir koşul olarak görüyordu. Keynes ayrıca *banco* adında uluslararası bir para biriminin yaratılmasını istiyordu ama ABD'nin baskısıyla bu proje bir kenara bırakıldı: "Altından farksız olan" dolar, bu rolü oynayacaktı. Bunun ABD, Amerikan finans sektörü ve çokuluslu Amerikan şirketleri için birçok avantajı olacaktı.

ABD'nin egemenliği başka yollarla da hissediliyordu, bunların başında OEEC'nin (AET: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı) 1948'de kuruluşu geliyordu. Bu örgüt, Marshall Planı fonlarını yönetecekti – 1961'de OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı) adını aldı. 1980'lerde bu kurum, "sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi kodu" sayesinde, liberalleşmenin başlıca öncüsü oldu.

Uluslararası ticarette savaş sonrası yıllarla neoliberal yıllar kıyaslandığında, ticari işlemlerin düzeyi ve serbestlik de-

recesi açısından büyük fark görülür. Ama aslında serbest ticaret, daha savaş biter bitmez başlıca hedef olarak tanımlanmıştı. Gerçekten de koruma sistemleri –gümrük vergileri, kotalar...–, gelişmiş ülkelerin endüstriyel ürünlerin en büyük ihracatçısı, hammadde ve tarım ürünlerinin de en büyük ithalatçısı olduğu bir çerçevede, dünyayı zaptetmeye hazırlanan büyük şirketlerin çıkarlarının aleyhine işliyordu. Bu konuda Latin Amerika ülkeleri örnek olarak gösterilebilir. 1929 buhranından önce, dönemin “uluslararası iş bölümü”ne uygun olarak tarım ürünleri ve hammadde ihraç ediyor, endüstri ürünleri ithal ediyorlardı. Ticaret dengesi bunalım nedeniyle bozuldu. Savaştan sonra bu ülkelerden bazılarının hızla büyümesi, ülke içi üretimi destekleyen ithal ikameci koruma politikaları sayesinde olmuştu. Bu politikalar 1970’lere, korumacılığa karşı mücadelenin başlangıcına kadar devam etti. Aslında bu mücadele, daha savaş biter bitmez, Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), ardından da onun yerini olan DTÖ ile başlamıştı. Dokuz büyük pazarlık görüşmesinden yedisi, neoliberalizmin devreye girişinden önce düzenlenmişti. Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi, neoliberal globalleşmenin yolunu açtı.

Finans alanında, 1950’li yılların sonundan itibaren, New York-Londra ekseninde, sonunda Finans’ın bütün gücüyle geri gelmesine yol açacak olan uluslararası düzeyde ilginç bir dinamik başladı. Bunun yeşerdiği toprak, zaman içinde “Avrupa piyasaları” (avro-piyasalar, *euromarkets*, *euromarchés*) denilen şey oldu. Bu terim, gerçek veya fiktif anlamda kendi ulusal toprakları dışında bulunan bankaların etkinliği anlamında kullanılıyordu. İlk adımlar 1957’de Londra’da uluslararası bir ödeme krizi sırasında atıldı. ABD’deki büyük bankalar bu sayede kurallardan (Merkez Bankası’nda belli düzeyde rezerv tutma zorunluluğundan ve faizlere uygulama-

nan tavandan) kurtuluyordu. Bu piyasalar kısa sürede ticari ve uluslararası alışverişlerin yapıldığı önemli bir araç haline geldi. Bu gelişmelerden rahatsız olması beklenen ABD hükümeti, dolarların yurtdışında birikmesinden endişeliydi; Avrupa piyasalarını, dünyanın geri kalanındaki bu dolar birikimini istikrar altına alabilecek bir yöntem olarak kabul etti. Bu yeni uygulamaların uluslararası finans kurumları tarafından geliştirilmesi, sermaye hareketlerinin denetlenmesini adım adım zorlaştırıyordu. Serbest ticaret böylece sermayenin serbest dolaşımı ve uluslararası özel finans kurumlarının kurulmasıyla tamamlanıyordu.

ABD'nin ticaret dengesi istikrarını koruduğu sürece, Bretton Woods anlaşmaları dünya ekonomisini yönetti. Ülkeler, kendi paralarının kambiyo değerini dolara karşı düşürerek (devalüasyon) veya artırarak (revalüasyon) ayarlıyorlardı. Ancak 1960'ların sonunda, ABD kendi parasının değerini düşürmek, daha doğrusu ticari ortaklarını kendi paralarının değerini artırmaya teşvik etmek istediği zaman, zorluklar başladı. Bir kriz olasılığı karşısında, dolarların altına veya başka dövizlere çevrilmesi dalgası hızlanınca, Ağustos 1971'de doların altınla konvertibilitesi donduruldu. Bretton Woods'da öngörülen çerçeve böylece terk edilmiş, paralar dalgalanmaya bırakılmış, dolarla altın arasındaki ilişki yok edilmişti. Yeni doktrin ABD başkanının 1973'te yayınladığı Ekonomik Rapor'da tanımlandı: Sermayelerin uluslararası hareketi serbest bırakılmalıydı. ABD Merkez Bankası bu yeni yönetime karşı çıktıysa da, bu fazla uzun sürmedi. Bretton Woods sisteminde reform yapılacağı yerde (bu reform dolar krizini aşarak istikrar hedefine ulaşabilirdi), neoliberal güçler bu gedikten içeri girdiler. 1973'te, paraların kambiyo değerinin "piyasalarda" –yani büyük finans kurumları arasındaki uluslararası işlemlerde– dalgalanmaya bırakılması kararı resmileşti; ABD 1974'ten itibaren sermaye hareket-

lerinin serbest bırakılmasına doğru giden yürüyüşü başlattı; Birleşik Krallık da 1979'da onu izledi.* Finans –sınıflar ve kurumlar–, savaş biter bitmez başlayan ve adım adım süren yeniden fetih sürecinin sonunda, bir kere daha dünya ekonomisinin temel direği haline geliyordu.

Savaş sonrası uzlaşmanın sona ermesi

Uluslararası düzeyde Finans'ın yeniden ortaya çıkışına paralel olarak, 1970'li yıllardaki ekonomik krizin ilk belirtileri de ABD, Avrupa ve dünyada ortaya çıkmaktaydı. Globalleşme-fiansallaşmanın mantığı, özellikle iki büyük anglosakson ülkede, Birleşik Krallık ve ABD'de ortaya çıkmıştı. Endüstriyel egemenliğini çoktan kaybetmiş olan Birleşik Krallık, Londra'daki "City"de yoğunlaşan, daha 20. yüzyıl başına kadar koruduğu büyük finans merkezi statüsünü yeniden elde edeceği bir imaja kavuşmak istiyordu. Egemen endüstri ve finans gücü haline gelmiş olan ABD ise, Finans'ın uluslararası düzeyde açtığı gedikten içeri girdi. Uzlaşma her yerde çatlıyordu. Fransa'da şirket yöneticileri globalleşmenin büyümlü şarkılarına fazla direnmedi. Siyasi düzlemde Sosyalist Parti dahil büyük partilerin liderlerinden olumlu bir tepki aldılar, bunlar Finans'ın uğruna çaba harcadığı globalleşmeyi, modernlikle özdeşleştiriyordu: Fransa çokuluslu şirketlerin ağında büyük ulusların safında yer almalıydı.² Kesin adım 1980'li yılların başında atıldı. Uzlaşma, projesini yenilemediği için ruhunu kaybetmişti.

(*) ABD'de sermaye ihracatı, başka mekanizmaların yanı sıra, *Interest Equalization Tax* adlı bir vergiyle sınırlandırılmıştı; bu vergi yurtdışına yapılan finans yatırımlarının verimini düşürüyordu.

2 R. Abdelal, *Capital Rules. The Construction of Global Finance*, Harvard University Press, Cambridge, 2007.

“1979 DARBESİ”NDEN 2008 KRİZİNE

Neoliberalizmin bir tarihi vardır. Şili’de 1973’te Pinochet’nin, Arjantin’de 1976’da Videla’nın başta olmak üzere Latin Amerika’daki diktatörlüklerin kurulmasından ve Margaret Thatcher ile Ronald Reagan’ın sırasıyla 1979 ve 1981’de seçilmelerinden itibaren, yeni toplumsal düzenin kurulmasına ve daha fazla sayıda ülkeye yayılmasına doğru giden süreç başladı. Bu dinamik, egemen ülke ABD’nin hegemonyasını uluslararası düzeyde genişleterek artırma hedefinden ayrı tutulamaz: ABD’nin hegemonyası altında bir neoliberalizm.

“1979 Darbesi” ve 1980’li yıllarda kuralların terk edilmesi.

Çevre ülkelerde borç krizi ve merkezde finans krizi

ABD’de 1979 yılının sonunda o sıralarda Merkez Bankası Başkanı olan Paul Volcker, daha Reagan iktidara gelmeden, faiz oranlarını yükselterek % 10’u aşmış olan enflasyonu frenleme kararı aldı.¹ Ekonomik düzlemde bu karar yeni

1 G. Duménil, D. Lévy, *Crise et sortie de crise. Ordre et désordres néolibéraux*, PUF, Paris, 2000.

toplumsal düzene girişin sembolik tarihi olarak görülebilir. Gerçekten de neoliberal mantığa iyi uyuyordu: Enflasyon borçların değerini düşürüyordu ve finans gelirleri en düşük düzeyindeydi. 1950'li yıllardan beri enflasyonun etkisinden arındırılmış faiz oranları % 2 ile 3 arasında oynamıştı – hatta 1975'te eksiye inmişti. 1979'daki artıştan sonra, 1980'li yıllarda borsa değerleri en iyi durumda olan şirketlerin aldığı on yıllık kredilerde yıllık ortalama % 6,6'yı, otuz yıllık ipotekli kredilerde % 7,9'u aştı. Bu karar bir dizi reformla birlikte alındı. Bunlardan bazıları, örneğin ABD Merkez Bankası'nın para politikası konusundaki yetkilerinin artırılması, fiyatların yükselmesi sorunundan kurtulmak amacıyla yapılmıştı; diğerleri kuralların gevşetilmesi (serbestinin getirilmesi) akımının gereği idi.

“1979 darbesi” enflasyonu yendi ama çarpıcı sonuçlara yol açtı. En korkutucu etkisi “üçüncü dünya” ülkelerindeki borç krizi oldu. Bu ülkelerin uluslararası finansmana olan bağımlılığı 1970'li yıllarda, faiz oranları biraz yüksek ama ayarlanabilir düzeydeyken başlamış, borç alanlar açısından korkutucu bir risk yaratmıştı. Bu borçların kısa vadeli olan payının artması, durumun kötüleştiğinin işaretiydi. 1980'li yılların başında bu ülkeler ABD ekonomisinin izinden giderek resesyona girdiler. Faiz oranlarındaki yükseliş, Meksika'nın 1982'de borcunu ödeyemeyeceğini açıklamasına yol açtı; bunu başka ülkeler izledi. Latin Amerika'da bazen 1980'li yıllara “kayıp on yıl” denir.

Faiz oranlarının yükselmesi, ABD'deki kuralların serbesti akımının etkileriyle birleşerek büyük bir finans krizi yarattı.² 1980'li yılların sonunda 14.500 bankayla 3.400 tasarruf sandığından (*Savings and Loans Associations*) 1.400 banka ve 1.200 sandık iflas etti veya devletin yardımıyla kurtarıldı. 1932 ve 1933 yıllarını hatırlatan bir felaket senaryosundan

2 A.g.y., 18. bölüm.

duyulan korku, otoriteleri ciddi biçimde müdahale etmeye zorladı. Ama tek etkilenen ülke ABD olmadı. Genel serbestleştirme bağlamında, bir banka krizi İskandinav ülkelerini etkiledi; böylece, örneğin 1990'lı yılların başında Finlandiya, banka sistemini kurtarmak için GSYİH'nin % 8'ine eşit bir fon ayırmak zorunda kaldı.

Neoliberalizmin başka ülkelere ihracı dalgası ve 1990'lı yılların krizleri

Latin Amerika'da diktatörlüklerin sosyopolitik koşulları ve ücretlilerin satın alma gücünün düşmesi dışında, bazı çevre ülkelerin neoliberalizme girişi şiddetli, halklar için çok acı krizlerle gerçekleşti. Bunlardan ilki 1994-1995'te Meksika'yı vurdu. 1980'li yıllarda çok yüksek bir enflasyondan sonra, bu ülke IMF'nin örnek olarak nitelediği bir neoliberal politika izlemişti: Bütçe açığı düşürülmüş, özelleştirmeler yapılmış, serbestleştirmeye gidilmişti, vb. Buna ayrıca 1992'de ALENA'nın (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) imzalanması eklenmiş, böylece Meksika ekonomisi 1994'ten itibaren, ABD ve Kanada ekonomilerine bağlanmıştı, bunun Meksika için sonuçları felaket olmuştu. Bu dönemin özelliği, dış ticaret açığının gittikçe yükselişi ve Meksika parasının devalüasyonundan korkan yabancı sermayenin her an kaçacağı korkusuydu. 1994'te Meksika ekonomisi çöktü. Kriz kırsal kesimde büyük bir göçe ve yoksulluğun artmasına yol açtı, toplumu geriye dönüş umudu kalmaksızın parçaladı. Bu olayların yıkıcı sonuçlarını biliyoruz: Uyuşturucu trafiği ve yolsuzluğun engellenemez bir şekilde yükselişi.

Temmuz 1997'den itibaren benzer krizler, Güneydoğu Asya'daki ülkeleri –Tayland, Filipinler, Malezya, Endonezya, Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong– etkile-

yecekti. Sonra dalga başka yükselmekte olan ülkelere ulaştı: Rusya, Arjantin, Hindistan ve Brezilya. Arjantin krizi özellikle şiddetliydi ve neoliberalizmin yayılış sürecindeki doğayı ortaya koyuyordu. Bu ülkede 1990'lı yılların önemli bir özelliği, kapitalist sınıfların merkezî güçlerin hegemonyacı girişimiyle yaptıkları işbirliği oldu. Bu da ulusal endüstrinin yabancı şirketlere satılmasına ve fonların ABD'ye gitmesine yol açtı. Hükümet, pesoyu 1'e 1 gibi yüksek ve sabit bir oranla dolara endeksleyerek, her türlü aktif makroekonomik politikayı terk etti. Bu yöntem 2001'de patlayarak bir krize ve önemli bir toplumsal çatışmaya yol açtı.

Japon ekonomisinin neoliberal dönüşümü de aynı şekilde ilginç derslerle doludur. Başlangıçta Japon ekonomisi, faizler diğer her yerde olduğu gibi bu ülkede de yükselmesine rağmen, 1979 darbesinden pek etkilenmemişti. Değişiklik 1980'li yılların ikinci yarısında oldu; bunun kaynağında iki etki vardı: Bir yandan finans dışı şirketler, finansman için banka kredisini bir yana bırakarak finans piyasalarına başvurmaya –tahvil ve hisse ihracı– başladı. Diğer yandan şirketlerin yönetim biçimleri neoliberal hedeflere yöneldi. Finans piyasalarında bir balon oluştu. İhracattaki yüksek performansına rağmen Japon ekonomisi bu krizden, istikrarını kaybederek, düşük büyüme oranlarıyla çıktı.

1990'lı yılların ikinci yarısı:

ABD hegemonyası altında neoliberal zirve

ABD ekonomisinin performansı 1980'li yıllarda pek parlak değildi; bu onyıllık finans kurumlarının krizi ve 1990 resesyonuyla sonuçlandı, çok derin olmayan ama kalıcı bir daralmaydı bu. Neoliberal haçlı seferi bundan ötürü zayıflayabilirdi ama yeni bir olay kalıcı bir etki yarattı: 1990'lı yılların ikinci yarısında yeni teknolojilerin patlaması. Asıl merkezi ABD

olan bu patlama,* ülkenin kendi sınırlarında istisnai bir yatırım dalgasıyla ortaya çıktı. Birkaç yıl boyunca GSYİH % 4 gibi yüksek bir oranda arttı; hükümet bütçesi fazla verdi ve borsa – özellikle en yenilikçi şirketlerin işlem gördüğü Nasdaq– uçtu.

İktisatçılar, ABD hegemonyası altındaki bu neoliberal zirve karşısında hayranlığa kapıldılar. Gerçekten de bu ülkede ekonominin ilerleyişiyle çevre ülkelerde arka arkaya gelen krizler ve Japonya'daki duraklama arasındaki çelişki çarpıcıydı. Diğerlerinin de liderin açtığı yoldan zirveye tırmanmaktan başka yapacak işleri yoktu. Ama patlama 2000'de birden durdu. ABD ekonomisi resesyona girdi ve borsa başdöndürücü yükselişine ara vererek neoliberalizmin başından beri gerçekleşen en büyük çöküşü yaşadı.

Toplamda, 1990'lı yılların ikinci yarısında ABD'nin yeniden kavuştuğu zenginlik, altta yatan gerçek eğilimleri gizleyen bir duman perdesi etkisi yarattı. 2000-2001 krizi, 1980 ve 1990'lı yılların bilançosunun pek de övünülecek gibi olmadığını, bu dönemde birçok ülkede nasıl bir şiddet yaşandığını dünyanın geri kalanına hatırlattı. Bunun üzerine bazı kuşku ve direnişler ortaya çıktı.

Sürekli genişleyen globalleşme.

Neoliberalizmin globalleşmesi sorgulanıyor

İleri ülkelerde ortaya çıkan neoliberalizm, globalleşmeyi hızlandırdı, birçok ülkenin dünya ekonomisine daha uygun konumlarda entegre olmasını sağladı – tabii müthiş bir acı çektikten sonra. Bunlar özellikle emek maliyetinin düşük olduğu yerlerde üretimin coğrafi olarak yeniden dağılımından ve eğer varsa, hammaddelerinin satışından dolayı bazı avantajlar elde ettiler.

(*) Görev süresi Ocak 1993'ten Ocak 2001'e kadar süren Bill Clinton, bu şanslı dönemde başkanlık yapmıştır.

Ancak bir grup ülke neoliberal seçeneklere ve egemen güce karşı belli bir mesafe aldı. Bu ülkeler arasında Ekvador, Bolivya, Venezuela ve daha tereddütlü olarak Arjantin ve Brezilya bulunuyordu. ABD'nin bütün kıtayı Meksika'nın kaderine benzetmek için başlattığı büyük girişim, Arjantin'de Mar del Plata'da yapılan 2005 Amerikalılar Zirvesi'nde başarısızlıkla sonuçlandı. Bu zirvede George W. Bush, AL-CA (Amerika Serbest Dolaşım Bölgesi) projesini kabul ettiremedi. 2006'da, bazı çevre ülkeleri ticarette daha büyük serbestleşmeyi amaçlayan Doha Kalkınma Raundu'na karşı çıktı. Direnişler, neoliberal globalleşmenin hevesli aracısı IMF'nin eylemine bazı sınırlamalar getirilmesini de sağladı.

Ancak global ekonomiye entegrasyon ile neoliberal stratejiler arasındaki bu ayrışmanın en önemli örneği, Çin oldu. Bu ülke, el emeğinin düşük maliyeti ve hüküm süren “düzen” sayesinde, uluslararası yatırımcılar açısından sahip olduğu çekicilikten yararlanmasını bildi. Aynı anda uygun kalkınma stratejileri uygulamaya sokuldu; ülke artık bütün hızıyla uluslararası yatırımın sadece hedefi olmaktan çıkarak bu yatırıma katıldı. Ülkenin ekonomik ve toplumsal idare yöntemleri bugün de hiç liberal değil. Şunlardan söz edebiliriz: 1/ Renminbi'nin (ulusal para birimi) kambiyo değeri ve bu parayla yapılan işlemler üzerindeki denetim sürüyor; 2/ Sermaye hareketleri denetim altında; 3/ Ağırlıkla devlete ait, ama gelişmenin hizmetinde bir banka sistemi var; 4/ Finans piyasalarına sınırlar konulmuş; ve 5/ Kamu sektörüne dayanan bir endüstri politikası izleniyor. Geriye kalan, bu tablodan neler çıkacağına bakmak.

Finansallaşma, serbestleşme ve globalleşme.

ABD ekonomisinde dengesizliklerin artışı

Neoliberalizm üç direk üzerine kurulmuştu: Finansallaşma, serbestleşme ve globalleşme. Bundan çıkan finans pi-

ramidi çok kırılıyordu, kural koyucu (hem ulusal hem uluslararası düzeyde) yoktu, sadece mümkün olan en az kurala işliyordu.

Öte yandan, ABD ekonomisindeki artan dengesizlikler, ülke ve dünya ekonomisi açısından büyük tehditler içermekteydi. Bu eğilimlerin merkezinde, yatırımların kademeleli olarak gerilemesi ve dolayısıyla sabit sermaye stokunun (üretimde kullanılan malzemeler) artış oranının azalması gibi iki sorun vardı. 1965 ile 1978 arasında, sabit sermaye stokundaki artış % 3 civarındaydı; o günden sonra gittikçe azalarak –ısınma ve soğuma gibi konjonktür döngüsünün etkisiyle dalgalanarak– bugün % 1'lere kadar indi (yatırımdaki bu azalma eğilimi ŞEKİL 9.3'te gösterilmektedir.) Bu düşüş, yüksek gelirler sayesinde tüketimde artış eşlik etti.

Ekonomideki açılım ve endüstri üretiminin başka ülkelere yerleşmesi, ABD'de dış ticaret açığındaki sürekli yükmenin kaynağıydı; bu açık 2006'da yani 2008 krizinden hemen önce GSYİH'nin % 5,6'sına ulaşmıştı. ABD ekonomisinin dünyanın geri kalanına bağımlılığı, dış ülkelere yönelen dolar dalgalarıyla birlikte gittikçe artıyordu. Bu dolarlar altına çevrilemediğinden, bunlara sahip olan yabancılar da bir gelir elde etmek için yatırımlarını bu parayla yapmak zorundaydı. 2008'den önce, bu plasmanlar genellikle özel sektöre gitti: Böylece dünyanın geri kalanı, dolaylı olarak ülkenin tüketimini finanse ediyordu. 2007'de yabancıların toplam serveti ABD'nin GSYİH'sinin % 110'una ulaşmıştı; buna karşılık ABD'lilerin serveti, dünyanın geri kalanının GSYİH'nin % 60'ı kadardı. Bu dengesizliklerin içerdiği tehditleri fark etmek yerine, iktisatçılar, bütün dünyanın fonlarını yatırmaya can attığı muhteşem ABD ekonomisinin çekiciliğinden söz ediyorlardı.

Bu gidişatın sürdürülemezliği, basit bir makroekonomik mekanizmadan kaynaklanıyordu:³ 1/ Bir ülke sürekli dış ti-

3 G. Duménil, D. Lévy, *The Crisis of Neoliberalism*, a.g.e., 11. bölüm.

caret açığına sahipse, şirketlerin gelir olarak ödediği miktarların –ücretler, temettüler ve faizlerin– tamamı satın alma şeklinde yeniden o şirketlere dönmez, çünkü bu gelirin ithal mallar için harcanan kısmı, ihracatla ancak kısmen telafi edilir; 2/ Bunun sonucu olarak ülke içinde üretim yapan şirketlere yönelik talepte yapısal bir yetersizlik ortaya çıkar; 3/ Buna tekabül eden resesyon etkisinden kaçınmak üzere, merkez bankası, ulusal aktörlerin taleplerini gelirlerinin üzerinde yükseltebilmeleri için (bu talebin bir bölümünün yine ülke dışına yöneleceğini bile bile) borçlanabilmelerine imkân sağlayan, esnek bir para politikası uygulamalıdır; 4/ 2000’li yıllarda ABD’de neoliberal politikalar, bütçe açıklarını kısıtlamaya –yani devletin borçlanmasına istikrar getirmeye– ve talebi ayakta tutabilsinler diye hane halkının borçlanmasını çılgınca serbest bırakmaya çalıştı.

2008: Çözölüş

2008’de başlayan krizin büyüklüğünü açıklamak doğal olarak tartışmalı sonuç verir. Her okul bunda kendi teorik referanslarının (bunlar da siyasi seçimlerin ifadesidir) haklılığını görmeye çalışmaktadır (KUTU 5.1). 2008 Krizi’nin tek ve basit bir nedeni yoktu, ancak nedenler bütünü, tesadüfen bir araya gelmemişti: Bunların birleşmesi, ABD’nin hegemonyası altındaki neoliberalizmden kaynaklanmaktaydı. Sonu kötü biten bu maceraydı.

Burada, geriye önceki gözlemleri bir araya getirmek kalıyor. Her şeyden önce finansallaşma ve globalleşmenin denetim dışı genel neoliberal çerçevesinden söz etmek gerekiyor. Bu özellik, söz konusu mekanizmaların gelişmişlik düzeyleri ve biçimlerini yansıtan farklılıklarıyla bütün neoliberal ülkelerde aynı. Er veya geç bu çerçeve çökmeye mahkûmdu.

Ancak şok, iki nedenden ötürü ABD’den geldi. Bir yan-

KUTU 5.1

KRİZİN NEDENİ OLMAYANLAR

Egemen ekonomiye göre krizin nedeni, piyasaların kusurları, devlet müdahaleleri ve risk alırken alınan yanlış kararlardır: Siyasi olarak bunun ilacı da, neoliberal kapitalizmin özünü, yani kapitalistlerin ve şirketlerin eylem özgürlüğünü daha da kumsursuz hale getirmekte yatar; bu arada da özdisiplinin gelecekteki krizlerden kaçınmayı sağlayacağı umulur. Bazı Keynesçiler, finans mekanizmalarındaki taşmaların ve serbestleşmenin aşırılıklara yol açtığına dikkat çeker; onlara göre siyasi düzlemde çözüm, merkezî kurumlar tarafından denetlenen ve yönünü finanstan çok endüstriye çevirmiş bir kapitalizmdir. Bazı Marksistler ise, bir verimlilik krizi olan 1970'leri 1980 krizine bağlarlar; sonunda kâr oranlarındaki kaçınılmaz azalış kapitalizmin ortadan kalkmasına neden olacaktır. Keynesçilikle Marksizm arasındaki sınırda yer alan bazıları da, satın alma gücündeki duraklamanın, çalışanları borçlanmaya ittiğini, talebi de azalttığını vurgularlar. Başkaları ise, kâr oranlarındaki düşüşün yatırımı finans sektörüne yönelttiğini, bu sektördeki kârların daha yüksek olduğunu, bunun da sektörün aşırı büyümesine neden olarak krize yol açtığını söylerler. Bütün bu teorileri başka bağlamlarda tartıştık.⁴

da neoliberalizm bu ülkede en yüksek gelişmişlik düzeyine ulaşmıştı; öte yanda ülkedeki ekonomik faaliyeti vatandaşların borçlanmasıyla sürdürme politikası kritik bir noktaya ulaşmıştı. Emlak kredilerinin yeniden finansmanını sağlayan ve hâlâ devlet vesayeti altında bulunan kurumlar (Fannie Mae gibi büyük ajanslar) belki bu borçlanma yükünü kaldırabilirlerdi; ama özel şirketlerin yaptığı seküritizasyonlar –kredi alacaklarına karşılık çıkarıp sattıkları menkul kıymetler– gittikçe daha da kuşkulu hale geldi ve sonunda türev piyasalarda tehlikeli bir işlem zincirine yol aç-

4 G. Duménil, D. Lévy, "The crisis of the early 21st century. A critical review of alternative interpretations", 2011. Bkz. www.jourdan.ens.fr/levy; G. Duménil, D. Lévy "The crisis of the early 21st century. Marxian perspectives", R. Bellofiore, G. Vertova, *The Great Recession and the Contradictions of Contemporary Capitalism*, Edward Elgar, Aldershot, 2014.

tı. *Subprime* (eşik altı) kredilerde yaşanan kriz, bu denetlenmeyen operasyonların sonucuydu. Bu kriz, ABD neoliberalizminin sürdürülemez özelliğini ortaya çıkaran tetikleyici faktör oldu.

Dünya ekonomilerinin güçlü iç ilişkileri nedeniyle, kriz dünyanın geri kalanına, özellikle aynı yola girmiş olan Avrupa'ya, ama aynı zamanda geçici olarak dış ticareti eski merkezlerin sağlığına bağlı olan ülkelere ihraç edildi. Seküritizasyon sonucu ortaya çıkan “zehirli ürünler” zaten neredeyse bütün dünyada satılmıştı; bunlardaki değer kaybı, barutu ateşledi.

AVRUPA NEOLİBERALİZM SINAVINDA

Avrupa Birliği, dünya ekonomisinin üç büyük coğrafi alanından biridir (KUTU 6.1). Neoliberal dinamiklerin parçası olduğu kesindir ve çektiği dikkat, önemiyle aynı ölçüde değildir. Sorular çoktur. İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığındaki haliyle Avrupa'nın birleşmesi projesi ne anlama geliyordu? Avrupa kurulurken neoliberalizme girişle birlikte değişti mi? En önemlisi, bu kıtada, özellikle de güney ülkelerinde yaşanan krizin belirleyici nedenleri neydi? Daha genel olarak, tartışma konusu olan Avrupa Birliği mi neoliberalizm mi?

Bu bölüm, birbirinden nispeten özerk üç kısımdan oluşuyor. İki tez ileri sürüyor ve bir sorunu ortaya koyuyor:

1/ Öncelikle, Roma Antlaşması'nın başlangıçta ortaya koyduğu proje –savaş sonrası uzlaşmanın yankısı olan bir Avrupa– kademe kademe neoliberal globalleşmenin içinde eridi, bunun neoliberal ilkeleri de son olarak Maastricht'de dogma haline getirildi. Bu dönüşüm, Avrupa'nın kuruluşu projesinin doğasını derinden bozdu. Bizim anladığımız biçimiyle, herhangi bir ilerici siyasi alternatifin görevlerinden biri de, bu Avrupa programının yeniden tanımlanması olacaktır.

DÜNYADA AVRUPA BİRLİĞİ. SATIN ALMA GÜCÜ PARİTELERİ

Uluslararası karşılaştırmalar, paraları aşırı veya düşük değerleyen kambiyo oranları nedeniyle zordur. Bu nedenle “satın alma gücü pariteleri” (SGP veya SAGP) denen değişim oranları kullanılmaktadır. Avrupalı bir yolcunun elinde bir miktar avro olduğunu hayal edin. Gittiği ülkelere göre, avroyu yerli parayla değiştirdiğinde, belli bir mal ve hizmetler bütünü satın alırken sahip olacağı satın alma gücü birbirine eşit olmayacaktır. Örneğin Çin’de kendini daha zengin hissedecektir. İşte SGP, eğer gerçek olsaydı, bu yolcuya farklı ülkelerde aynı satın alma gücünü sağlayan orandır. Bunun niceliksel etkileri anlamlı olabilir. Örneğin bugünkü kambiyo oranlarını kullanırsak, ABD’nin 2012’deki üretimi Çin’inkinden 1,91 kere daha büyük gözükür; SGP olarak ise sadece 1,26 kat yukarıdadır. Bu ölçeğe göre, Avrupa Birliği dünyada üretilen gayrisafi hasılanın % 19,4’ünü gerçekleştirmektedir, ABD’nin payı % 18,9, Çin’inki ise % 14,9’dur (2012 verileri).

2/ Krizin en canlı olduğu ülkelerin incelenmesi, Avrupa’nın kuruluşu projesinin hem olumlu özelliklerini (söz konusu ülkelerin kalkınmasını sağlayan bir çerçeve) hem de neoliberal sapkınlıkları –aşırı finansallaşma, piyasalara körü körüne güvenme, politiklardaki yetersizlikler– açığa çıkarır. İspanya bu eğilimlerin iyi bir örneğini oluşturur.

3/ Son olarak endüstrinin ve dış ticaretin büyümesi konusunda Almanya’nın gösterdiği performans tartışılacaktır. Bu konuda Fransız ekonomisiyle bir karşılaştırma yapılacaktır. İki ekonominin son dönemde neden farklı yönere gittiğini açıklayacak anahtarlar, üçüncü kısımda ortaya konulacaktır.

Roma’dan Maastricht’e:**Neoliberal globalleşmede eriyen bir proje**

AET’yi (Avrupa Ekonomik Topluluğu) kuran antlaşma, 1957’de Roma’da altı ülke arasında imzalandı: Federal Al-

manya Cumhuriyeti, Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda. Amaç ortak bir pazar yaratmak –gümrük duvarlarını adım adım kaldırmak– ve bu bölgede sermayelerin ve çalışanların serbest dolaşımını sağlamaktır. Öte yandan, AET kurumlarının yetkisinde üç alan tanımlandı: Nakliye politikaları, tarım politikaları ve ortak dış gümrük hakları. Yeni ülkelerin katılmasıyla, 1986-1987 Avrupa Tek Senedi'nin projesinin başarısının sonucu olduğu düşünüldü.

Bütün antlaşmalar yeniden gözden geçirilebilir. 1992-1993'teki Avrupa Birliği Antlaşması, yani "Maastricht Antlaşması" Roma Antlaşması'nı büyük ölçüde değiştirdi, yeni maddeler ekledi veya eskileri değiştirdi. Maastricht Antlaşması da Amsterdam'da (1997), Nice'de (2002) ve Lizbon'da (2007) gözden geçirildi, tabii bu arada 2004-2005'te özellikle kurumlar konusunda önemli ayarlamalar öngören ancak başarısızlığa uğrayan Avrupa Birliği Anayasası Antlaşması projesini saymıyoruz.

Roma Antlaşması'nın yazılımına yön veren ilkeler, özellikle antlaşmanın liberal veya neoliberal yönelimleri, bazen soru işareti yaratır. Roma Antlaşması, aslında savaş sonrası uzlaşmanın siyasi ve ekonomik seçeneklerini yansıtıyordu:

1/ Seçim, açıkça otoriter planlamadan değil, piyasa ekonomisinden yana yapılmıştı; ancak Fransız usulü yönlendirici planlamayı veya güçlü ekonomik politikaları engelleyen hiçbir şey yoktu.* Bu antlaşmayla Maastricht Antlaşması'nın zafer havası arasındaki tezat büyüktür; Maastricht "rekabetin serbest olduğu açık pazar ekonomisi ilkesine saygı"yı (madde 3A) vurgular. Burada "açık" sıfatının "globalleşmiş" sıfatından başka neyi tarif ettiğini açıklamak zordur.

(*) Avrupa Topluluğu'nun kurucularından Jean Monnet'nin, 1945-1952 arasında Fransa'nın Genel Plan Komiserliği ofisinin başında bulunduğu ve Fransız usulü planlamanın babası olduğu unutulmamalıdır.

2/ Geri kalanına gelince, gerçek Roma Antlaşması, yani 1957 tarihli antlaşma, dönemin hiç de neoliberal olmayan uygulamaları karşısında çok hoşgörülüydü. Sermayenin serbest hareketi ilkesi, Topluluk ülkeleriyle sınırlıydı (67. madde) ve hatta ihtiyaç duyulduğunda bazı kısıtlamalar bile öngörölmüştü; 68. madde kambiyo kontrolünü, Topluluk bünyesindeki sermaye hareketleri ve serbest ticaretle çelişmediği sürece kabul ediyordu (bakınız KUTU 4.1). Bu hoşgörü, Maastricht Antlaşması'nda havaya uçtu: "Bu alt bölümün hükümleri çerçevesinde, üye devletlerin kendi aralarındaki ve üye devletler ile üçüncü ülkeler arasındaki sermaye hareketlerindeki bütün kısıtlamalar yasaklanmıştır" (73. madde). Buradaki üç kelime, yani "ile üçüncü ülkeler", bütün ağırlığıyla kendini hissettirir: Maastricht Antlaşması'nın amacı, Avrupa'yı dünya globalizmine dahil etmekti – Fransa hemen sıraya girdi.

Böylece Roma Antlaşması, ticari alışverişin –mallar ve hizmetler–, sermayenin ve çalışanların hareketlerinin serbest bırakıldığı bir alanı kapsıyordu. Her ülkenin dünyanın geri kalanıyla arasına koyduğu önceki sınırlar, bu bölgenin sınırlarına itilmişti. Söz konusu olan, tamamen Avrupalı bir ekonomik birim oluşturmaktı. Maastricht Antlaşması'na gelince, gittikçe daha da globalleşen bir ekonominin içinde erimiş bir "ortak pazarın" anlamı üzerinde durmanın gereği yoktur. 1990'lı yıllarda Avrupa, uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri konusunda dünyadaki akımların bir parçasıydı, bu akımlar yeni bir toplumsal düzenin ortaya çıkışının göstergesiydi. Bu dönüşümler, büyük şirketlerin yöneticileri tarafından gayet iyi algılanmıştı; tartıştıkları noktalar, bu eğilimlerin altında yatan gerilimleri yansıtıyordu (KUTU 6.2).

Başlangıçtaki Avrupa yavaş yavaş genişledi ve daha da heterojen hale geldi. Bölgenin bünyesinde yer alan paraların

AVRUPA SANAYİCİLERİ YUVARLAK MASASI

Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası (European Round Table of Industrialists, ERT), Avrupa'daki finans dışı elli kadar büyük şirketin yöneticilerini bir araya getiren bir örgüttür. 1980'li yılların başında kurulduğunda, on yedi üyesi vardı. Tarihi, Avrupa'daki neoliberal dönüşümü çok iyi yansıtır.

ERT'nin kurulması, kıtadaki şirketlerin, ABD ve Japon ekonomilerinin meydan okumasına karşılık verecek düzeyde olmadıkları inancından kaynaklanmıştı. İki eğilim bir aradaydı. Bir araştırmada, bu eğilimlere sırasıyla "Avrupacılık" (veya "neo-merkantilist") ve "globalist" adı verilmişti.¹ İlk grup, gümrüklere geçici olarak koruma getirerek, Avrupa sanayiini dünya rekabetinden korumayı öngörüyordu (bu, ortak tarım politikasına benzeyen bir önlemdi). 1990'lı yıllarda, yeni globalist üyelerin katılması ve bazı Avrupalı üyelerin yeni neoliberal eğilimleri benimsemişle, ikinci grup gittikçe ağırlık kazandı ve böylece Maastricht'e kadar gidildi.

çokluğu, eninde sonunda sorun yaratacaktı. Sosyoekonomik yapıları, gelişmişlik düzeyleri ve yapısal enflasyon oranları bu kadar farklı ülkelerden oluşan bir kıtada, uluslararası rekabetin muhtemel etkileri birbirine eşit değildi. Kambiyo oranlarını düzeltme ihtiyacının sürekli kendini hissettirmesi, bu oranların gelecekteki düzeyinin ne olacağının bilinmemesi, şirketlerin Avrupa içi ticaret, yatırım ve diğer Topluluk ülkeleriyle kredi ilişkileri konusundaki planlarını bozuyor, böylece Topluluğun gelecekteki birleşme projesine engel oluyordu. Bu zorluklar, çözüm getirebilecek aygıtların yaratılmasına yol açtı: Avrupa Para Yılanı (1972-1978) ve Avrupa Para Sistemi (1979-1993). Bu mekanizmalar, az çok istikrarlı kambiyo oranlarını oluşturmaya yönelikti. Başlangıçtaki proje bağlamında, tek bir paranın uygulamaya sokulması –Maastricht Antlaşması'nda öne sürülen ve 1999-

1 B. Apeldoorn, "Agency and European governance. The case of the European Round Table of Industrialists", *New Political Economy*, cilt 5, sayı 2, 2000, s. 57-181.

2002'de uygulamaya sokulan proje— doğal bir tamamlayıcı olarak görülüyordu.

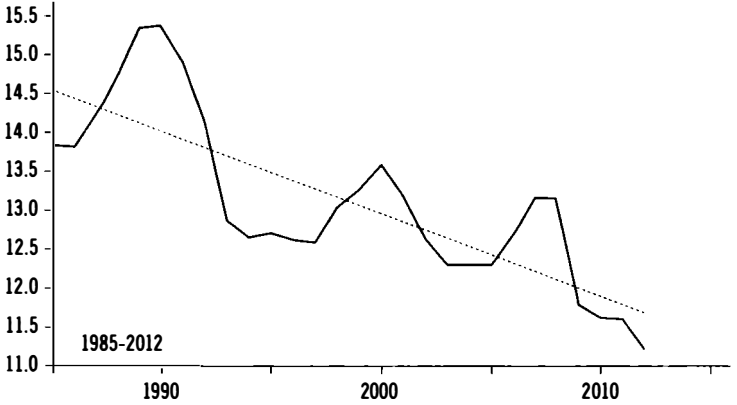
Avronun yaratılmasına eşlik eden önlemler, Avrupa çevrelerinin neoliberal seçimlerine kilit vuruyordu. Bunlar Maastricht kriterlerinin gerektirdiği disiplinleri dayatıyordu, ama makroekonomik (parasal veya bütçe) politikaları, çeşitli ülkelerin heterojen durumlarına uyarlamak için çok az şey yapılmıştı; bu da krize sürekleyen çarpıcı sonuçlara yol açtı. Kutsal serbest rekabet adına kalkınma politikalarına, özellikle endüstri politikalarına ayrılan açık alanın çok ciddi biçimde küçültüldüğünü ekleyebiliriz. Avrupa kredilerinin bir bölümü, yine de çeşitli programlara katkıda bulundu; bunların içinde Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ERDF en önemlisiydi.

Global olarak daha yüksek ve genel bir düzeyde bakıldığında, Avrupa bugün başta büyüme hızları konusunda, neoliberal ekonomik dinamiklerin bir parçasıdır. ABD'de olduğu gibi, Avrupa Birliği toprakları üzerinde yapılan yatırımlar da düşme eğilimindedir. ŞEKİL 6.1'de, 1985-2012 arasında Avrupa Birliği dışına yapılan brüt sabit sermaye yatırımları, GSYİH'nin yüzdesi olarak verilmektedir. Bu tabloda, yüzdede üç puanlık bir düşüş görülür; üç büyük döngü açıkça belirgindir.

Krizden önce ve krize doğru. İspanya örneği

Avrupa'nın güneyindeki çeşitli ülkelerin izlediği yolların sentezli bir tablosunu yapmaya kalkmayacağız. Burada, çok zengin dersler içeren İspanya örneğiyle ilgileneceğiz. Bu örnek, hem 2008 krizinden önceki on yıllarda gerçekleşen çarpıcı gelişmeleri, hem de bu krize sürükleyen gerilim ve dengesizliklerin nasıl yükseldiğini ve bu ülkedeki krizin neden bu kadar ciddi olduğunu açıklar. Olayların kronolojisine

ŞEKİL 6.1
Sabit Sermaye Yatırımı (GSYİH'nın Yüzdesi):
Avrupa Birliği

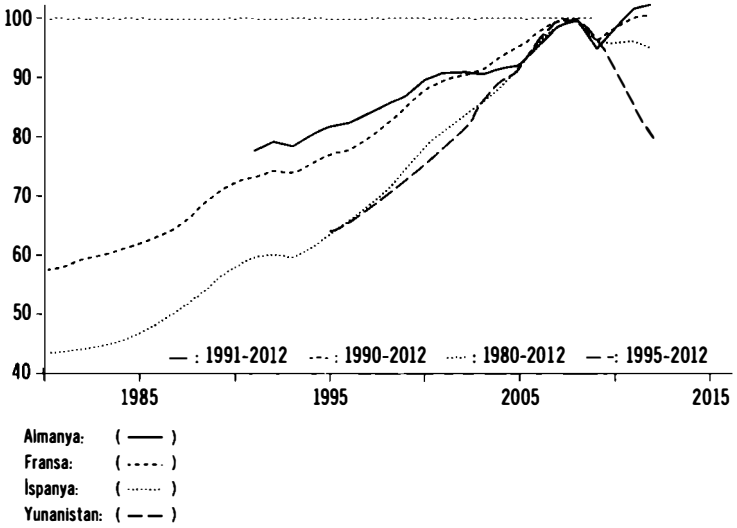

Yatırım, bütün ekonomi için konut dışı bina ve malzeme yatırımının toplamıdır.

–kriz öncesi ve krizin kendisi– uymayacağız, çünkü bugünkü krizin bazı özellikleri, önceki olayların gelişimiyle ilgili önemli bilgiler taşımaktadır.

2008'den önce İspanya'da her şey kötü gitmiyordu. ŞEKİL 6.2, 1980'den itibaren dört Avrupa ülkesindeki GSYİH'nın profilini verir: Almanya, Fransa, İspanya ve Yunanistan. İspanya'nın ekonomik büyümesi, bunlarla karşılaştırıldığında güçlüydü, daha ileri iki ülkenin yani Almanya ve Fransa'ninkinden daha hızlıydı (Yunanistan'ın performansı da İspanya'ninkine benziyordu). Avronun devreye girmesiyle, ülkeler arasındaki büyüme hızı ve farkların anlamlı bir şekilde değişmediği görülmekteydi. İspanya bir endüstri ülkesiydi: 2007'de, İspanyol sanayi sektörü, ülke GSYİH'sinin % 17,3'ünü oluşturuyordu, Fransa'dakinden daha yüksekti. Konut inşaatları dışında tutulduğunda bile, ülkenin yatırım oranı –GSYİH'nın oranı olarak yatırım– Almanya veya Fransa'dakinden çok daha güçlüydü. İspanyol hükümetinin faz-

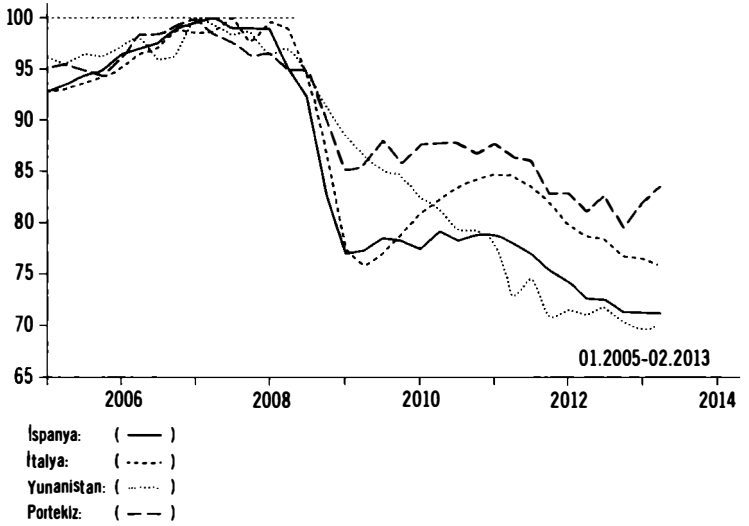
ŞEKİL 6.2
Dört Avrupa Ülkesinin GSYİH'sı (Endeks, 2007=100):
Almanya, Fransa, İspanya ve Yunanistan

la borcu yoktu ve asıl önemlisi, borçlarını azaltmaya devam ediyordu, özellikle kamu borcu, krizden önce GSYİH'nin % 40'ı gibi düşük bir düzeydeydi. Gerçek ücretlerle ilgili bilanço daha karmaşıktı; 1985 ile 1991 arasında (avrodan önce) hızla yükselmışti ama 2006'ya kadar duraklama dönemine girmişti, sonunda krizden önceki üç patlama yılında önemli derecede artmıştı.

Bu anlattığımız olumlu denilebilecek koşullarda, İspanya'daki krizin –Almanya, hatta Fransa ile karşılaştırıldığında– bu kadar ciddi olması, şaşırtıcı görünmektedir. Krizin derinliği, özellikle endüstrinin yaşadığı çöküşte hissedildi; bu sadece Güney Avrupa ülkelerinde değil, diğer bütün Avrupa ülkelerinde de böyleydi. ŞEKİL 6.3, Avrupa'nın güneyindeki dört ülkenin endüstri üretimi endekslerini vermektedir. Burada % 20 ile % 30 arasında düşüşler görürüz.

ŞEKİL 6.3
Dört Güney Avrupa Ülkesinin Sanayi Üretimi (Max 2007-2008=100):
İspanya, İtalya, Yunanistan ve Portekiz

Endüstri, imalat sanayisini, gaz ve elektrikte çıkarma, üretim ve dağıtım sanayilerini kapsamakta, inşaatı dışarıda bırakmaktadır.

Teşhisimiz, krizden önceki büyümenin hızıyla özellikle endüstrideki düşüşün şiddeti arasında bir ilişki olduğu yönündedir. Bir ekonomi İspanya gibi çok hızlı geliştiğinde, bütün şirketler aynı hızla modernize olmazlar: Aynı endüstri dalında, bazıları en yeni ve rekabetçi teknolojilere yatırım yaparken, bazıları zamanı geçmiş yöntemleri uygulamaya devam eder. Endüstri üretimindeki düşüşün büyüklüğü, bize göre, daha az rekabetçi sektörlerin görece önemine ve bunların çöküşüne bağlıdır; bu durum, krizden önceki endüstri dallarının kendi içlerindeki güçlü heterojen özelliğin yansımasıdır. Bu tanımlama, Avrupa ile entegre olduğundan beri İspanyol ekonomisinin çok hızlı kabuk değiştirmesi gerçeğiyle uyumludur.

Olayların bu şekilde okunması, üç gözlemle doğrulan-

maktadır. İlk olarak, İspanyol endüstrisindeki emek verimliliği krizden önce düzenli bir şekilde yükseldi. Çelişkili gözüktükse de, resesyon döneminde de bu büyümedeki hız devam etti. Bu sıçramanın üretim koşullarındaki hızlı bir dönüşümle açıklanmayacağı açıktır: Aslında ekonominin daha az rekabetçi, verimliliği daha düşük bölümünün yok olduğunu gösterir. Bu sektörün en azından kısmen yok oluşu, verimliliğin global ölçeğinde daha ileri olan sektöre yer açar – durumu, kötü öğrencileri tasfiye ederek bir sınıfın ortalama düzeyini yükseltmeye benzetebiliriz; bu yöntem, pedagojik yöntemlerin dönüştürülmesinden çok daha çabuk sonuç verir. İkinci olarak, krizden önce şirket iflası sayısı hemen hemen sıfırken, 2008'den sonra çarpıcı bir şekilde sıçradı. Bu çöküşün istihdam üzerindeki sonuçları, işsizlik oranındaki patlamayla kolaylıkla anlaşılabilir. Son olarak, ülkenin dış ticaretinin incelenmesi, ihracatın 2008'den sonra düşmediğini, tam tersine güçlü bir şekilde arttığını gösterir: Artış GSYİH'nin % 4'ünden fazladır; 2008'de GSYİH'nin % 17,6'sıyken, 2012'de % 21,8'ine ulaşmıştır. Ayrıca hammadde ihracatı da artmıştır (% 1,8). Bu durum, ülkenin muhtemelen en dinamik kesimi olan ihracat sektörünün, krize rağmen faaliyetini geliştirdiğine işaret eder.

Kabuk değiştirmenin hızı, heterojenlik ve krizin ağırlığı arasında kurduğumuz bu ilişki, ABD'de 1929 buhranı hakkında yaptığımız yorumu hatırlatmaktadır. 1929 buhranında da temel unsurlardan biri, geleneksel sektörle, 19. yüzyıl sonundan itibaren üç devrimle birlikte gelişen büyük şirketlerin oluşturduğu yeni sektörün bir arada var olmasıydı. Resesyon başladığında, antitröst yasalarıyla korunan geleneksel sektör çökmüştü. Güçlü bir makroekonomik teşvik ve özel yardım önlemleri olmadığı için, ekonomi de depresyona gömülmüştü. Bugünkü İspanyol krizinde de iki unsurun aynı anda bir arada olduğu görülmektedir: 1/ Teknik-örgüt-

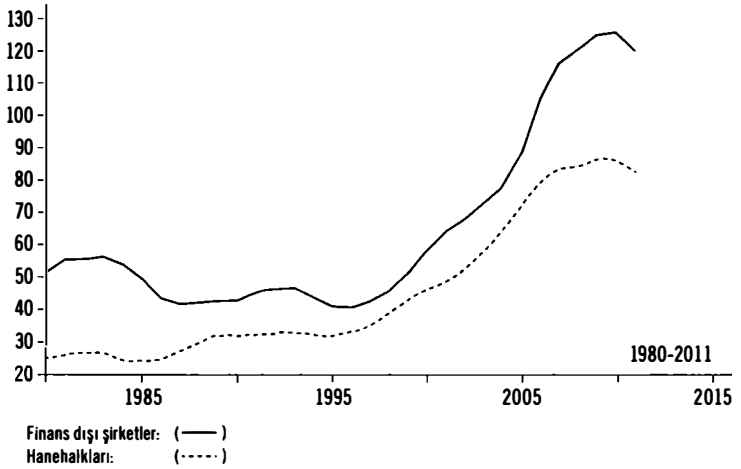
sel değişimin hızına bağlı güçlü heterojen yapı ve 2/ Ekonomiye yapılan desteklerin zayıflığı. Fransa dahil, birçok başka Avrupa ülkesinde endüstriyel üretimdeki düşüşün önemi ve bu düşüşün süresi, aynı açıklamanın çok daha geniş bir alanı kapsayabileceğini düşündürmektedir.

Şimdi İspanyol ekonomisinin zaaflarına gelelim. Bunları, Avrupa'nın kuruluşundaki boşluklara ve ülke ekonomisindeki güçlü finansallaşma başta olmak üzere neoliberal eğilimlere bağlıyoruz:

1/ İspanya'da enflasyon oranları nispeten yüksekti. Avro'nun devreye girmesinden beri, bu oranlar % 4 civarında oynadı – oysa bu oran Fransa'da % 2, Almanya'da % 1 olmuştu. Nominal ücretler paralel olarak arttı ve ihracat fiyatları Almanya ve Fransa'ya göre daha fazla yükseldi – ancak buradaki artış, İspanya'daki fiyatların genel artışından daha düşüktü. 2000 ile 2007 arasında, ihracat fiyatları Almanya'da % 1, Fransa'da % 2 artarken, İspanya'da % 16 yükseldi. Böylece mal ve hizmetlerde dış ticaret dengesinde ciddi bir bozulma meydana geldi. Diğer uluslararası finans akışındaki bozulma da göz önüne alındığında, 2007'de cari açık GSYİH'nin % 10'una ulaştı, bu durumun sürdürülemeyeceği açıktı. Avro'nun varlığından ötürü, İspanya döviz rezervleri erimedi; kendi ulusal parasını kullanmaya devam etseydi bunun olması kaçınılmazdı. Devalüasyon imkânı olmayınca, başka güçlü politikalar uygulamaya sokuldu, ama bunlar, piyasaların kendi sorunlarını kendilerinin çözebileceği inancına dayalı olan Avrupa'nın kuruluş özelliklerine yabancıydı.

2/ Buna bağlı olarak, krizden önceki yıllarda İspanya bir borçlanma dalgasına uğramış ve neoliberal globalleşmenin akıntılarına kapılmıştı. ŞEKİL 6.4, finans dışı şirketlerin ve bireylerin aldıkları kredileri GSYİH'nin yüzdesi olarak göstermektedir. Bu konudaki uçuş, 1990'lı yılların sonunda başladı. 2009-2010'da borç stokları sırasıyla GSYİH'nin %

ŞEKİL 6.4
Borçlar (GSYİH'nin Yüzdesi):
Finans Dışı Şirketler ve İspanyol Hanehalkları

Şirketler ayrıca bono çıkarak da borçlanmaktadır ama bunların miktarı düşüktür.

125 ve % 86'sına ulaştı. Finans dışı şirketler tarafından alınan kredilerin önemli bir oranı, neoliberal modaya uygun olarak, hisse alımının, bu arada kendi hisselerinin geri alımının finansmanında kullanıldı. Bu, dış ticaret açığına eklenen ikinci bir sürdürülemez eğilimdi. Bu kredilerin geri ödenememesi riski, bugün Avrupa ve İspanya'da borcu veren finans kurumları için bir tehdit oluşturuyor – bu tehlike de, Avrupa otoritelerini işsizlikten veya şirketlerin kapanmasından daha çok korkutuyor.

3/ İspanya başka ülkelerden önemli ölçüde doğrudan yatırım akınına uğradı; bu da ekonominin büyümesine ve dönüşümüne katkıda bulundu; ama kendisi de başka ülkelere bu tür yatırımlar yaptı, bunlar 1990'ların sonundan itibaren, ülkeye gelen yatırımları önemli ölçüde geçti. Burada da gelişmiş ülkelerin tamamında rastladığımız genel eğilimi, yani ülkeden yurt dışına yapılan net dış yatırımların (ülkeye

giren yabancı yatırım düşüldükten sonra) kriz başlayıncaya kadar yükseldiğini görüyoruz.

Bu bilançonun olumlu yönleri şunlardır: 1/ Yüksek yatırımlarla sürdürülen hızlı bir büyüme; 2/ Ücret konusunda ölçülülük; ve 3/ Devletin düşük borçlanması. Bilançonun pasifinde ise şunlar yer alır: 1/ Yeterince denetlenemeyen yüksek bir enflasyon; 2/ Cari dengenin bozulması; 3/ Özel sektör ve kişilerin denetimden çıkmış biçimde borçlanması; ve 4/ Doğrudan yabancı yatırımlar konusunda olumsuz bir bilanço. Böylece İspanyol ekonomisi, ikili bir blokajla tıkanmış durumdadır: 1/ Özel kişi ve kurumların aşırı borçlanması – bu konuda yeni yeni düzeltmeye gidiliyor; ve 2/ Heterojen bir ekonominin ifadesi olan çok az rekabetçi geniş bir sektörün çöküşü; bu iki gözlem arasında da sıkı bir ilişki vardır çünkü aşırı borçlanma, çoğu zaman iflaslarla ilgili bir unsurdur. İspanyol finans sektörünün özellikle kırılgan oluşu nedeniyle gelecek de karanlık gözükmemektedir; ancak iyi performans gösteren bir üretim sektörünün varlığı, daha uzun vadede olumlu bir geleceğe işaret eder.

Bugünkü durumu nasıl düzeltmeli? Bir yandan İspanya'yı bugün içinde bulunduğu felaketten kurtarabilecek olan yapısal politikaları, bir yandan da ekonomik faaliyetteki daralmaya son verecek acil çözümleri birbirinden ayırabiliriz. Yapısal düzlemde, "heterojenlikle birlikte yaşamak" ve onu adım adım aşmak söz konusudur. Kısa vadede, çeşitli politikalar uygulamak gerekmektedir: 1/ Üretimdeki düşüşü yavaşlatmak üzere talebin desteklenmesi için Keynesçi önlemler almak gerekir; bu da açıkları kapatmaya çalışmamak anlamına gelir; 2/ Yukarıda İspanyol ekonomisi için yaptığımız teşhis, neoliberal dogmalara pek uymayan farklı önlemlerin önemini vurgular, bu önlemler aşağıya doğru hızla inmekte olan sektörün maliyetlerini azaltmayı, böylece borçlarından kurtulmasını kolaylaştırmayı hedefler: Vergi oran-

larını düşürmek –ki bunun da sakıncası, kamu açıklarını daha da kötü hale getirmesidir– ve borçları azaltmak – bir moratoryum ilan etmek veya borçları olduğu gibi silmek; 3/ Bir başka tıkanıklık da bireylerin aşırı borçlanmasından kaynaklandığına göre, onların da borçlarını hafifletmek gerekir. Bu konuda özellikle emlak kredileri önemlidir. Bu önlemlerin borç verenlerin istirarını bozabileceği açıktır. ABD'nin 1933'te uygulamaya koyduğu politikalardan, yani şüpheli kredilerin yarı kamusal kurumlarca üstlenilmesi yönteminin esinlenilebilir. Özellikle tehdit altındaki kurumların kamulaştırılması da mümkündür. Bütün bu önlemler, Avrupa merkez kurumlarının önemli desteği olmadan gerçekleşemez –İspanyol hazine bonolarının Avrupa Merkez Bankası tarafından satın alınması, bankalara sermaye aktarılması, bütçe kaynağı transferleri...– bu da radikal siyasi değişiklikleri gerektirmektedir.

Avrodan şu veya bu şekilde çıkış anlamına gelen paranın değerinin düşürülmesi –devalüasyon– önleminden hiç söz etmediğimiz dikkatten kaçmamıştır. Bunun, rekabetçi olmayan bir sektörün yıkılışına bir çözüm getireceğine inanmıyoruz: Bu şirketlerin sorunu uluslararası piyasalar bulmak değil, kısa vadede ayakta kalmaktır. Bir devalüasyon, kuşkusuz bazı olumlu sonuçlar verir ve rekabetçi sektörün ihracatını artırmasına yardımcı olur, ama aynı zamanda ithalat maliyetini –özellikle hammadde ve İspanya dışında üretilen tüketim mallarının ithalat maliyetini– yükselterek ülkenin ticaret dengesi üzerinde olumsuz etkiler de yapar. Bu konuda Birleşik Krallık örneği aydınlatıcıdır: 2008-2009 krizinde sterlin % 20 oranında değer kaybetti ama ülkenin ticaret dengesi bu ayarlamadan faydalanmadı; Birleşik Krallık, ABD'den sonra gezegenin ticaret açığı en yüksek ikinci ülkesi olarak Hindistan veya Fransa'nın da önünde yer alıyor. Buna devalüasyonun dolar veya avro bazındaki dış borçla-

rı artırması şeklindeki bilinen bir başka sonucunu da eklemek gerekir. Eğer İspanya üçüncü ülkeler karşısında borçlarının bazılarını karşılayamazsa veya “finans piyasaları” böyle bir riskin varlığından bile şüphelenirlerse, İspanyol hazine bonolarını kim, ne kadar faizle alacaktır? Bu durumda korkunç bir şok terapisi gerekecek, finans kurumları Avrupa veya İspanya kamu kurumları tarafından yeniden finanse edilecek, IMF’nin sırtına vakıf olduğu yapısal uyum programlarına ihtiyaç duyulacaktır.

Almanya ve Fransa’nın yolu

Avrupa’nın güneyindeki ekonomilerin yardımına koşmak, son derece acil bir görevdir. Ancak bugünkü bütün çatışmaların arkasında, sürekli olarak karşımıza Alman modeline yapılan referans, onu taklit etmemiz gerektiği fikri ortaya çıkmaktadır. Bu ülkenin, –ABD ve Avrupa’nın büyük bir bölümünün karşısında– merkezdeki eski ülkelerin neoliberal globalleşmeyi kaldırabileceğini gösterdiği vurgulanmaktadır. En kaba şekliyle doğru olan bu yorum, Almanya antisosyal bir yola saptığı için daha da ciddidir. Bu karmaşık sorun –Almanya’nın birleşmesi bütün karşılaştırmaları daha da karmaşık hale getirmektedir– Almanya ve Fransa’nın bellibaşlı makroekonomik verilerinin incelenmesiyle aydınlanabilir.

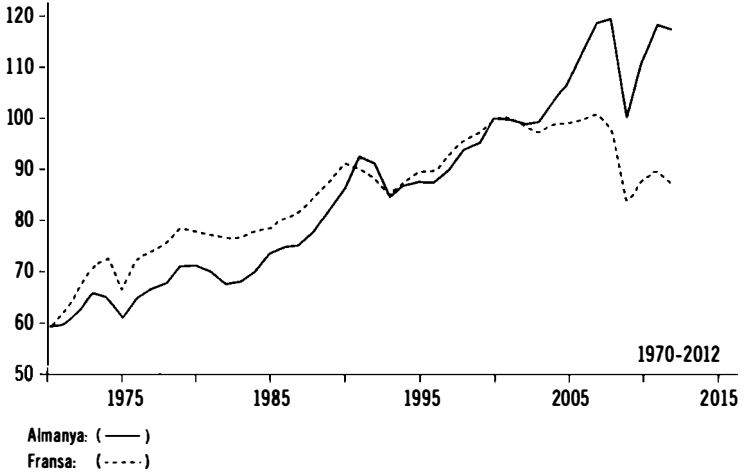
Öncelikle, sanılanın aksine, Almanya Fransa’ya oranla çok yüksek bir büyümeye sahip bir ülke değildir. ŞEKİL 6.2’de görüldüğü gibi, Almanya ile Fransa söz konusu dönemde birbirine çok yakındır. İkinci Dünya Savaşı’ndan beri, bu ülke Fransa’daki büyüme oranından çok hafif yüksek bir büyüme oranına sahip olmuştur. 1950 ile 2008 arasında, yıllık ortalama büyüme oranları Almanya için % 3,6, Fransa için % 3,4’tür. Çok farklı nüfus özelliklerine rağmen –2008’de Al-

manya'da bir kadına 1,4 çocuk düşerken, Fransa'da 2 düşmektedir—, işsizlik oranları sistematik olarak Almanya'da daha düşük değildir. Bu oran Almanya'da 1990'lı yıllarda önemli oranda yükselmiş, 2005'te aktif nüfusun % 11,4'üne ulaşmıştır, oysa Fransa'da % 9,4 olmuştur. Ancak 2008 krizinden sonra oranlar Fransa'nın aleyhine önemli ölçüde değişmiştir, gerçi bunu sağlayan Almanya'daki "küçük işlerin" artması olmuştur.

Almanya büyük bir endüstri ülkesidir. Bu ülkede endüstrinin GSYİH içindeki payı, uzun süredir Fransa'dakinden yüksektir. 2012'de bu oran Almanya'da % 26,2 iken, Fransa'da % 12,6 olmuştur. Almanya'nın dış ticaret fazlasıyla ortaya çıkan olağanüstü ihracat kapasitesi, bu iki ülke arasındaki ikinci önemli farkı oluşturur. Bu fazla, 1990'lı yıllarda Almanya'nın yeniden birleşmesi sırasında ortadan kalktı; tam da bu dönemde Fransa'da bir fazla oluştu. Fransa'daki bu fazla daha sonra yok oldu ve 2011-2012'de GSYİH'sinin % 2 ile 3'ü oranında bir açığa dönüştü. Almanya ise yeniden eski fazlasına kavuştu, 2004'te GSYİH'nin % 5 ile 6'sı oranında bir fazla verdi.

Almanya'nın olumlu koşullardan yararlandığı, bunların başında endüstriyel nitelikli yerel yapıların geldiği ve ordoliberalizmin endüstriye yatkın bir toplumsal doku oluşturduğu söylenmektedir. Bu kuşkusuz doğrudur ama iki ülkenin endüstriyel büyümesi arasındaki farkın yeni bir gelişme olduğunu, bundan ötürü de başka bir nedenden kaynaklandığını da unutmamak gerekir. ŞEKİL 6.5, 1970'ten itibaren endüstri üretimi endekslerini göstermektedir. Buradan hareketle iki gözlem yapabiliriz: 1/ Daha önceden başlasa bile, dönemin başından 2002'ye kadar iki eğri üst üste gelmektedir; ve 2/ 2003'ten itibaren bir farklılaşma olmuştur. Bu tarihten sonra, Almanya'daki endüstri üretimi uçarken, Fransa'daki neredeyse donmuştur, 2008-2009'daki resesyondan

ŞEKİL 6.5
Sanayi Üretimi (2000=100):
Almanya ve Fransa

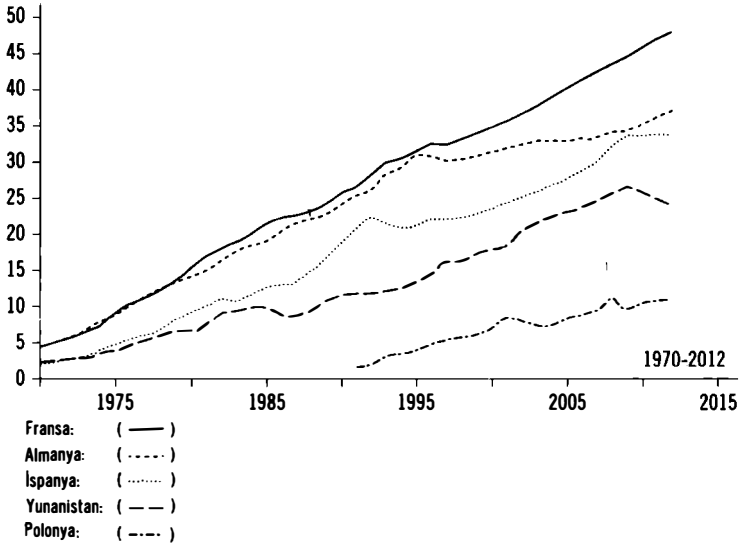

sonra da inmeye başlamıştır. İşte nispeten yeni olan bu farklılık üzerinde durulmalıdır.

Bu farkları açıklamak için, önce Almanya lehine olmak üzere, teknik değişikliklerdeki farklı şekil ve hızlardan söz edilebilir. Eldeki verilerin tamamı bu tanıyı doğrulamamaktadır. Daha sık olarak öne sürülen ikinci unsur, işgücü maliyetidir. ŞEKİL 6.6 Almanya ve Fransa'nın da içinde bulunduğu farklı ülkelerdeki nominal ücretlerin maliyetlerini göstermektedir: Burada iki ülke arasındaki farkın 1994'ten itibaren başladığı görülmektedir.* Ancak biz, ücretlerdeki farklılaşmanın son uçurumu açıklamaya yetmediği düşün-

(*) Uluslararası rekabet konusunda, nominal ücretler önemlidir. Her ülkede tüketim fiyatlarındaki artışa göre gerekli düzeltme yapılırsa, Almanya'da ücretlerin satın alma gücünün 1994 ile 2001 arasında sabit kaldığını, oysa Fransa'da yükseldiğini görürüz. 2003'ten itibaren bu satın alma gücü Almanya'da düşmeye başladı: Böylece bu ülkede büyük toplumsal gerileme dönemine girildi. Fransa'nın ücretli kesimi ise baskılara direndi.

ŞEKİL 6.6
İşçi Başına Yıllık Nominal Ücret Maliyetleri (Bin Avro):
Almanya, İspanya, Fransa, Yunanistan ve Polonya

cesindeyiz. Belirleyici nedenleri bulmak için, toplumsal düzenlere özgü sosyoekonomik kurumların dışlilerine derinlemesine dalmak gerekir. Almanya ve Fransa'daki neoliberalizme özgü kurumlar burada devreye girmektedir. Üçüncü kısmın konusu da budur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

ZİRVEDEKİ GERİLİMLER

ANGLOSAKSON FİNANSI: BİR MODEL VE BİR İMPARATORLUK

Genel olarak “neoliberalizm”den söz ederken, şu ana kadar bu olgudaki karmaşıklığı artıran bir ek dereceyi göz ardı ettik. Üçüncü kısımda bu konuya gireceğiz: Neoliberalizmin tek değil, birçok biçimi vardır. Bu analizin merkezinde anglosakson neoliberalizmi kavramı yer almaktadır.¹

Finans ve finans dışı sektörlerde mülkiyet ve yönetim. Anglosakson neoliberalizmi örneği

Sermaye sahipleriyle üst düzey yöneticiler, mülkiyet-yönetim arayüzü dediğimiz bir kurumsal sistemin bünyesinde karşılaşır. Aygıtın merkezinde yönetim kurullarıyla, hissedarları ve yöneticileri özel olarak bir araya getiren genel

1 Bazı yazarlar kapitalizmin “anglosakson” biçimiyle diğerleri (Alman, Japon, İskandinav, vb.) arasında bir fark gözetirler, bu çok önemli bir ayırımdır. Bkz. A. Albert, *Capitalisme contre capitalisme*, a.g.e.; R. Boyer, *Une théorie du capitalisme est-elle possible?*, Odile Jacob, Paris, 2004; B. Amable, *Les Cinq Capitalismes*, Le Seuil, Paris, 2005. Bugünkü durumun analiziyle ilgili olarak özellikle M. Aglietta ve T. Brand’ı önemli buluyoruz, *Un New Deal pour l’Europe*, Odile Jacob, Paris, 2013.

kurullar bulunur. Mülk sahibi bireyler veya şirketler, yönetim kurullarında finans kadroları aracılığıyla bulunur veya temsil edilirler, böylece yöneticilerle karşı karşıya gelirler. Yönetim kurullarında bulunan veya içlerinden bazıları tarafından temsil edilen yöneticiler de sermayedarlar veya onların temsilcileriyle simetrik olarak karşı karşıyadır.²

Bu iki kutup –mülkiyet/yönetim– ağlar halinde örgütlenmiştir. Mülkiyet ağları –hisse sahipliği olarak tanımlanır– şirketleri kendi aralarında birbirine bağlar. Finans şirketlerinde bu ağlar özellikle yoğundur. Mülkiyet dünyasını, özerk kapitalist birimlerin yan yana dizilişi olarak düşünmek yanlıştır. Bu, karşılıklı bağları ve merkezileşme derecesi çok yüksek ve uluslararası çapta bir sistemdir. Yöneticiler de birden fazla şirkette üstlendikleri görevlerle –*interlocking directorates*– ağlar halinde örgütlenebilirler; bu yönetim uygulamasında, aynı yönetime bağlı kişiler –*insiders*– birden fazla şirketin yönetim kurulunda üyedir. Bu yönetim ağlarına, neoliberalizmde mülk sahiplerinden yöneticilere uzanan hiyerarşik ilişkiyle aradaki farkı vurgulamak için, yatay ağlar diyebiliriz. Yataylık, iç içe geçen görevleri işaret eder, yönetimin kendisinin ise ayrıca iç kademeleri bulunur.

2 Bu ve bundan sonraki bölüm, R. C. Barnes ve E. R. Ritter'in çalışmalarına dayanmaktadır, "Networks of corporate interlocking: 1962-1995", *Critical Sociology*, cilt 27, sayı 2, 2001, s. 192-220; D. Bunting, "Origins of the American corporate network", *Social Science History*, cilt 7, 1983, s. 129-142; G. W. Domhoff, *A Quick History of Interlocks in the U.S. Interlocking Directorates in the Corporate Community*, University of California, Santa Cruz, 2005. Ayrıca internette bkz. http://whorulesamerica.net/power/corporate_community.html; G. W. Domhoff, *Who Rules America? Power, Politics, and Social Change*, McGraw-Hill, New York, 2006; M. S. Mizruchi, "What do interlocks do? An analysis, critique, and assessment of research on interlocking directorates", *Annual Review of Sociology*, cilt 22, 1996, s. 271-298; W.G. ROY, "Interlocking directorates and corporate revolution", *Social Science History*, cilt 7, 1983, s. 143-164; J. Scott, *The Sociology of Elites*, cilt 3: *Interlocking Directorships and Corporate Networks*, Oxford University Press, Oxford, 1990; M. Useem, *The Inner Circle. Large Corporations and the Rise of Business Political Activity in the U.S. and U.K.*, Oxford University Press, Oxford, 1984.

Finans şirketleriyle finans dışı şirketler arasında mülkiyet açısından bir ayrım vardır. Finans dışı şirketler hisse sahibi olabilirler; ancak bazı finans şirketlerinin başka şirketlere sahip olma hakkı vardır. Burada finans sektöründeki şirketleri daha üst bir konuma taşıyan bir denetim ilişkisinin temelleri açığa çıkar. Bu hiyerarşinin sağlam bir şekilde yerleşmiş olduğunu söylersek, mülkiyet sahiplerinin temsilcilerinin yönetim kurullarında daha güçlü bir konuma sahip olduğunu da belirtmiş oluruz.

Böylece anglosakson neoliberalizminin tanımına geliriz. Başlıca ayırt edici özelliği, mülk sahiplerinin –bunların temsilcilerinin, kurumsal ağlarının– yöneticiler üzerindeki güçlü egemenliğidir; bu egemenliğin hedefi de, mülk sahiplerinin lehine bir “şirket iktidarını” dayatmaktır. Finans kurumları sisteminin bazı bileşenleri, bu egemenliğin bileşenleridir.

Yönetim ve mülkiyet ağlarındaki dönüşümler. İktidar oyunları

Savaş sonrası toplumsal düzen ile neoliberalizm, mülkiyet ve yönetim ağlarının birbirinden farklı bileşimiyle tanımlanır. Aslında bu, uzun bir tarihin sonucudur (KUTU 7.1).

Savaş sonrası düzende, şirketlerin karşılıklı mülkiyetine dayanan hiyerarşik olmayan bir ağ ve ikinci olarak da çapraz yönetim görevlerinin oluşturduğu bir yatay ağ vardı. Çeşitli yönetim kurullarına üye olarak her bir şirketin yönetimiyle ilgilenen yöneticilerin –*insiders*– birbirleriyle çapraz geçişindeki avantajları hayal etmek kolaydır; bu durum, bilgi ve deneyim paylaşımını ve kararlarda koordinasyonu sağlar. Bu uygulama, mülk sahipleri ve diğer ücretliler karşısında yöneticilerin iktidarını ve kapasitesini de güçlendirir. Yatay yönetim ağlarının üyeleri, yönetim performansını ölçer

ABD'DE ÇAPRAZ YÖNETİM KURULU ÜYELİKLERİ. KISA BİR TARİHÇE

19. yüzyılda, mülkiyetle yönetim ayrılmadan önce, çapraz yönetim kurulu üyelikleri, kapitalist mülk sahiplerinin kendileri tarafından doldurulmaktaydı. 1836'da New York'ta başlıca bankalar ve sigorta şirketleri –en büyük yirmi banka, en büyük on sigorta şirketi ve en büyük on demiryolu şirketi– bu şekilde birbirine bağlıydı.

19. yüzyılın başında, yönetsel devrimin sonucu olarak yönetim kurullarında gitgide daha fazla sayıda ücretli yönetici görülmeye başladı. Bazı kapitalist aileler –örneğin Kennedy'ler– artık doğrudan bu kurullarda yer almıyordu. Banka temsilcileri ise finans devriminin etkisiyle, yönetim kurullarında iktidar sahibi bir konumda bulunuyorlardı. Aynı sektörde çapraz yönetim kurulu üyeliklerini yasaklayan bir yasa çıkarıldı; çünkü bu rekabeti engelliyordu. Yasa, dönemin antitröst yasalarından biriydi (1914 tarihli *Clayton Antitrust Act*). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, endüstri yöneticileri banka yönetim kurullarında görülmeye başladı; tam o sırada yeni toplumsal düzenin doğasına uygun olarak bankaların egemen rolü silinmeye, aradaki ilişki eşitlenmeye başlamıştı. Nihayet bunun ardından, neoliberalizme özgü hiyerarşik biçim geldi.

ve kendi kriterlerine göre stratejiler belirler. Yöneticilerin iktidarı en yüksek dereceye ulaşmıştır.ve buna bağlı olarak da mülkiyet sahiplerinin iktidarı en alt düzeydedir.

Neoliberalizmle birlikte iki olgu ortaya çıkar. Bir yandan ABD'de yönetim kurulu üyelikleri arasındaki çapraz geçişlerde bir gerileme görülür. Öte yandan, mülk sahiplerinin çıkarlarını gözetken, finans kurumu kökenli yöneticilerin (*outsiders*) sayısı gitgide artmaya başlar.* Liberalizmin anglosakson biçiminde mülkiyet, egemen konuma yerleşmiş olan fi-

(*) Kanada'ya ilişkin bir araştırma, *insiders* ağlarının aynı şekilde azaldığını gösterir, ama aynı zamanda muhtemel etkisi kolayca anlaşılabilecek bir başka özelliği de ortaya koyar: Finansallaşma ve uluslararasılaşma sürecinde ülke topraklarına yapılan göndermenin ortadan kalkması. Bkz. W. K. CARROLL, "The corporate elite and the transformation of finance capital. A view from Canada", *Sociological Review*, cilt 56, 2008, s. 44-63.

nans kurumlarında toplanmıştır: Yatay yönetim ağları büyük oranda dağılmıştır, ağlar daha az yoğun ve konsantredir. Mülkiyet sahiplerinin iktidarı en yüksek dereceye ulaşmıştır. Mülkiyet sahiplerinin temsilcileri, yönetimin elde ettiği sonuçları, mülkiyet sahiplerinin çıkarları açısından karşılaştırma yaparak değerlendirirler: Acaba bu çıkarlar, başka şirketlerde daha yüksek kâr oranlarıyla daha mı iyi korunmaktadır? % 15'lik kâr oranı –*returns on equity*, REO, özkaynak kârlılığı– hissedarların talep ettiği norm olarak kabul edilir.

Bu kurumları, ekonomik alandaki büyük seçimlerin yapıldığı birer “kurumsal ekonomik merkez” olarak tanımlıyoruz; bunlar genişletilmiş bir devlet kavramı söz konusu olduğunda, devlet kurumlarının ikinci yüzüdür. Bu merkez kendi tarzında “hükümet eder.” İktidarı çok büyüktür. Bu kurumların çeşitli toplumsal düzenlerde ne kadar önemli olduğunu sezmek zor değildir. Kurumlardaki hiyerarşilerin arkasında, toplumsal düzenlere özgü, yani kapitalist veya yönetsel sınıf iktidarlarının ortaya çıktığı görülür. Bu üst düzey yöneticilerin faaliyetinin, dar anlamıyla yönetmenin sınırlarını aştığını tespit etmek şaşırtıcı değildir. Bunlar aynı zamanda çeşitli düşünce gruplarının (*think tank*’lerin), baskı gruplarının (*lobilerin*) etkili üyeleridir; üniversitelerde de etkindirler. Hükümetlere danışmanlık yapmak veya doğrudan katılmak konusunda herkesten daha avantajlı konumdadırlar. Dolayısıyla “kurumsal siyasi merkezle” kurdukları ilişki dolaysızdır.

Hissedar aktivizmi. Spekülatif fonlar, neoliberal girişimin silahlı kolları

Neoliberalizmde mülkiyet ile yönetim arasındaki ilişki, kalıcı veya geçici mülkiyet sahibi olan ve mülkiyet sahiplerinin üstünlüğünü teminat altına almayı amaçlayan finans kurumlarının etkinliğinin sonucu olarak değişti. Böylece orta-

ya, "hissedar aktivizmi" (*shareholder activism*) denilen bir uygulama çıktı. Bu aktivistlerle çoğu pasif kalan genel hissedarlar arasında bir iş bölümü oluştu. Yönetim kurulları üzerinde baskı yapmak için her türlü yöntem başvuruldu: Hisse satışı (çekimser kalmak), ilgililerle doğrudan tartışmalar (diğer hissedarlar veya yöneticilerle), toplantı çağrısı, kamuoyu açıklaması yapmak, basın kampanyası düzenlemek, mahkemeye başvurmak, yönetim kurulu üyelerinin uzaklaştırılması için çalışmak, vb.

Hissedarlar açısından, sonuç genelde çok olumludur: Temettü dağıtımı, hisse fiyatlarının yükselmesi, bu yükselmeyi sağlamak için yapılan hisse geri alımları. Ancak bu eylemlerin şirketler üzerinde yarattığı sonuçların bilançosu, kuşku yok ki, çok tartışmalıdır. Bazıları bunun şirketi teşvik ettiğini vurgular; diğerleri ise kısa vadeli hareket etmenin –parayı alıp çekip gitmenin– zararları üzerinde durur. Ücretlilerin büyük çoğunluğu açısından ise, bilançonun olumsuz olduğu açıktır. Bu uygulamalar, şirketlerde yeniden yapılanmaların ve "borsa" tensikatlarının, yani gereğince verimli olmadığı düşünülen birimlerin kapatılmasının kaynağıdır.

Neoliberal dönemin başında, bu aktivist hissedarlar, yatırım fonları, emeklilik fonları, sigorta şirketleri gibi kurumsal yatırımcılardı; ama durum 1990'larda değişti: Spekülatif fonlar (*hedge funds*) bunların yerini aldı.³ Aslında spekülatif fonların, sayıları az ama çok aktif ve verimli olan bir azınlığı bu rolü oynamaktadır. "Verimlilikleri", hızla harekete geçirebildikleri dev sermaye birikimlerinden ve kurumsal yatırımcılarla aynı kurallara tâbi olmamalarından kaynaklanır. *Wall Street Journal* bunları "yönetim kurullarının korkulu rüyası canavarlar" diye tanımlamıştır.

3 M. Kahan, E.B. Rock, "Hedge Funds in corporate governance and corporate control", *University of Pennsylvania Law Review*, cilt 155, 2007, s. 1021-1093.

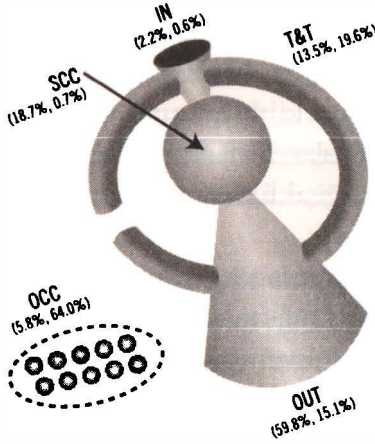
Yönetim ağlarının karşısında, mülkiyet ve denetim ağları bulunur; bunlar hissedarları –şirketler veya bireysel kapitalistler– şirketlere bağlar. Niceliksel araştırmalar, bu ilişkilerin son krizden önceki durumunu incelememizi sağlamaktadır.⁴ Son kriz iflaslar, birleşmeler veya yeniden yapılandırılmalar gibi bazı değişikliklere yol açmıştır ama genel biçim yerinde durmaktadır.

Bu araştırmalarda, ağ kavramı çok biçimsel bir şekilde kullanılmıştır: Düğümler ajanlardır –bireyler veya şirketler–; düğümler arasındaki bağlar da mülkiyet ilişkileridir: Belli bir bağ, bir şirketin hisselerinin bir mülk sahibinin elinde olmasını temsil eder. Veri tabanı (*Orbis 2007 marketing database*) 194 ülkeden –neredeyse dünyanın tümü– birey veya şirketi, aşağı yukarı 37 milyon ajanı ve 13 milyon mülkiyet bağı –yani hisse sahipliğini– bir araya getirir. 43 bin çokuluslu şirket ve bunlarla doğrudan ya da dolaylı mülkiyet ilişkisi içinde olan tüm şirket ve bireyler, yani 77.500 bireysel hissedarla, başka bir şirkete ait veya elinde hisse bulunan yaklaşık 500.000 başka şirket göz önüne alınmıştır.

Bu araştırmalar, son derece ilginç bilgiler verir. Bu bilgilerden ilki, dünya çapındaki bu büyük sermaye ağının yapısına ilişkindir. ŞEKİL 7.1, bunu şematik olarak vermektedir. Mülkiyet ilişkileriyle birbirine bağlı şirketler, “bağlı bileşenler”de toplanmıştır. Şemada üç önemli özellik göze çarpar. İlki, bu ajanlar arasındaki bağ ilişkisinin çok güçlü oluşudur. Elbette çevrede özerk küçük ağlar vardır –şemanın altında solda–, ama en büyük bağlı bileşen, çokuluslu şirketlerin en büyüklerini bir araya getirir; bunlar, araştırmada he-

4 S. Vitali, J. Glattfelder, S. Battiston, “The network of global corporate control”, *PLOS ONE*, cilt 6, sayı 10, 2011; S. Vitali, S. Battiston, *The Community Structure of the Global Corporate Network*, ETH, Università degli Studi, Zürich ve Palermo, 2013.

ŞEKİL 7.1
Dünya Sermayesinin Büyük Ağının Şekli

"Bağlı bileşenler", dolaylı veya dolaysız olarak mülkiyet ilişkileriyle birbirine bağlı ajanları bir araya getirir. Bir tane çok büyük bağlı bileşenle çok sayıda küçük birim, yani "diğer bağlı bileşenleri" (OCC, Other Connected Components) birbirinden ayırt edebiliriz. "Papyon kravat" şeklindeki çok büyük bağlı bileşen şu dört unsurdan oluşmaktadır:

- Birbirine güçlü biçimde bağlı bileşende (SCC, Strongly Connected Component), herhangi bir şirket, aynı bileşenin başka herhangi bir şirketinin hisselerine dolaysız veya dolaylı (yani bir şirketin hisselerine sahip bir başka şirketin hisselerine sahip...) şekilde sahiptir.
- IN denilen ikinci bir bütün, SCC'nin tamamına doğru mülkiyet bağları olan şirket ve bireylerden oluşur; ancak SCC'nin hiçbir şirketinin IN'ın bu ajanlarıyla dolaylı veya dolaysız bağı yoktur.
- OUT denilen üçüncü bir bütün ise tersine, SCC'de yer alan şirketlerin dolaylı veya dolaysız olarak sahip olduğu şirketlerden oluşur; ama bunların SCC şirketleriyle hiçbir dolaylı veya dolaysız mülkiyet ilişkisi yoktur.
- Diğer bütün şirketler marjinaldir ve tıp ve dallarda bağlıdır (T&T, yani Tubes and Tendrils).

Parantez içindeki rakamlar, toplam brüt operasyon kârının oranlarını ve her bir bileşenin temsil ettiği çukuluslu şirket sayısını gösterir.

Kaynak: Şekil 2B, S. VITALI, J. GLATTFIELDER ve S. BATTISTON, 2011, "The network of global corporate control", *PLOS ONE*, cilt 6, sayı 10, 2011.

saba katılan ve bütün ağı brüt işletme kârının % 94'ünü elde eden şirketlerin toplamının % 80'ini bulur. İkinci sonuç, bu büyük bileşenin iki kanadı simetrik olmayan yana yatmış papyon kravat şeklinde bir yapıya sahip olmasıdır.⁵ Son olarak da, çok güçlü biçimde bağlı bir bileşen, yani "ağın kalbi"

5 Bu tür grafik, internetin grafik olarak yapısını inceleyen bir makale sayesinde popüler hale geldi: A. Broder, R. Kumar, F. Maghoul, P. Raghavan, S. Rajagopalan, R. Stata, A. Tomkins, J. Wiener, "Graph structure in the Web", Proceedings of the 9th international World Wide Web conference on Computer networks, *The International Journal of Computer and Telecommunications Networking*, North-Holland Publishing Co., Amsterdam, 2000, s. 309-320.

–diyagramın ortasındaki daire– sadece 1.347 şirketten oluşmaktadır; bunlar karşılıklı olarak birbirlerinin sahibidir, bu kalpte yer alan şirketlerin hisselerinin üçte biri aynı kalpteki başka şirketlerin elindedir.

Bu araştırmalar, denetime ilişkin ikinci bir bilgi toplamı sağlar. Eğer denetimi, hisselerin en az % 50'sine sahip olmak olarak tanımlarsak, ağda bir ajanlar alt bütünü olduğunu görürüz: 737 sahipten oluşan “en büyük denetim sahipleri” (*top control-holders*). Bunların tümü tek bir ajan gibi hareket etse, dünyanın tüm çokuluslu şirketlerinin değerinin % 80'ini temsil eden bir çokuluslu şirketler bütünü denetleyebilirler. *A priori*, bu büyük denetim sahipleri, şirket olabilecekleri gibi, Liliane Bettencourt veya Bill Gates gibi bireyler de olabilirler.

Bu araştırmalar ayrıca, dünya çapında en büyük denetime sahip bu ajanların milliyeti ve etkinlik alanları hakkında da bilgi verir. İlk elli arasında kırk beşi finans sektöründe, dördü ise holdingdir – çok şaşırtıcı bir şekilde hiçbir bireysel kapitalist bu listede yer almaz. Finans dışı çokuluslu şirketler de tersine, dünya ağının oluşumunda ikincil bir role sahiptir. Başka bir açıdan bakıldığında, ABD'nin egemenliğinin çok güçlü olduğu görülür (elli şirketten yirmi dördü). Onu Birleşik Krallık (sekiz şirket), sonra da Japonya'ya ve Almanya dahil bütün diğer Avrupa ülkelerini geçen Fransa (beş şirket) izler.* Ellinci sırada gelen bir Çin şirketinin dışında “yükselen” ülkelerin şirketleri yoktur. Hem finans şirketlerinin hem de ABD ve Britanya şirketlerinin bu elli büyük şirketin bünyesindeki yeri, anglosakson versiyonuyla neoliberalizmin çok iyi bir temsilidir.

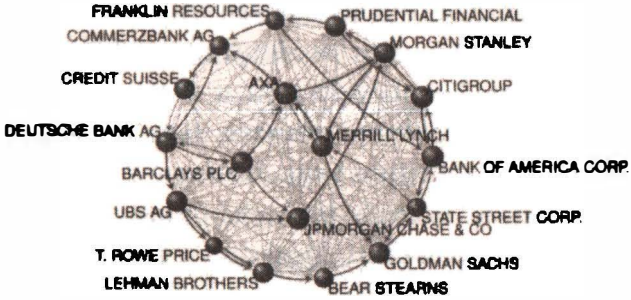
(*) Beş Fransız şirketi (sıralamaya göre) şunlardır: Axa (4); Natixis (17); Société générale (24); CNCE, Caisse nationale des caisses d'épargne (37); BNP Paribas (46). Örneğin bugün Axa, 102 milyon müşterisiyle elli yedi ülkede faaliyet göstermektedir.

Ağ yapısı analizini denetimle ilgili sınıflandırmayla bir araya getirdiğimizde, kapitalizmin kalbinin özelliklerini daha da eksiksiz olarak görürüz. En güçlü aktörler burada yer alır. Eğer 1/ kalpte yer alan, 2/ büyük denetim sahipleri arasında yer alan, ve 3/ çokuluslu şirket olan ajanları bir araya getirirsek, bunların sadece 147 şirketlik bir grup oluşturduğunu görürüz. Bunlar tüm çokuluslu şirketlerin değerinin % 40'ını kontrol eder ve birbirleri üzerinde de başka herkesi dışlayan bir kontrole sahiptirler. Bu bir “süperbirim”, bu kitabın yazarlarının sözlüğünde, merkezileşme derecesi hayal bile edilemeyecek bir büyük sermaye “enternasyonalı”dır. Son olarak ŞEKİL 7.2, “kapitalizmin kalbinin kalbini”, yani finans sektörüne ait çokuluslu on sekiz şirketle bunların karşılıklı bağlarını –çok yoğun bir ağ– temsil eder; burada anglosakson finansı ağır basar ama kıta Avrupası da vardır.

Bu büyük global ağ, “topluluklar” denilen alt ağlarla yapılanmıştır, bunlar, birbirlerine sıkı sıkıya bağlı şirket topluluklarıdır – mutlaka çekirdeklere ait olmaları gerekmez. Bir ülkenin şirketlerinin birbirlerine sahip olmaya eğilimli olduğu görülür –aynı ekonomik faaliyeti yapan ve ama aynı ülkeden olmayan şirketler arasında karşılaştırmalı olarak daha az bağ vardır–; bu da toplulukların en çok temsil edilen milliyete göre tanımlanmasına yol açar. Tahmin edileceği gibi, en büyük topluluk ABD, ikincisi ise Birleşik Krallık'tır. Ardından Avrupa ülkelerinden birinin ağırlıkta olduğu daha az önemli topluluklar gelir (İspanya, Fransa, Almanya, Hollanda ve İtalya), ama en büyük sekiz arasında hiçbir Japon topluluğu yoktur. Almanya'ya has bir özellik de, iki farklı topluluğun yan yana yaşamasıdır.

İki anglosakson topluluğu, dünyanın geri kalanına büyük ölçüde açıktır. ABD söz konusu olduğunda, sahip olunan şirketlerin % 57'si ABD kökenlidir; yani % 43'ü yabancıdır. Daha da iyisi: Birleşik Krallık söz konusu olduğunda, sa-

ŞEKİL 7.2
Kapitalizmin Finansal Çekirdeği
(Krizden Önce 2007'de)

Kaynak: Figure 2D de S. VITALI, J. GLATTFELDER et S. BATTISTON, 2011, "The network of global corporate control", *PLOS ONE*, cilt 6, sayı 10, 2011.

dece % 39'u ulusaldır, diğerlerinin tamamı yabancıdır. Hollanda –"büyük"ler arasında dünyanın geri kalanına en açık ülke– hariç, durum kıta Avrupası'nda farklıdır. Her topluluğun bünyesindeki sahip olunan şirketlerin büyük çoğunluğu ulusaldır. Yüzdelere Fransa için % 79, İspanya için % 74'tür; aynı şekilde iki Alman topluluğu da dünyanın geri kalanına pek açık değildir. Topluluklar arasındaki ilişkiler simetrik değildir. Bazı ülkelerin ulusal topluluğu olmayıp egemen ülkeler tarafından denetlenmektedir. En çarpıcı örneklerden biri Japonya'dır; burada araştırmaya alınan şirketlerin % 75'i ABD ağına dahildir; İsrail için de bu oran % 53'tür. Cayman Adaları'ndaki şirketlerin yarısı ABD'ye aittir; bu da vergi cennetlerinin kullanımı hakkında fikir verir.

Anglosakson egemenliği, bir topluluğun mülkiyet ilişkilerinin sayısı –bu bağların yoğunluğunu bir kenara bırakırsak– göz önüne alındığında da çok açık olarak ortaya çıkar. ABD'den Avrupa'ya doğru bu mülkiyet bağlarının sayısının 31.967 olduğunu görürüz, bunların çoğu Birleşik Krallık'a yöneliktir; tam ters yönde Avrupa'dan ABD'ye doğru sayı on

iki kat daha azdır, 2.552'dir. Daha küçük bir ölçekte, Birleşik Krallık'tan kıta Avrupası'na doğru giden bağ sayısı, ters yöndekilerden daha fazladır.

Böylece üç özellik ortaya çıkar: 1/ ABD ile kıta Avrupası arasındaki bağlar önemlidir ancak, örneğin ABD ile Japonya arasındaki bağlara kıyasla daha zayıftır; 2/ Kıta Avrupası'ndaki çeşitli ülkeler birbirlerine nispeten daha az bağlıdır – örneğin bir Fransız şirketinin başka bir Avrupa ülkesinden bir şirkete bağı olması ihtimali, bir başka Fransız şirketine bağı olması ihtimalinden daha düşüktür; 3/ Bağların kurulmasında, özellikle de topluluklar arasındaki bağların oluşumunda finans kurumları büyük rol oynar. Toplamda, diğerlerine sahip şirketlerin milliyetine baktığımızda, bu mülkiyet ağları kavramının uluslararası bir önemi olduğunu görürüz, ama bu, özellikle anglosakson Finansı'nın bir gerçeğidir.

Bu sonuçları, yönetim kurullarıyla ilgili sonuçların yanına koyabiliriz; globalleşmiş büyük finans şirketlerinin temsilcilerinin yönetim kurullarındaki varlığı, mülkiyetin büyük ağı ve yaygınlığının derecesini yansıtır: "Bu tespitlerden çıkan sonuç açıktır. Uluslararası veya çokuluslu bir sınıf veya elitin oluşması için gereken sınırlar arası hareketlilik düzeyine henüz ulaşılmamıştır [yönetim veya teftiş kurulu üyeleri uluslararası bir elit oluşturmaz]. Eğer böyle bir eğilim varsa, bunu yalnızca yönetim veya teftiş kurullarının dış kökenli üyelerinde [outsiders] görürüz; bunlar büyük çapta çokuluslu ağların [yukarıda tanımladığımız mülkiyet ağlarının] parçasıdır, yani sadece süpervizyon [doğrudan yönetim değil, denetim] görevlerini üstlenirler. Bu çevrede, yabancıların sayısı gerçekten artmaktadır."⁶

6 M. Hartmann, "Internationalisation et spécificités nationales des élites économiques", *Actes de la recherche en sciences sociales*, sayı 190, 2011, s. 10-23 (s. 23).

AVRUPA'YA HAS ÖZELLİKLER: ALMAN TİPİ ENDÜSTRİCİLİK, FRANSIZ TİPİ FİNANSALLAŞMA

Avrupa'nın kendine has pekçok özelliği vardır; öyle ki kıta Avrupası'nda geçerli olan toplumsal düzene neoliberallemenin ne kadar anlamlı olduğu tartışılabilir. Anglosakson neoliberalizmiyle aradaki mesafe büyüktür. Bu tespitler Avrupa'nın heterojen bir kıta olması nedeniyle daha da karmaşık hale gelir: Durum tek tip değildir.

Avrupa'nın özellikleri ve Avrupalılaşıma

Kıta Avrupası'nda mülkiyet-yönetim ilişkisinin kurumlarına yönelik araştırmalardan çıkan görüntü, ABD'nin analizinden farklıdır. Önceki bölümde ele alınan büyük global ağın "topluluklar" şeklindeki yapılaşmasıyla ilgili sonuçlar dışında, iki özellik öne çıkar. İlk olarak Avrupa'daki yönetimin yatay ağları, ABD'deki gibi yok olmamıştır ve hâlâ önemli bir rol oynamaya devam etmektedir. İkinci olarak finans şirketleri, Avrupa'da anglosakson modele özgü hiyerarşinin en tepesinde yer almamaktadır: Burada finans dışı şirketlerle ilişkiler daha doğrudan kurulmuştur.¹

1 Bu tanımlar W. K. Carroll, M. Fennema ve E. M. Heemskerk'in çalışmalarının

Bu tespitlere ek olarak bir “Avrupahılışma” sürecinden söz edebiliriz:

1/ Avrupa’daki yatay yönetim ağları, özellikle Almanya ve Fransa’da anlamlı bir ulusal özelliğe sahiptir, ama kıta ölçeğine yayılma eğilimindedir. Avrupa’nın kuzeybatısında egemen olan şirketler bu hareketin başını çekmektedir. ERT (Avrupa Sanayicileri Yuvarlak Masası) üyeleri Avrupa şirketleri arasında önemli bir aracı rolü oynayarak, kıta ölçeğinde koordinasyonu sağlamıştır. (bkz. KUTU 6.1).

2/ Atlantik ötesi bağlar –ABD’nin iç bağlarına veya Avrupa içi bağlara kıyasla– nispeten daha zayıftır. ABD’deki yönetim ağlarının eriyişi, buna karşılık Avrupa’da devam edişinin yarattığı bağlamda, iki bölge arasında yönetici görevlerinde çaprazlama geçişe pek rastlanmaz. 2006’da iki ABD şirketinin yönetim kurulunda aynı yöneticilere rastlama olasılığı –bu tür çaprazlama geçişlerin azalmış olmasına rağmen– bir ABD şirketiyle bir Avrupa şirketi arasında aynı manzarayla karşılaşma olasılığından yedi kere daha fazlaydı; iki Avrupa şirketi arasında çapraz pozisyonların bulunma ihtimali, iki bölgeden şirketler arasında olduğundan dokuz kere daha çoktu. Bu açıdan Atlantik ötesi ilişkilerin sınırlı olduğu görülmektedir.

Finans sektörünün nispi konumuna gelince, durum kıtada tek tip değildir. Almanya kendi topraklarında, savaş sonrası dönemden kalma –sosyal piyasa ekonomisinin özelliği olan– bankaların bir grup finans dışı şirketin bünyesinde istikrarlı finansör rolü oynadığı ayrıcalıklı ilişkiyi kısmen de olsa koruyabildi. Buna karşılık Avrupa düzeyinde, finans dışı ağ –endüstri ve hizmet sektörleri– bu model üzerine ku-

dan geniş ölçüde yararlanarak yapılmıştır, “Constituting corporate Europe. A study of elite social organization”, *Antipode*, cilt 42, sayı 4, 2010, s. 811-843; ve E. M. Heemskerck, “The rise of the European corporate elite. Evidence from the network of interlocking directorates in 2005 and 2010”, *Economy and Society*, cilt 42, sayı 1, 2013, s. 74-101.

rulmadı. Bankacılar, önceki modelde olduğu gibi anahtar rolü oynamadılar, bu rol finans dışı şirketlerin temsilcilerine verildi. Ne sosyal piyasa ekonomisi ne de neoliberal olarak adlandırılabilcek özel bir sistem söz konusuydu.

Böylece önemli bir sonuca ulaşıyoruz. Bu gözlemler, genel olarak Finans'tan ve özel olarak ABD Finansı'ndan nispeten bağımsız bir sanayi ve hizmet Avrupası'nın varlığına işaret etmektedir.

Anglosakson neoliberalizmi patikasının dışında: Neoliberal-yeni yönetsel bir melez yapı

Bu sonuçlar, önceki bölümün sonuçlarına eklenince, insanı Avrupa'da geçerli toplumsal düzenin doğası konusunda düşünmeye iter. Avrupa'nın anglosakson neoliberalizminin gelişmiş özelliklerini bir araya getirmedığı açıktır. Ancak kıtayı "neoliberal olmayan" bir birim olarak tanımlamak da aşırıya kaçmak olacaktır. Yönetim ağlarının devam etmesi ve finans egemenliğinin nispeten zayıf oluşunun gösterdiği gibi, Avrupa toplumsal düzeni, neoliberal özelliklerle yeni yönetsel özellikleri bir araya getirmektedir.

Bu özellikler, finans ve endüstri konusundaki seçimlerle birleşir. Mülkiyet-denetim ve yönetimden oluşan iki Avrupa ağının başlıca iki yönelime tekabül ettiğini söyleyebiliriz: Finans ağırlıklı neoliberal yönelim ve endüstriyel-yeni yönetsel yönelim. Projelerin bu ikili özelliği, ikinci bir yuvarlak masada ifadesini bulur. EFR (*European Financial Services Roundtable*, Avrupa Finans Hizmetleri Yuvarlak Masası), ERT'nin yanında varlığını sürdürmektedir. 2013'te ERT'nin elli üç üyelik listesinde temsil edilen hiçbir finans kurumu yoktu (tek istisna, İsveçli bir sanayici ailesinin şirketlerini bir araya getiren bir holdingti). Buna karşılık, EFR'nin yirmi bir üyesinin hepsi, büyük Avrupa bankaları veya sigor-

ta şirketlerinin liderleriydi. Gerçek neoliberal Avrupalılar EFR'de bulunmaktadır: Bu yuvarlak masa da ERT gibi kıtanın entegrasyonu ile uğraşmaktadır ama faaliyetinin amacı Avrupa ekonomisini geliştirmek değildir; "dünyada serbest ve açık piyasaların desteklenmesi"ni ve "Avrupa'da toptan ve perakende finans hizmetlerinin gerçekten tek bir piyasa oluşturması"nı hedeflemektedir.²

Avrupa'ya özgü bu yeni yönetsel ve endüstriyalist özelliklerin, 2008 krizinden sonra daha da güçlenmeye başladığını belirtmek gerekir.³

1/ Avrupa yönetim ağırları dağılmamakla kalmadı, aksine günümüz krizinde daha da güçlendi.

2/ Avrupa şirketlerinin ve anglosakson dünyanın şirketlerinin yönetim kurulları arasındaki bağlar, bir ayrılmayı vurgulayacak şekilde gevşedi.

3/ EFR, mücadele ettiği finans hizmetlerinin serbestleşmesi hedefine ulaşamadı. Bu serbestlik, Bolkenstein direktifinin ilk metninde vardı, ama sonunda kabul edilen versiyonda kaldırıldı.

Genel yorumumuz önceki bölümlerde incelenen mekanizmaların sürekliliği göz önüne alınarak değerlendirilme-
lidir. Neoliberalizasyon süreci birkaç onyıldır aşama aşama ilerlemektedir. Bu ilerleme Avrupa'da anglosakson ülkelere göre daha yavaş olmuştur. Finans, Avrupa'daki eski kurumsal yapıları tamamen yok etmeyi hiçbir zaman başaramamıştır; bu kurumlar Avrupa'da kendilerine özgü bir evrim geçirmiş ve yöneticilerin belirleyici rolü bunlarda da de-

2 <http://www.eur-fr.be>.

3 E. M. Heemskerk, 2013, "The rise of the European corporate elite", a.g.y.; W. K. Carroll, M. Fennema, E. M. Heemskerk, "Constituting corporate Europe", a.g.y.; K. van der Pijl, O. Holman, O. Raviv, "The resurgence of German capital in Europe. EU integration and the restructuring of Atlantic networks of interlocking directorates after 1991", *Review of International Political Economy*, cilt 18, sayı 3, 2010, s. 384-408.

vam etmiştir. Üstelik tam tersine, hiç de küçümsenmeyecek bir “neoliberalleşmeden kurtulma” ve “yeni-yönetimselleşme” sürecinin de başladığı görülmektedir. Bu açıdan Avrupalı endüstri yöneticileri, savaş sonrası uzlaşmanın ötesinde, kendilerini kapitalistlere bağlayan ittifakta önderlikten vazgeçmemişlerdir.

Bu noktada, anglosakson mülkiyet ağına son derece bağımlı olmasına rağmen Japonya’da da Avrupa’nın özelliklerine benzer bazı eğilimlerin gözlemlendiğini söylemek gerekir (KUTU 8.1). Bu gözlemler, en gelişmiş biçimiyle neoliberalizmin kısmi egemenliğinin belki de gerileme yolunda olduğu imajını desteklemektedir.

Fransa: İskambil kağıdından finans şatosu kuran hükümetler

Anglosakson modelin sınırları veya gerilemesi konusunda yaptığımız tespitin önemli bir istisnası var gibi gözükmektedir: Fransa’nın finans yoluna girişi. Neoliberal globalleşme karşısında Fransız yöneticileri finans kurumlarını geliştirmeyi tercih ederken, Almanya endüstrisini koruma ilkesine bağlı kaldı.⁴

Bugünkü Fransız bankacılık sisteminin tepesinde, farklı statülerde şirketlerden oluşan şaşırtıcı bir kokteyle karşılıyoruz: Kredi birlikleri, özel şirketler ve bir kamu şirketi. En büyük üç kurum kredi birliğidir. Bunlardan ilki Crédit agricole ve LCL’den (eski Crédit lyonnais) oluşan Crédit agricole grubudur; ikinci grup Banques populaires ve Caisses d’épargne’ı (ikisi birleşerek BPCE’yi oluşturmuştur) bir araya getirir; üçüncüsü ise Crédit mutuel’dir. Sonra bir kamu bankası olan Banque postale gelir, bunlara iki özel şirket, Société générale ve BNP-Paribas eklenir.

4 Bu konuda Michel Aglietta ve Thomas Brand’la aynı görüşü paylaşıyoruz. Bkz. M. Aglietta, T. Brand, *Un New Deal pour l’Europe*, a.g.e., s. 172.

KUTU 8.1

JAPONYA DİRENİYOR MU?

Japon şirketlerinin Anglosakson Finansı'na bağımlılığını vurgulamıştık: Bunların % 75'i ABD "topluluğuna" aittir. Hissedar aktivizminin Japonya'da büyük gürültü kopardığını ve ABD kökenli spekülâtif fonların bunda başı çektiğini öğrenmek şaşırtıcı olmayacaktır. Bu aktivizme yönelik bir çalışma, ABD'li yatırımcıların, yabancı bir ülkenin anglosakson şirket yönetimini ithal etmesinde sorumluluğu olduğunu vurgular.⁵ Bu araştırmaya göre, hissedar aktivizmi sonucu saldırıya uğrayan şirketler, likiditelerini temettü dağıtımı veya borsa değerlerini artıracak hisse geri alımları gibi bilinen yöntemlerle hissedarlara dağıtmak zorunda kalmıştır. 1998-2006 arasında Japon şirketlerine karşı benzeri görülmemiş bir saldırı dalgası yaşanmıştır. Ancak hedeflenen şirketler, etkili savunma stratejileri geliştirerek saldırıyı yavaşlatmayı başarmıştır.

Başka bir çalışma, direnişlerin 2000'li yılların başında arttığını öne sürer.⁶ Her şey anglosakson normlarının genelleşeceğini gösterirken, bu kitabın yazarları tam tersinin ortaya çıktığını fark etmiştir: Şirketler, eski uygulamaları geri getirmeye başlamışlardır. Bazen kariyer istikrarı sağlayarak ve hayat boyu istihdam uygulamasını yeniden benimseyerek, yöneticilerin hisse sahipleri karşısındaki gücünü artırma yoluna girmişlerdir. Bu da şeklen farklı da olsa, savaş sonrası dönemi hatırlatmaktadır. Yasama alanındaki çerçevenin değişmesi ve katalizör görevi üstlenmesi, bu hareketi desteklemiştir.

Burada, Fransız finans tarihinin belki de en büyük felaketi olan Crédit lyonnais'nin 1993'te Crédit agricole tarafından satın alınmasıyla sonuçlanan batışı olayının analizine girmeyeceğiz. Kamulaştırılan bu bankanın yaşadığı zorluklar sadece yöneticilerinin tedbirsizliğiyle açıklanamaz; birbirini izleyen hükümetlerin sistematik politikalarının da sonucudur. Burada sadece çeşitli özel sektör şirketi ve kredi birliğinin işin içine karıştığı üç hikâyeden söz edeceğiz:

5 Y. Hamao, K. Kutsuna, P. Matos, "U.S.-style investor activism in Japan. The first ten years", Marshall School of Business, *Working Paper* No FBE 06-10, 2010.

6 H. D. Whittaker, S. Deakin, "On a different path?", a.g.y.

Crédit agricole'un hikâyesi, Caisse des dépôts et consignations ve Dexia'nın hikâyesi ve Caisses d'épargne, Banques populaires ve Natixis'in hikâyesi. Bu hikâyelerde aynı aşamalar birbirini izleyerek aynı çarpıcı sonuca ulaşır: Savaş sonrası dönem, “modernliğe” açılış, globalleşme ve neoliberal devrim, sonra düşüş.

1990'lı yılların Fransız finans sistemi, başlangıçta devletin savaş sonrası uzlaşmada kullandığı politika araçları olan finans kurumlarının geçirdiği “reformun” sonucudur. Crédit agricole'un asıl amacı, yeniden yapılanma ve makineleşme çabasını finanse ederek tarım dünyasının ekonominin geri kalanı karşısındaki geriliğini ortadan kaldırmaktı. Sektörü Avrupa ortak pazarına hazırlamak için 1960 ve 1962'de çıkarılan tarımsal yönlendirme yasalarında belirtilen programı destekleyecekti. Caisse des dépôts et consignations, endüstri politikasının hedefleri için kullanılacak ve ekonomik ve toplumsal konut alanında genel (devletin ve yerel kooperatiflerin) çıkarları destekleyecekti. 1980'li yılların sonunda, bu kurumun, Compagnie du Midi (sonradan Axa), Air liquide, Générale des eaux (sonradan Vivendi), BSN (sonradan Danone), Peugeot, Total (sonradan TotalFinaElf), Lafarge vb. gibi şirketlerde payı vardı. Caisses d'épargne ise, konut, sigorta, sosyal hijyen, yardım gibi alanlarda genel çıkarlara yönelik işlemlere sahipti.

1980 ve 1990'lı yıllarda meydana gelen dönüşümler çarpıcıydı. Önce 1983'ten sonra bir serbestleşme dalgası geldi. 1980 ve 1987 arasında, borsa işlemleri yirmi beşle çarpılarak Fransa'nın neoliberalizme girişini müjdeledi. Michel Albert'in 1991'de yayınlanan kitabını, daha iyi sonuç veren ve daha adil bir “sosyal piyasa kapitalizmini” öne çıkararak, “neo-amerikan” modele doğru giden bu finans felaketini durdurmaya yönelik bir manifesto olarak kabul edebiliriz.⁷

7 M. Albert, *Capitalisme contre capitalisme*, a.g.e., s. 270 ve 274.

Büyük dönemeç, 1993'te Édouard Balladur hükümeti tarafından alındı. 1995'ten sonra Alain Juppé, özelleştirme-kamu ve yarı-kamusal finans şirketlerinin özelleştirilmesi-ve finansın globalleşmesi sürecine girmek adına aynı yolda devam etti:

1/ Önce Dexia'nın durumuyla başlayalım. CAECL (Caisse d'aide à l'équipement des collectivités) o sırada Pierre Richard'ın yönettiği Caisse des dépôts et consignations'un bir parçasıydı ve işlevi, yerel kooperatifleri finans etmektir. İsim değiştirerek Crédit local de France adını aldı, 1993'te özelleştirildi ve 1996'da Crédit communal de Belgique'le birleşerek Dexia oldu. Amacı, yerel kooperatiflerin finanse edilmesinde dünya lideri olmaktır; bu hedefe erişti. Bankayı dinamizmden yoksun olmakla, sahiplerine çok az temettü ödemekle suçlayan "finans piyasaları" gaza basıyordu. Dolayısıyla Dexia da bir üst vites geçti. Çok hızlı büyümek için kullanılan yöntem bellidir: Banka kısa vadede düşük faizli kredi alarak daha yüksek faizle uzun vadeli borç verir; bu faaliyet önceleri çok kârlıdır. Daha sonra banka İspanya, İtalya, İsrail, Türkiye, Japonya veya ABD'de bir satın alma stratejisi benimsedi.

2/ Natixis'in hikâyesi daha karmaşıktır. Özelleştirme-yeniden yapılandırma vals, yine hükümetlerin yönetimiyle sürüyordu. Kamu sektörü veya yarı kamusal sektörden gelen yeni aktörler ortaya çıktı: Bu aktörler, kamu bankalarının sahip olduğu BFCE (Banque française du commerce extérieur) ile özel ve kamu sektörlerinin ortasında yer alan Crédit national'di. Sonunda Crédit national, BFCE'yi satın aldı. 1996'da bu birleşmeden doğan bankanın adı Natexis'di. İki yıl sonra bunu da Banques populaires satın aldı. Öte yandan 1995'te Caisses d'épargne, bir merkezî sandık kurdu (Caisse nationale des caisses d'épargne, CNCE). Bu yeni kurum bir yatırım bankası olarak çalışacaktı; hisse senedi ihraçlarını finanse edecek, piyasalarda, özellikle de de-

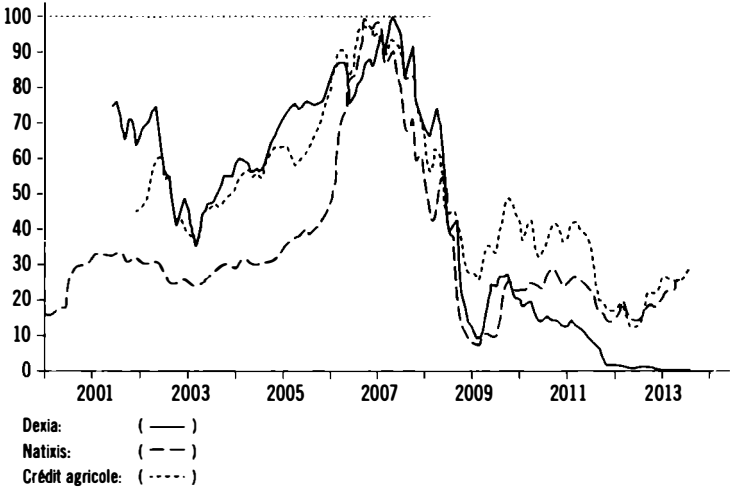
rivatif piyasalarda işlem yapacak, şirketlerin uluslararası piyasalara girişine aracılık edecekti. 2004'te CNCE Caisse des dépôts'nun yatırım bankası olan Ixis'i satın aldı. Sonunda 2006'da Natexis ve Ixis'in birleşmesiyle Natixis ortaya çıktı. Bu bilmecenin parçaları çok büyük boyuttaydı. 2007'de Natixis ve CNCE dünya ekonomisi üzerinde kurduğu denetim derecesi açısından sıralanan dünyanın en büyük elli şirketi listesinde sırasıyla on yedinci ve otuz yedinciydiler.

3/ Crédit agricole'ün büyümesini anlatmak daha kolaydır. Bu büyüme arka arkaya banka alarak gerçekleşti. Bunların arasında 1996'da Indosuez, 2003'te de Crédit lyonnais'nin alınışı özellikle dikkat çekiyordu. En çok gürültü koparan ise Yunan bankası Emporiki'nin alınışı oldu. 2010'da Crédit agricole, yetmiş ülkede faaliyet gösteriyordu.

Bunların sonucu tek bir kelimeyle anlatılabilir: Kriz. Finans kriziyle birlikte, bu kurumların kayıpları büyük oldu ve hisse fiyatları çöktü – şimdilik geri dönme umudu da yok. **ŞEKİL 8.1** son aşamaları gösteren görsel bir özet veriyor.

Çöken Dexia, 2008 sonunda Belçika, Fransa ve Lüksemburg devletlerinin finanse ettiği 6 milyar avroluk bir planla kurtarıldı. 2011 sonundaki avro bölgesi krizi grubun solugunu kesti. Bugün şirket, yeni kamu fonlarının enjekte edilmesini gerektiren bir parçalanma planına tâbi. Kayıplar devam etti: 2011'de 11,6 milyar Euro, 2012'de 2,9 milyar avro ve 2013'ün ilk altı ayında neredeyse 1 milyar avro. İki yıldan kısa bir sürede Natixis hisseleri % 95 oranında değer kaybetti ve Mart 2009'da 1 avronun altına düştü. Krize karşı François Pérol (Rotschild bankasından gelmiş ve Nicolas Sarkozy'nin en önemli ekonomik danışmanı olmuştu), Caisses d'épargne ve Banques populaires'in birleşmesini ayarlayarak BPCE'yi yarattı. Devlet bu birleşmeye 4 ile 5 milyar avro katkıda bulunacak ve sermayesinin % 20'sini elinde tutacaktı. Pérol bu grubun ve Natixis'in başkanı oldu. Crédit agricole'e

ŞEKİL 8.1
Üç Bankanın Borsa Performansı (Endeksler, Max=100):
Dexia, Natixis ve Crédit Agricole

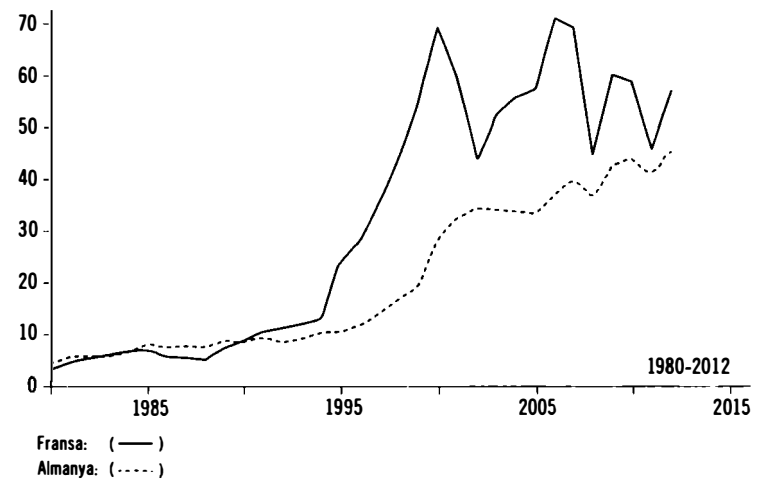
gelince, Emporiki ile birlikte sürekli kayba uğradı sonunda bu bankayı sembolik olarak 1 avroya satılmak zorunda kaldı; bu operasyonun tek başına maliyeti 9 milyara yakındı.

Feci sonuç bir kenara bırakılırsa, hükümetlerin ve kamu sektörü yöneticilerinin başı çektiği Fransız finans sektörünün kuruluşunun ayırt edici özelliklerini yakalamak mümkündür. ABD finans sistemiyle aradaki farkı vurgulamak gereksizdir. Bu Fransız finans kurumları, “Finans” olarak adlandırdığımız bütüne (kapitalist sınıflar ve onların finans kurumları), daha az entegre olan bir finans sektörünü oluştururlar: Alışılmış finans operasyonlarına girerler ama tam olarak kapitalist mülkiyetin kurumsal izdüşümleri değildirler. Bunu taklit etmek için bir girişimde bulunulmuştur ama aynısı yapılmamıştır. Bu durum, Fransız finans sisteminin bazı bileşenlerinin dünya çapında büyük finans kurumları arasında önemli bir yer sahibi olmasını engellememiştir.

**Almanya ve Fransa: Neoliberal globalleşmeye
iki farklı eklemlenme biçimi**

Fransız ve Alman ekonomilerinde yurtdışına doğrudan yatırım alanındaki uygulamalar, iki ülkenin izlediği farklı güzergâhları toplayan dosyanın ikinci maddesini oluşturur. Öncelikle 1990’dan beri, giriş ve çıkış akımlarının birikmesiyle oluşan doğrudan yatırım stokları Fransa’da daha güçlüdür. ŞEKİL 8.2 iki ülke için GSYİH’nin yüzdesi olarak “çıkan” stokları gösterir. Burada 1990’lı yıllarda, özellikle Fransa’da, çıkış akımının aşırı yükselmesi sonucu, çok ciddi bir artış gözlemlenmektedir – bundan sonra, bu ülke için stok zorlukla aynı düzeyde kalmıştır. 2000’lerden beri Fransa ve Almanya’da stok düzeyleri aşağı yukarı sabitlenmiştir: çıkan stoklar için GSYİH’nin ortalama % 57’sine karşı % 37 ve giren stoklar için GSYİH’nin ortalama % 38’ine karşı % 18. Ancak iki stok arasındaki farka bakarsak –çıkan eksi

ŞEKİL 8.2
Yurtdışı Doğrudan Yatırım Stokları (GSYİH’nin Yüzdesi):
Fransa ve Almanya

TABLO 8.1

**Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar Çıkan Stoklar (2010, Milyar Avro), Almanya ve Fransa
(Bütün üçüncü ülkelere doğru)**

	<i>İmalat sanayileri</i>	<i>Merkez ofis faaliyetleri+</i>	<i>Finans faaliyetleri*</i>
Almanya	142,6	421,4	77,8
Fransa	108,2	242,1	532,8

+ veya yönetici holdingler.

* sigortacılık dahil.

Kaynak: Eurostat.

giren–, iki oran iki ülkede de yaklaşık olarak eşittir: hemen hemen GSYİH'nin % 19'u.

Ama en ilginç nokta, bu yatırımların yöneldiği hedeflerin “ayrıntılarında” görülür (TABLO 8.1). İki ülke arasındaki en önemli farklılık, Almanya'nın tersine Fransa'nın yurtdışında finans sektörüne büyük yatırım yapmasıdır. 2010 yılı için, Almanya'nın yurtdışı stoklarında bu sektörün payına 78 milyar avro düşerken, aynı rakam Fransa için 533 milyar avrodur. Bu sektör dışında, iki ülkenin yurtdışına yaptığı yatırımlar imalat endüstrisi ve yönetici holdinglerle ilgilidir.* Bunlar, Almanya'nın yurtdışı yatırımlarında ayrıcalıklı alanlardır. Böylece iki ülkenin doğrudan yatırım stratejilerinin özellikleri belirtmeye başlar: Almanya için endüstri ve yönetim, Fransa için finans sektörleri.

Bu stratejiler coğrafi hedefleriyle de birbirinden farklıdır, Fransa daha çok Avrupa'nın güneyine, Almanya ise Avrupa'nın doğusuna (eski Sovyet bloku ülkelerine) yatırım yapmaktadır. Ortaya çıkan tablo çarpıcıdır (TABLO 8.2). 2010'da Almanya'nın Doğu Avrupa'da imalat endüstrisindeki yatırım stokları 25 milyar avrodan fazladır; Fransa için bu rakam 4 milyar avroya ulaşmaz. Aynı şekilde, Fransa'nın

(*) Bu holdingler, “aynı şirketlere (veya gruplara) ait başka birimlerin denetimini ve yönetimini” üstlenerek, merkez ofis gibi faaliyet göstermektedir. Bkz. European Commission, “Statistical classification of economic activity in the European Community”, *Working Paper*, European Communities, 2008.

TABLO 8.2
Yurtdışı Doğrudan Yatırımlar Çıkan Stoklar (2010, Milyar Avro), Almanya ve Fransa
(Doğu Avrupa ve Güney Avrupa'ya doğru)

	<i>İmalat sanayileri</i>	<i>Finans faaliyetleri</i>
Almanya yatırımları:		
Doğu Avrupa'ya	25,6	4,5
Güney Avrupa'ya	4,6	1,9
Fransa yatırımları		
Doğu Avrupa'ya	3,6	18,6
Güney Avrupa'ya	5,5	23,3
Kaynak: Eurostat.		

Avrupa'nın güneyinde –İspanya, Yunanistan ve Portekiz– finans faaliyetlerine yaptığı yatırımlar 23 milyar avroya yükselirken, Almanya'ninkiler 2 milyar avronun altında kalır. İki bölgeyi (doğu ve güney) birleştirirsek, Fransa'nın finans faaliyetine yaptığı doğrudan yatırım stoku Alman stokundan yaklaşık yedi kat daha fazladır.

Bu gözlemler, iki ülkenin ekonomik faaliyet ihracatında aynı dinamiği izlediğini, ancak bunun çok özel biçimler aldığı gösterir. Almanya kendi topraklarındaki endüstrisine doğrudan bağlı olduğunu bildiğimiz endüstri alanında, doğuya yönelik olarak işlem yaparken, Fransa finans sektörünü tercih etmiş, akımları ise birkaç hedefe doğru yönelmiştir.

2000'li yıllarda iki ülkede endüstri üretiminin gelişmesindeki farklılığın anahtarının burada olduğunu düşünüyoruz. Bu stratejilerin, iki ülkenin GSYİH'sindeki nispi büyümeye yaptığı etki henüz tam olarak hissedilmemektedir –ancak çok yakın bir zamanda bunun Fransa'nın aleyhine işlediği anlaşılmıştır–, ama Alman dış ticaret fazlasındaki artışla Fransız dış ticaret açığındaki yükselişin kaynağı hiç kuşkusuz burada yatmaktadır.

Daha genel olarak konuşursak, antisosyal politikalar bir

yana, Almanya'nın anglosakson neoliberalizmine özgü şekillenmeden korunmayı büyük ölçüde başarmış olduğunu, buna karşılık Fransa'nın finans sektörüne öncelik vererek büyük oyuna giriş kartını kullandığını söyleyebiliriz. Bunun feci sonuçlarını da gördük...

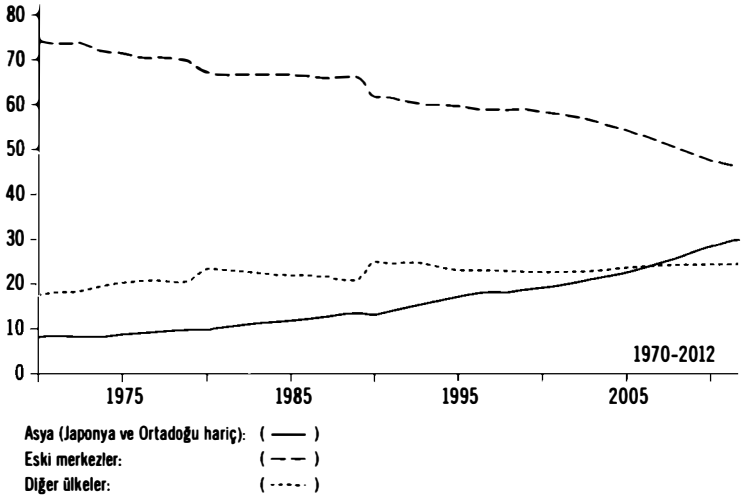
ULUSLARARASI ARENA

Bundan önceki iki bölümden çıkan sonuç, hissedarlarla yöneticiler arasındaki ilişkinin karar verici nitelikte olduğudur. Anglosakson neoliberalizminin uygulamaları, sermaye sahiplerinin egemenliğini garanti altına almaya yöneliktir; bu hegemonya sınırsız değildir, hatta, özellikle 2008 krizinden beri erozyona uğramaya başlamıştır. Bu sınıf ilişkileri, uluslararası hiyerarşilerden ayrılamaz. “Anglosakson modeli” terimi bile coğrafi bir referanstır: Bir “imparatorluktan” söz edilebilir. Bu uluslararası hiyerarşiler, bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

Eski merkezlerin hegemonyasında erozyon

Eski gelişmiş ülkeler, hâlâ dünyanın ekonomik merkezini oluştursalar da, sahip oldukları güç tehdit altındadır. Bir dizi işaret bunun tanığıdır: GSYİH’lerin boyutu (satın alma gücü paritesi açısından; bkz. KUTU 6.2). 2012’de ABD dünya üretiminin % 18,9’unu, Çin ise % 14,9’unu gerçekleştirmiştir. Bu düzeyler, 2000’li yıllar boyunca hızlanan önemli dönüşümle-

ŞEKİL 9.1
Üç Ülke Grubunun Dünya Gayrisafi Hasılasındaki Payları (%)

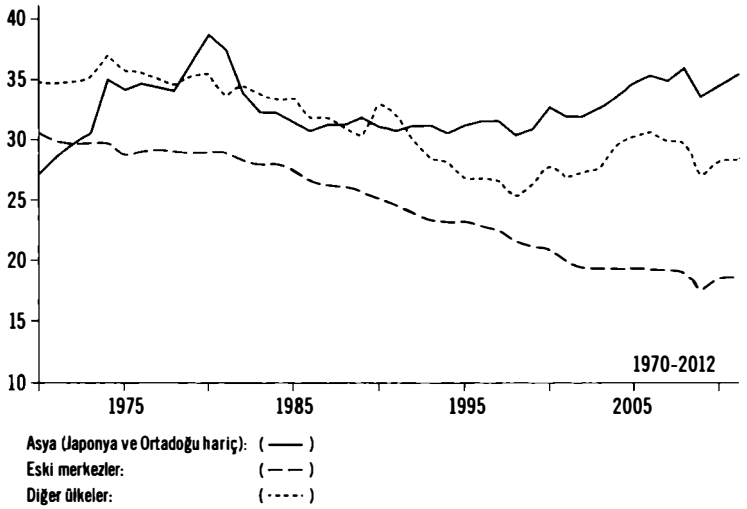

Kesintiler veri tabanında bazı ülkelerin katılımına tekabül etmektedir.

rin sonucudur. ŞEKİL 9.1 çeşitli ülke gruplarının dünya gayrisafi hasılasındaki paylarını gösterir: 1/ eski merkezler – ABD ve Kanada, Avrupa’nın eski kapitalist ülkeleri, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya; 2/ Asya – Japonya ve Ortadoğu hariç; ve 3/ diğer ülkeler – Ortadoğu’nun petrol üreticisi ülkeleri, eski Sovyet bloku ülkeleri, Latin Amerika ve Afrika.

Burada Asya’daki nispi aşırı büyüme görülür – özellikle Çin ve Hindistan: otuz yılda, 1970 ile 2000 arasında iki ülkenin kazandığı yüzde puanı 10,7’dir (payları % 8,3’ten % 19’a yükselmiştir) ve 2000’den beri de, yani on iki yılda +11,1 puan daha kazanmışlardır. Aynı sürede merkezler gerileyerek dünya gayrisafi hasılasının 1970’te % 74,1’ini üretirken, 2012’de % 45,6’sını üretebilmişlerdir (1970 ile 2000 arasında -15,8 puan ve 2000’den bu yana -12,8 puan). Petrol üreticisi ülkeler başta olmak üzere diğerleri de büyümüş-tür. Latin Amerika’nın payı sabit kalmıştır (yaklaşık % 9.)

ŞEKİL 9.2
Üç Ülke Grubunun Endüstrileşme Endeksi (%)

Değişken, bölgenin toplam katma değerinde endüstrinin katma değerinin payı (ŞEKİL 6.5'te tanımlanmıştır). *Toplam katma değer*, bütün sektörlerdeki (endüstri, inşaat, hizmet, devlet, tarım...) üretime gönderme yapar.

Endüstri üretimlerinin yerleşimindeki yenilik, merkezlerin nispi erozyonunun başka bir belirtisidir. ŞEKİL 9.2 aynı ülke grupları için endüstrileşme düzeyini göstermektedir. Merkezlerde görülen endüstrisizleşme dikkat çekicidir, bölgenin ekonomisinde endüstrinin payı % 30'dan % 18'e inmiştir. Buna karşılık 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren, Asya ülkeleri –Japonya dışında– endüstrileşmektedir, “diğer ülkeler”de de daha düşük bir ölçekte olsa da aynı eğilim görülmektedir.

Merkezlerin önemindeki erozyon, her ülke grubundaki büyük şirketlerin sayısında da ortaya çıkar. TABLO 9.1, 2013'te Forbes sıralamasına giren en büyük 2000 şirketi göstermektedir. Merkezlere ait şirketler listedeki en kalabalık gruptur. 2013'te bunlar 2000 en büyük şirketin % 68,7'sini oluşturmakta, toplam kârın % 64,7'sini gerçekleşt-

TABLO 9.1
En Büyük 2000 Şirketin Sayısı ve Dağılımı (2013)

Eski merkezler	1.374	% 68,7
Asya (Japonya ve Ortadoğu hariç)	420	% 21,0
Diğer ülkeler	206	% 10,3
Toplam	2.000	% 100

Kaynak: Forbes, Global 2000 Leading Companies. Forbes klasmanı dört verinin (kâr, borsa kapitalizasyonu, ciro, aktifler) senteziyle yapılan bir sınıflandırmadır.

tirmektedir. 420 Asya şirketine gelince, içlerinden 122’si Çin –Hong Kong dahil– şirkettir. Oysa 2004’te bunların sayısı 59’dur. Aynı şekilde, listeye giren Hint şirketlerinin sayısı da 27’den 56’ya çıkmıştır.

Forbes ayrıca her yıl bütün dolar milyarderlerinin, milliyetlerinin (ve servetlerinin) listesini vermektedir. Sonuç etkileyicidir. TABLO 9.2’de görüldüğü gibi, 2000’de milyarderlerin % 80’i merkez ülkelerden çıkarken, 2012’de büyük bir değişiklik görülür, listedeki milyarderlerin yarısı merkezlerde, yarısı da dünyanın geri kalanında bulunmaktadır. En büyük rekoru kıran Çin, bu konuda da, üstelik on yıl kadar kısa bir sürede “öne doğru büyük bir sıçrayış” gerçekleştirmiştir (TABLO 9.3): 2000’de bu ülkeden hiç milyarder yokken, 2013’te sayıları 122’ye yükselmiştir. Kore’de de çarpıcı bir ilerleme görülür: 2000 listesine tek bir milyarder sokan ülke, 2013’te sayıyı 24’e çıkarmıştır.

“Gelişmekte olan ülkelerin” –BM’nin kullandığı anlamda– büyüyen önemi, doğrudan yurtdışı yatırımlar ağında gittikçe güçlenen konumlarıyla da ortaya çıkar. Bu ülkeler 1970’li yıllarda bu yatırımların % 25’ini çekerken; 2000’li yıllarda gittikçe yükselen bir eğilim sonucu bugün yarısını çekmektedirler. Ayrıca çok yeni bir gelişme olarak bu ülkelerden yurtdışına akan yatırımların da dönem sonunda dünya toplamının dörtte birini aştığını belirtmek gerekir. Çin’in yurtdışına yaptığı doğrudan yatırımlar 2003’te önemsizken, son-

TABLO 9.2
Üç Ülke Grubunda 2000 ve 2013'te Milyarderlerin Sayısı ve Dağılımı

	2000		2013	
Eski merkezler	482	% 83,7	767	% 53,8
Asya (Japonya ve Ortadoğu hariç)	47	% 8,2	339	% 23,8
Diğer ülkeler	47	% 82	320	% 22,4
Toplam	576	% 100	1.426	% 100

Kaynak: Forbes, "The World's billionaires".

TABLO 9.3
2000 ve 2013'te Milyarderlerin Sayısı: Beş Asya Ülkesi

	2000	2013
Çin	0	122
Hindistan	9	55
Endonezya	2	25
Güney Kore	1	24
Tayvan	6	26

Kaynak: Forbes, "The World's billionaires".

rasında hızla yükselerek 2012'de Fransa veya Almanya'nın düzeyini aşmıştır.*

Son olarak, bu merkezlerin sadece kuşatılmakla kalmadığını, çevresel ticaret veya yatırım devreleriyle etrafından do-laşıldığını da ekleyebiliriz. Akış esas olarak merkezlere yö-nelik olmasına rağmen, diğer ülkeler kendi aralarındaki alış-verişi de geliştirmektedir. Bu konuda sık sık verilen bir ör-nek Brezilya'dır. Brezilya'nın dış ticareti gittikçe Çin'e doğ-ru dönmektedir. 1990'lı yılların sonunda Brezilya ihracatı-nın % 60'ını ABD ve Avrupa'ya yaparken, 2012'de bu oran % 37'ye inmiştir; bu ülkenin Çin'e yaptığı ihracat bugün ar-tık ABD'ye yaptığını aşmıştır. Yurtdışına doğrudan yatırım konusunda da benzer eğilimler görülmektedir. Güney Kore başka bir ilginç örnektir. Bu ülke ABD ve Avrupa'ya yatırım

(*) Aynı durum Hong Kong için de geçerlidir, ama çift sayım yapmadan Çin'le Hong Kong'u birleştirmek mümkün değildir.

yapmaktadır ama 2000’li yıllarda Asya –ve özellikle Çin’e– yönelik akımlar merkezlere yaptığı yatırım toplamını aşan bir düzeye ulaşmıştır.

Sermaye birikimindeki bozukluklar ve uluslararası ticaretteki dengesizlikler

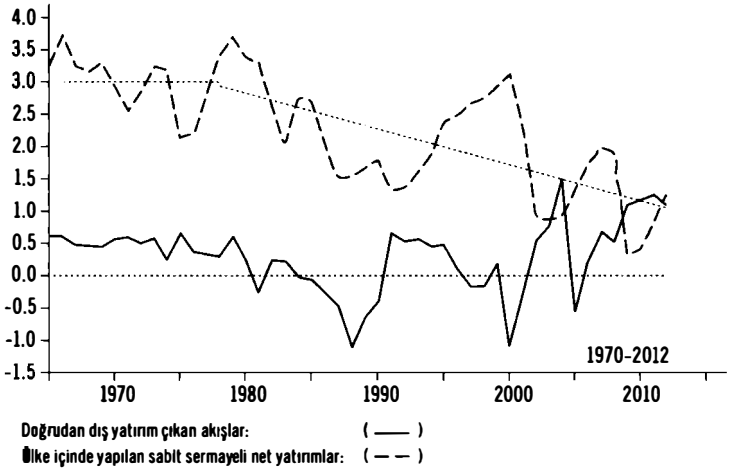
Büyümenin ve doğrudan yatırım akışlarının coğrafyası, sermaye birikiminin aşama aşama merkezleri terk ettiğini göstermektedir. Çevre ülkelerdeki birikimin iki kaynağı vardır. Birincisi ulusaldır: Başka her yerde olduğu gibi, şirketler buralarda da kârlarıyla yatırımı finanse ederler ve tüketicilerin tasarrufları harekete geçirilebilir. Dünyanın bu bölgelerinde çokuluslu şirketlerin büyük hızla büyümesinin gösterdiği gibi, bu ulusal kaynak en önemlisidir. İkinci kaynak ise, eski merkezlerden gelen doğrudan sermaye akışlarıdır. Yan etkilerinin –üretim veya yönetim konusunda teknoloji transferi– yanı sıra, bunlar geldikleri ülkelerde birikime katkıda bulunurlar. Merkezler açısından süreç simetriktir. Yurtdışı na doğrudan yatırımlar, başka topraklardaki birikim lehine bir tercih yapıldığını gösterir.

ABD’de olaylar çarpıcı bir şekilde gelişmektedir. ŞEKİL 9.3, neoliberal uygulamaların etkisi altındaki finans dışı şirketlerin yaptığı sabit sermayeli yatırımların –fiziki yatırımlar– oranında bir düşüş eğilimi olduğunu göstermektedir. Buna bir de net (yani çıkan eksi giren) doğrudan yurtdışı yatırımlar eklenmektedir. Bu akış 1990’lı yıllardan beri, ulusal topraklara yapılan net fiziki yatırımların eğilim çizgisini çapraz geçecek kadar artmaktadır.* ŞEKİL 9.4, Avrupa Birliği için de aynı değişkenleri göstermektedir. AB’deki fi-

(*) Doğrudan yatırım akışları, iki kere eksiye düştü: İlki 2000’den önce yeni teknolojilerin yaptığı patlamanın sonunda ABD’ye akan sermaye nedeniyle, diğeri de 2008 krizinden hemen önce.

ŞEKİL 9.3

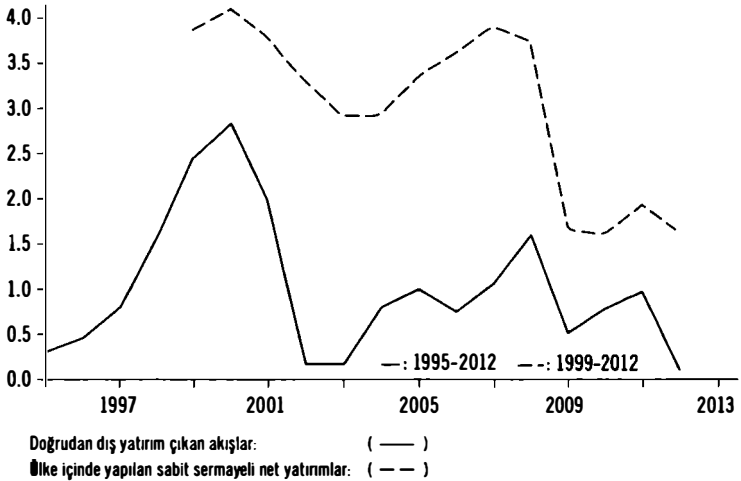
**Doğrudan Net Dış Yatırım Çıkan Akışlar ve Sabit Sermayeli Yatırımlar (GSYİH'nin Yüzdesi):
ABD'nin Finans Dışı Şirketleri**

Doğrudan net dış yatırımların çıkan akışları, çıkan akışlardan giren akışlar çıkarıldığında geriye kalan rakamdır.

ŞEKİL 9.4

Aynı Değişkenler: Avrupa Birliği

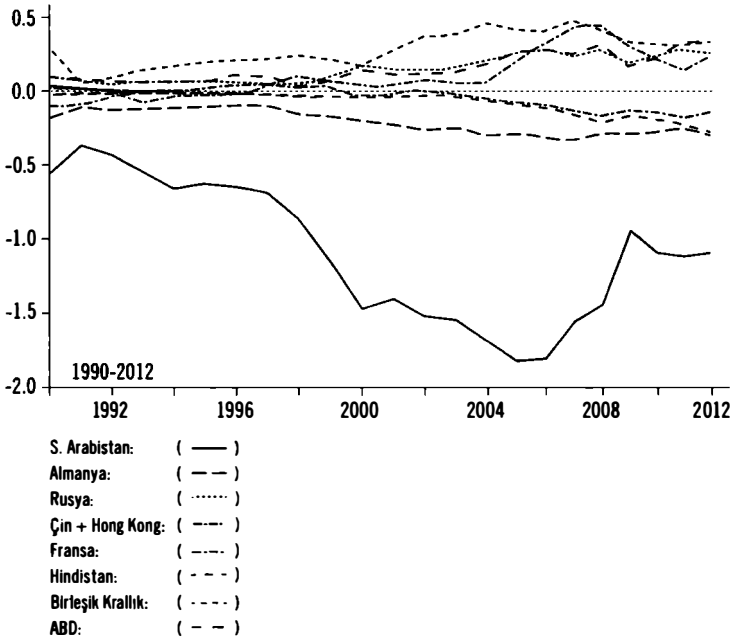
1999 öncesi sabit sermayeli net yatırımlar serisi elde yoktur.

nans dışı şirketlerin sabit sermayeli –amortismandan arındırılmış net– yatırımları ABD’de olduğu gibi hızla azalmaktadır. ABD’de gördüğümüz değerlerle karşılaştırıldığında, yurtdışı doğrudan yatırım çıkışlarının değeri biraz daha zayıftır; arada iki sıçrayışa rağmen yükselme eğilimi görülmemektedir. Ekonomik faaliyetin tepe noktaları sırasında, sermaye çıkışlarının Avrupa topraklarında yapılan sabit sermayeli yatırımların önemli bir bölümüne tekabül ettiği gözlemlenmektedir.

Mal üretiminin ülke değiştirmesinin göstergelerinden biri, dış ticaret dengesizliklerindeki yükseliştir. ŞEKİL 9.5, 2012’de en yüksek fazla gerçekleştiren dört ülkenin –Suudi Arabistan, Almanya, Rusya ve Hong Kong dahil Çin– ticaret dengesini karşılaştırmaktadır. Bütün değerler dünya gayrisafi hasılasının yüzdesi olarak gösterilmiştir. Dünyanın geri kalanında merkez ülkelerle çevre ülkeleri arasında bir fark yoktur, BRICS ülkeleri de (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin) farklılaşmamaktadır. Hindistan dış ticaret açığı verirken, Çin ve Rusya fazla vermektedir (Brezilya tabloda yoktur ama dönem sonunda dış ticareti aşağı yukarı dengeleder). Öte yandan 2000’li yıllarda Fransa ile Almanya arasındaki farklılaşmanın sonuçları ortaya çıkmaktadır. Ancak her şey endüstri üretiminin yapıldığı yerle ilgili değildir. Dış ticaret fazlası veren ülkeler arasında hidrokarbon kaynaklarına sahip olmak, belirleyici bir unsurdur. Öte yandan, dış ticarete mal alım satımlarına hizmet alım satımı ve gelir akımlarını da eklemek gerekmektedir. Yurtdışına yapılan yatırımlar ve verilen krediler, bunları alan ülkelerden temettü ve faiz geliri sağlamaktadır. Ama birkaç istisna dışında bu akımların dikkate alınması, genel tabloyu önemli ölçüde değiştirmemektedir.

Şirketlerin borsa değerini, ulusal topraklarda birikim yapmaktan çok, temettü dağıtımı ve hisse yeniden alımı yoluyla

ŞEKİL 9.5
Dış Ticaret Dengeleri (Dünya Gayrisafi Hasılasının Yüzdesi Olarak):
2012'de En Yüksek Dış Ticaret Fazlasına Sahip Dört Ülke ve
En Yüksek Dış Ticaret Açığına Sahip Dört Ülke

Yukarıdaki listede ülkeler, en yüksek dış fazlaya sahip ülkeden en yüksek dış açık veren ülkeye doğru sıralanmıştır. Tanımlayıcı çizgiler, iki grup ülke için, 2012'deki konumlarına göre tekrarlanmaktadır.

yükseltmeyi hedefleyen neoliberal uygulamalar, daha yüksek kâr oranları için sermayenin çevre ülkelere çıkmasını da teşvik etmektedir. Bu uygulamalar, anglosakson şekliyle neoliberalizmin en ileri biçimlerinin görüldüğü ülkelerde daha da belirgindir:

1/ Margaret Thatcher'ın Birleşik Krallık için yaptığı seçim, yani finans uğruna endüstriyi kurban etme seçimi radikal bir tercih olmuştur: Hedef City'yi dünya finans merkezlerinden biri yapmaktır. Ülkenin dış hesapları bu seçimi yansıtmaktadır. Hem giren hem çıkan gelir akışı çok yüksek-

tir. Birleşik Krallık'a giren akışların çıkan akışlardan net olarak daha yüksek olduğu, bunun da dış ticaret açığını düzelter bir etki yaptığı düşünülebilir. Gerçekten de bu açık hemen hemen yarı yarıya telafi edilmektedir, ama iki tür operasyonu birleştiren cari açık önemli ölçüde ekside kalmaktadır. Sonuç: Birleşik Krallık aynı anda hem dünyanın bankası olup hem de dengesini koruyamaz, çünkü tüketim veya üretime yönelik mal talebi yüksektir. Thatcher'ın seçimi başarısızlığa uğramak üzeredir. Sadece son yıllarda bir finans merkezi haline gelen Lüksemburg gibi küçük ülkeler, cari dengelelerini sabit tutarak aşırı finansallaşma yolunda ilerleyebilmişlerdir. Lüksemburg, ABD'nin arkasından dünyadaki en büyük ikinci yatırım fonu merkezi ve avro bölgesinin en büyük özel banka merkezidir. Bu ülkede GSYİH'nin % 46'sı finans faaliyetine bağlıdır.

2/ ABD'nin durumu daha da karmaşıktır. Finans kurumlarının gelişimi ve sermaye ihracatı açısından aynı eğilimleri göstermekle birlikte, bu ülke bazı önemli sektörlerde araştırma ve üretim alanındaki mükemmellik düzeyini sürdürmeyi başarabilmiştir. Her yıl alınan patentlerin ve Nobel ödülü verilen bilim insanlarının sayısı bunun göstergesidir. Ülke ekonomisi hâlâ bazı sektörleri egemenliği altında tutmaktadır. Ancak bu seçimler eski endüstriler veya el emeğine dayanan faaliyetler feda edilerek yapılmıştır. Sonuç olarak ABD dış ticareti açık arayla en fazla açık veren ülkedir.

3/ Kıta Avrupa'sında durum değişkendir. Almanya, anglosakson modelinin yayılmasındaki sınırları gösteren en belirgin örnektir – aynı rolü Asya'da Kore üstlenmiştir. Önceki bölümde Almanya'nın doğrudan yatırımlar konusundaki stratejilerini incelemiştik. Bu seçimlerin sonuçları dış ticarette açıkça görülmektedir: Almanya'nın büyük bir yapısal dış ticaret fazlası vardır. Bu ülkenin dünyanın geri kalanına yüksek bir borcu yoktur ve iç borçlarında da (ne özel ne ka-

mu borçları) herhangi bir artıştan muzdarip değildir. Daha önce de söylemiştik, 1990'lı yıllarda Fransa finansal globalleşme yoluna girmiştir. Sonucu görmek için çok fazla beklemek gerekmemiştir: Dış ticareti batmıştır.

Korumacılığın yükselişi

Tahmin edileceği gibi serbest ticareti savunan büyük nutuklara rağmen, ulusal endüstrileri koruma isteği çeşitli koruma önlemlerine başvurulmasına yol açmıştır. Bu eğilime sadece çevre ülkelerinde veya açık veren ülkelerde rastlanmaz; merkezler de oyunun içindedir. 2008 krizi korumacılığın yükselişini teşvik etmiştir ama hareket 2012 sonundan beri hızlanmış gibi görünmektedir. Bu tutum, neoliberal globalleşme ilkelerini zora sokmuştur.

Bu konuyu araştıran incelemelerde korumacılık geniş bir şekilde –genellikle serbest ticarete konulan engeller olarak– tanımlanır. Terimin kapsadığı önlemler, ithalata konulan kotalar, gümrük vergileri, teknik veya çevresel kuralların uygulanması, ihracat yapan şirketlere sübvansiyon yapılması, bazı hammaddelerin ihracatına sınırlamalar getirilmesi, piyasalarda ulusal endüstriyi destekleyen önlemler alınmasıdır. Bu uygulamalar sadece ticaretle sınırlı değildir; doğrudan yatırımları da etkiler. Ekonomik Politikalar Araştırma Merkezi'nin (Center for Economic Policy Research, CEPR) bir raporu, serbest ticaretin kurallarını aşmak için günümüzde alınan önlemleri sıralar.¹ 2012 yılının ilk üç aylık dönemindeki rakamlarla 2013'ün ilk iki üç aylık dönemindeki rakamlar, bu önlemlerin ciddi bir biçimde arttığını göstermektedir.

Gümrük vergileri artık düşüktür ve Dünya Ticaret Örgütü tarafından sabitlenmiştir. Korunmak için başvurulacak ye-

1 S.J. Evenett, "Protectionism's quiet return", *GTA's G8 Pre-Summit Report*, Center for Economic Policy Research, Londra, 2013.

ni bir yöntem, teknik ve çevresel kuralların (örneğin araçlara karbondiyoksit salınımı oranı tavanı getirerek) artırılmasıdır. Bu da ihracatçıları mallarını bu normlara uyacak şekilde üretmeye zorlamaktadır. Başka bir önemli gelişme de, çok taraflı ticaret anlaşmalarının yerini iki taraflı ticaret anlaşmalarının almasıdır – ABD ile Kore arasındaki anlaşmaları veya ABD'nin Avrupa Birliği ve Japonya ile sürdürdüğü görüşmeleri örnek gösterebiliriz. Dünya Ticaret Örgütü'nün düzenlediği Doha raundunun uğradığı başarısızlık bilinmektedir, bu zirvede Dünya Ticaret Örgütü farklı çıkarları savunan 159 üye ülkeyi bir araya getirmişti.

Volatil finans akışları. Çevre ülkelerde direniş

Anglosakson finansı, her zaman sermayenin uluslararası serbest dolaşımı lehine hareket etmiştir. Sermaye hareketlerine sınır getirilmesine karşı duyulan bu nefret, iki tür operasyonla ilgilidir: Doğrudan yurtdışı yatırımlar veya daha volatil sermayelerin akışı. Bu finans akışları hem sermaye toplanmasına –özellikle bazı ülkelerde ucuz borç yoluyla– hem de her tür finans operasyonunun gerçekleştirilmesine katkıda bulunur. Bunlardan birincisi, çok yüksek borçlanma oranlarıyla ikinciye finanse etmeye yarar. Bu mekanizmaların uluslararası özelliği göz önüne alındığında, önemli miktarda sermaye bir paradan diğerine çevrilir. Şirket yöneticilerini disipline etmeyi hedefleyen spekülative fonların faaliyetleri bir örnek oluşturur, ancak özellikle sermaye piyasalarına yapılan plasmanlar da işin içine girer. Burada “*carry trade*” (arاکazanç ticareti) denilen operasyonlardan söz edilebilir: Spekülative fonlar, faiz oranlarının düşük olduğu ülkelere borçlanarak faizlerin yüksek olduğu veya borsaların daha yüksek kazanç vaat ettiği ülkelere yatırım yaparlar. Bu hareketlerin bozucu etkileri önemlidir. Bu yüksek miktarda

sermaye bir paradan diğetine çevrildiğinde, kambiyo oranlarında ciddi dalgalanmalara yol açar; ayrıca yatırımın yapıldığı ülkelerin borsaları da bu yüzden sarsıntılar ve çöküşler yaşar.² 1990'lı yıllarda çevre ülkelerde yaşanan krizler, bu uygulamaların istikrar bozucu özelliğini büyük ölçüde göstermiştir. Bugünkü krizde, İzlanda, Kıbrıs, İrlanda veya Brezilya'nın deneyimleri de aynı şeyi kanıtlamıştır.

Çevre ülkelerde artık bu risklere karşı ciddi bir bilinç vardır ve giderek artmaktadır. Bu konudaki kuralları dayatan IMF'nin tarihi, kanıt olarak gösterilebilir. Bu kurum ilk kurulduğunda (1944) konulan kurallar, sermaye denetimine yetki vermektedir. 1970'li yıllarda ABD ve OECD'nin baskısı ve Fon yöneticilerinin onaylamasıyla serbestleşmenin aşama aşama nasıl gerçekleştiğini görmüştük. Ancak bu hareketlerin 1990'lı yıllarda yaşanan krizler üzerindeki zararlı etkisi ister istemez tepkilere yol açtı. Bazı üye ülkelerin baskısıyla IMF kriz sırasında sermaye denetimi ilkesini kabul etmek zorunda kaldı.³ Sermayenin serbest dolaşımını savunanların safında böylece başlayan geri çekilme, bugün, spekülative *carry trade* operasyonlarının hedeflerinden Brezilya'nın başını çektiği bir ayaklanmayla devam etmektedir. Brezilya'yı, geçmişte sermaye hareketlerine kısıtlamalar getirmiş olan Tayland ve Güney Kore gibi başka ülkeler de izlemiştir. Bu eğilim, IMF'nin günümüzde artık kriz dönemleri dışında bile, sermaye denetimini meşru bir uygulama olarak kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. 2013'te Hint rupisi krizine gösterilen tepkiler, bu direnişlerin öneminin git-tikçe arttığını gösterir; BRIC ülkeleri, Güney Afrika'nın da katılımıyla sermayelerin zamansız hareketlerine karşı or-

2 G. Duménil, D. Lévy, *The crisis of Neoliberalism, a.g.e.*, s. 122-123.

3 R. Abdelal, "The IMF and the capital account", E. M. Truman, *Reforming the IMF for the 21st Century*, Institute for International Economics, Washington, 2006, s. 186.

tak bir savunma fonu kurmak için projeler geliştirmektedir. Son olarak bu sermaye hareketleriyle vergi kaçınılması arasındaki yakın ilişkiye dikkat çekmek gerekir. Cayman Adaları'ndaki hindistan cevizi ağaçları, global finans ormanını gizlemektedir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

ÇATIŞMALAR

ABD-AVRUPA: HIRSLAR, SAĞ AKIMLARIN BENZERLİK VE FARKLILIKLARI

Genel özellikleriyle tanımlandığında, Avrupa ve ABD'deki sağ akımların programları birbirine benzer: Krizin yükünü halk sınıflarının üzerine atmaya çalışırlar. Ancak neoliberalizmin önemli değişiklikleri kabul etmeden yaşadığı krizden sağ çıkması ihtimali çok azdır; daha şimdiden bu tür ayarlamaların işaretleri görülmektedir. Bu konu daha yakından incelendiğinde, ABD ile Avrupa arasındaki bazı farklılıklar da ortaya çıkar. Dolayısıyla dünyanın bu iki bölgesiyle ilgili değerlendirmelerimiz de biraz farklı olacaktır.

ABD'de neoliberalizmin yollarının uzaması

Burada çalışma tezi olarak, ABD'de temelde neoliberal gü-zergâhın devam edeceğini kabul edeceğiz. İlk gerekçe, bu ülkenin bu toplumsal düzeni en yüksek gelişme düzeyine kadar çıkararak mantığın sınırlarını aştığı tespittir. Diren-meye çalışanların mücadelelerini küçümsemiyoruz, ama bu ülkede toplumsal denetim –bu denetim polisiye, politik ve ideolojik alanlara, iletişim ve eğitime, din düzeyine çıkartı-

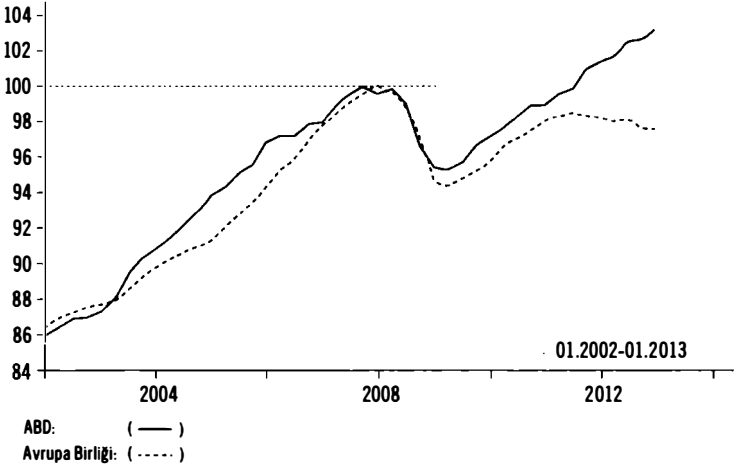
lan tüketime... hatta dinin kendisine kadar yayılmaktadır– o kadar güçlüdür ki, radikal toplumsal mücadele şansı çok sınırlı görünmektedir. Aynı derecede güçlü bir başka nedenler bütünü de, neoliberalizme bu ülkede büyük şans tanımaktadır: Anglosakson imparatorluğunun olağanüstü gücüdür bu. Finans kurumları –bunların arkasında kapitalist sınıfların üst kesimleri bulunmaktadır– dünya üretim sisteminin önemli bir bölümünü denetlemektedir. Aynı düşüncüyü daha tanıdık bir dil kullanarak da ifade edebiliriz: Ülkenin ekonomik hegemonyası, finans ve finans dışı çokuluslu şirketlerinin oluşturduğu devasa makineye dayanmaktadır. Üretimin coğrafi olarak yeniden örgütlenmesi uğruna bu dünya çapındaki yayılmayı tehdit edecek önlemlerin alınabileceğini hayal etmek zordur.

Bu tanının karşısında, finansal ve ekonomik krizin ve ABD'nin uluslararası hegemonyasındaki zayıflamanın, neoliberal seçimlerin tersi yönde bir milliyetçi ve vatansever uyanışa yol açabileceği (başka bir yerde buna “ulusal faktör” adını verdik) tezi öne sürülebilir. Bu belirleyici faktörler, büyük bir değişim potansiyeli taşımaktadır. Ancak bu faktörlerin sonuçları, bugün ulusal ekonomide görülen ve fazla sarsılmadan krizden çıkabilme umudunu doğuran, uyanmaya benzer semptomlar nedeniyle farklılaşabilir: Madem ki işler daha az kötü gidiyor, neden değişmeli ki?

ABD'de havanın güzelleşmesi: Resesyondan kısmen çıkış

Avrupa'dan bakıldığında, ABD'deki ekonomik durum nispeten iyi görünmektedir. ŞEKİL 10.1'de görüldüğü gibi, 2008-2009 resesyonu derin ve uzun süreli olmuştur, ama 2009 yılının ortasından itibaren oldukça düşük oranda da olsa, istikrarlı bir büyüme görülmeye başlanmıştır. Başka işaretler de

ŞEKİL 10.1
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (Endeksler, Max 2007-2008=100):
ABD ve Avrupa Birliği

bu sıçrayışı doğrular: Büyük ölçüde düşmüş olan hane halkı tüketimindeki yeni yükseliş bunun bir örneğidir, hatta otomobil satışları resesyon öncesi düzeyi geçmiştir. Ancak her şey yolunda gitmemektedir. Endüstri üretimi 2008 krizi öncesi düzeyine geri dönmemiştir. Temmuz 2012’te, bu üretim Aralık 2007’deki zirvesinin % 2 altındadır. 2013 itibariyle, yeni bir konjonktürel döngünün belirmeye başladığı, ABD ekonomisinin yükselme aşamasında olduğu (bu tür döngülerin birbirini izlediği, ŞEKİL 9.3’te görülen yatırım profilinde net olarak ortaya çıkmaktadır) düşünülebilir. Dönem sonunda yatırımların yeniden başlaması, resesyondan çıkışı düşündürmektedir, ancak şu ana kadar yolun sadece yarısı aşılmıştır.

Hane halkı borçlanmasındaki düzey, iyi bilinen bir sorundur. 2008 krizini başlatan faktör bu olmuştur. Hane halkı borcu, 1964 ile 1984 arasında vergi sonrası gelirin % 66’sı gibi bir düzeye ulaştıktan sonra, krizden hemen önce % 134’e kadar uçmuştur. 2013’ün ilk üç ayında, bu oran hâlâ

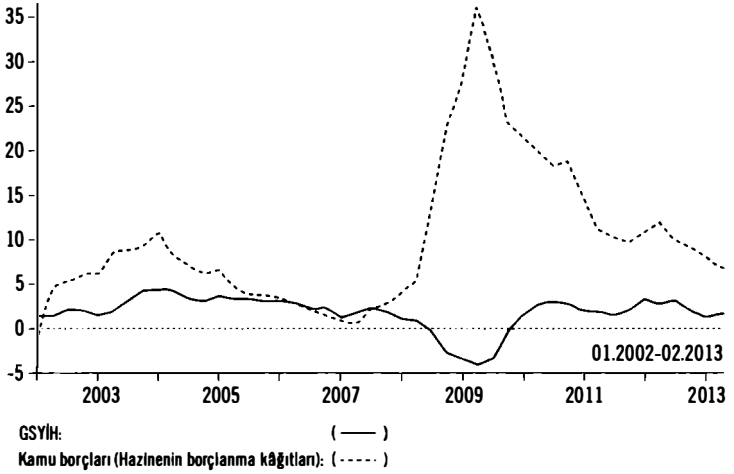
% 112'dir. Bir başka çarpıcı nokta da şudur: Borç ve faizle-
rinden kurtulamayan hane halklarının vadesi geçmiş, yani
ödeyemedikleri borç düzeyi, en tepe noktadaki, yani *subpri-*
me (eşikaltı kredi) krizinin zirvesindeki düzeyin çok az altı-
na inebilmiştir. ABD hükümeti –Fannie Mae ve Freddie Mac
gibi büyük ajanslar aracılığıyla ve Merkez Bankası'nın des-
teğiyle– bu ipotekli kredilerin kaynağındaki finans kurum-
larını bol bol finanse etmektedir, ancak bu kurumlar, böy-
lece elde ettikleri likiditeyi Merkez Bankası'na yatırmakta-
dır – Merkez Bankası'nda hesap sahibi olmak, hane halkla-
rına şüpheli krediler vermekten iyidir. Merkez Bankası'ndan
Merkez Bankası'na giden bu devre, borç verenlerin bilanço-
larını düzeltmekte ama ekonomiyi kredilerle beslemediğin-
den talebi canlandıramamaktadır.

Bu canlanma, hâlâ çok aktif politikalardan yararlanmakta-
dır. Krizin en kötü anında finans kurumlarının kurtarılması
ve ipotekli kredilerin yeniden finanse edilmesinin ötesinde,
kamu açığı 2009'da GSYİH'nin % 12'si gibi bir düzeye yük-
selmiş ve kamu borcu uçmuştu. ŞEKİL 10.2, resesyonun en
dip noktasında, 2009'un ikinci üç aylık döneminde bir ön-
ceki yılın aynı dönemine göre kamu borcundaki artışın %
36'ya ulaştığını göstermektedir. Ayrıca dönem sonunda bu
oranın büyüme ve üretim oranlarına göre çok yüksek kal-
dığı görülmektedir. 2013'ün ikinci üç aylık döneminde, hü-
kümetin tasarrufa yönelerek kamu harcamalarına tavan ge-
tirmesi nedeniyle borçlanma daha az artmıştır. Ancak Mer-
kez Bankası, hazine tahvili satın alarak piyasaya hâlâ önemli
miktarda para enjekte etmeye devam etmektedir.

ABD globalleşmeyi kurtarabilir mi?

Güçlü merkezî eylemlerle neoliberal dinamiklerin direnci
arasındaki çelişki güçlüdür. Şirketlerde bunların borsa de-

ŞEKİL 10.2
GSYİH'deki ve Kamu Borçlarındaki Artış (%): ABD
(Önceki yılın aynı üç aylık dönemine göre yükseliş oranı)

ğerlerini yükseltmeyi ana hedef olarak gören yönetim tarzının tartışma konusu olabileceğini gösteren hiçbir belirti yoktur. Kârlar hâlâ “cömertçe” temettü olarak dağıtılmakta ve hisse geri alımları sürmektedir: Global olarak finans dışı şirketlere baktığımızda, hisse ihracı veya borçlanma yoluyla toplanan bütün sermayelerin hisse alımı için kullanıldığını görürüz. Bu gözlemler yatırım oranındaki düşüşün devam edeceğini göstermektedir. Bu koşullarda tatmin edici bir büyümeye nasıl yeniden kavuşulabilir?

Bu neoliberal yönetim ve sermaye ihracına yönelik politikalar, ABD ekonomisini dış ticarete yapısal bir açığa doğru sürüklemiştir. Bu açık 2006'da krizden önce, GSYİH'nin % 5,6'sına kadar yükselmiştir; sonradan azalmıştır ancak 2012'de hâlâ GSYİH'nin % 3,4'ünü oluşturmaktadır. Buna bağlı olarak, Amerikan ekonomisinin dünyanın geri kalanından gelen finansmana olan bağılılığı da gelişmeye de-

vam etmektedir. Beşinci bölümde gördüğümüz gibi, talebi ve ulusal ekonomik faaliyeti canlı tutmak için, bu dış açığın deflasyonist etkilerinin kredilerle telafi edilmesi gerekmektedir. Ama ABD’de artık kim borç alabilecek durumdadır? Devlet mi? Harcamaları yasayla veya borçtaki fırlamanın dolar üzerinde yarattığı tehditle sınırlanmıştır. Hane halkları mı? Zaten aşırı derecede borçlu durumdadırlar. Finans dışı şirketler mi? Kredileri yatırımları değil, hisse geri alımlarını finanse etmektedir.

Ancak madalyonun bir de öbür yüzü vardır; bu yüz çalışanların kaderi veya ekolojik perspektif açısından pek parlak değildir ama ekonomik düzlemde kesinlikle olumludur. Bunun üç özelliği vardır: Düşük ücretler, esnek çalışma ve kaya gazları. ABD’de emek ve enerji maliyetleri merkezdeki eski ülkelere göre nispeten düşmüştür; bu da endüstri şirketlerinin ve ihracatın rekabetçiliğini önemli ölçüde artırmıştır. Şirketlere danışmanlık yapan en önemli kurumlardan biri olan Boston Consulting Group (BCG), 2015’te ABD’deki üretim maliyetlerinin Avrupalı ve Japon rakiplerine göre % 8 ile 18 altında olacağını tahmin etmektedir. Düşük ücretler dışında, ABD şirketleri çalışmadaki büyük esneklikten de yararlanmaktadır: Çalışanları işten çıkarmanın maliyeti, gelişmiş ülkelerin çoğuna göre çok daha düşüktür.* Hiç de önemsiz sayılmayacak bir başka faktör de ucuz enerjidir: “Hidrolik çatlatmada sağlanan hızlı teknik gelişmeler, geniş doğalgaz depolarının işletilmesini sağlamıştır. 2003’ten beri ABD’de kaya gazı üretimi on kattan fazla artmıştır. Bu da 2005’ten beri doğalgaz fiyatının yarı yarıya düşmesini sağlamıştır.”¹ Bu avantajların

(*) BCG’nin raporu Alman yasalarının örneğin işten çıkarılan işçilere birkaç ay, hatta bir yıl daha şirkette tam ücret karşılığında kalarak eğitim görmesini sağladığını belirtmektedir.

1 H. S. Sirkin, M. Zinser, J. Rose, “Behind the American export surge. The U.S. as one of the developed world’s lowest-cost manufacturers”, The Boston Consulting Group, 2013, s. 7. İnternette bkz. www.bcgperspectives.com/.

ABD’de gaz maliyetini Avrupa ve Japonya’ya göre üç kat düşüreceği ve bu gazdan elde edilen elektrik maliyetinin de iki veya dört kat ucuz olacağı belirtilmektedir. Yani konulan teşhis çok iyimserdir, üretim yeniden ABD topraklarına yerleşecek ve dış ticaret açığı önemli ölçüde düşecektir. Böylece globalleşme savaşı kazanılacaktır!

Bu eğilimlerden çıkan bilanço nedir? ABD toplumu, tıpkı diktatörlüklerin kurulmasından sonra Latin Amerika toplumları gibi, bütün sağ akımların hiç de gizli olmayan, mutlak silahını kullanmıştır: Orta sınıflar dahil çalışanlar üzerinde baskı. ABD’nin rakiplerine göre daha ucuz ve daha esnek işgücünden ve kolayca üretilen kaya gazından sürekli olarak yararlanabileceği iddia edilebilir mi? Dünyanın geri kalanı maliyetlerin böyle düşmesi karşısında pasif mi kalacaktır? ABD’nin bir öncelik elde ettiği doğrudur ama ne kadar bir zaman için? Son olarak, BCG’nin raporunun, neoliberalizme özgü uygulamaların ABD ekonomisi üzerinde yarattığı küçümsenmeyecek baskıyı tanımlamadığı vurgulanmalıdır. Sorun sadece rekabetçilik değil, genel olarak birikimi, özel olarak da ulusal topraklarda birikimi hedeflemeyen bir şirket yönetim tarzıdır.

Amerikan neoliberalizminin önünde birkaç güzel gün daha olabilir ama daha uzun vadeli hegemonyası kesin olmakta uzaktır. Bu tehditler konusunda henüz bilinç gelişmemiştir. Eğer bugün ABD’de alarm çalan bir toplumsal aktör varsa, o da ordudur. Askerî çevrelerin ABD endüstrisinin, özellikle de silah endüstrilerinin nispeten gerilemesinden endişe duymalarını anlamak zor değildir. Tavizsiz “piyasa” mekanizmalarından çıkmaya yönelik çağrılar açıktan açığa yapılmaktadır. Ulusal Savunma Üniversitesi’nin (ABD Savunma Bakanlığı’na bağlı National Defense University) hazırladığı bir raporun yazarları, belli ki başka ülkelerde görülen gelişmelerden endişe duyarak, en temel neoliberal se-

çimleri sorgulamaktan kaçınmamaktadır: “Uzun yıllar boyunca, ABD’nin finans endüstrisinin önderi olarak konumu rakipsiz kaldı. ABD’de finans sistemindeki son çöküşlerin, ayrıca ekonomik ve finansal önemi artan diğer ülkelerin etkisi, ABD’nin liderliğinin geleceği konusunda kuşklar doğurmaktadır. [...] Amerika’nın ekonomik sistemini benimsemekte çok ağır davranan ülkeler krize daha iyi dayandılar. Finans sistemlerini daha sıkı denetleyen Çin ve Brezilya, krizi daha iyi bir konumda karşıladılar. [...] Daha kontrollü sistemlerin gösterdiği yüksek performans ve Amerikan sisteminde son yıllarda görülen yeni zaafılar, bu sistemin optimal bir niteliğe sahip olup olmadığı konusunda sorular sorulmasına neden olabilir.”² Yoksa vatanseverlik –veya milliyetçilik– sonunda yönetici sınıfların çıkarlarıyla mı çatışacak?

İmparatorluğun merkezinde: Çok şey yapmak, toplumsal düzeni değiştirmek hariç

Neoliberalizmin peşinde koşmanın, neden ABD’de devlet müdahalesinin genişlemesini gerektirdiğini anlamak kolaydır. Daha kriz sırasında, merkezî kurumlar ekonomiyi çökmekten kurtararak belirleyici bir rol oynadılar. Akla hemen New Deal ile paralellik kurmak geliyor. Ama bu önemli tarihsel olay esnasında, işçi hareketinin bütün dünyadaki güçlü kapitalist sınıflar üzerinde ciddi bir tehdit oluşturuyor, solla uzlaşma yolunu açıyordu. Bugünkü koşullar ise çok daha farklıdır. Neoliberalizmin sürmesi tezi, 1929 buhranı sonrası birinci finans hegemonyasının sürmesi olasılığından çok daha akla yakındır. Bugünkü duruma ilişkin belirsizlik, gözlemlenen dönüşümlerin terk edilerek geriye dönüp dönülemeyeceğidir. Alınan önlemler, krizin geçici bir şekil-

2 National Defense University, Financial Services Industry, The Industrial College of the Armed Force, sonuç raporu, bahar 2012, s. 3.

de tedavisi anlamına mı gelmektedir? Yoksa neoliberalizm, devletin –yine üst sınıfların ayrıcalıklarının devam etmesini sağlamak amacıyla– çerçeveyi daha kesin olarak çizdiği yeni bir aşamaya mı girmektedir? Eğer durum buysa, buna “yönetilen neoliberalizm” adı verilebilir.

Bu yeni müdahale eğilimleri kesin olarak yerleşmiş gibi gözükmektedir. 2008 krizinin hemen sonrasında, finans sektörünün aşırılıklarını frenlemeye yönelik *Dodd-Frank Act* adında nispeten iddialı bir yasa çıkarıldı. Uygulanması kısmen Cumhuriyetçiler tarafından engellendi, ama bu araç yeni eğilimlerin iyi bir ifadesiydi. 2012’den itibaren, temettü dağıtımları veya büyük bankaların hisse geri alımları için Merkez Bankası’nın ön onayı zorunlu hale getirildi (bu küçük bir ilk adımdı); seküritizasyon uygulamaları hemen hemen ortadan kalktı ve emlak kredileri veren bankaların yeniden finansmanı, bu amaçla kurulan ve Merkez Bankası tarafından desteklenen büyük ajanslara bırakıldı; bu dosyaya Basel III adı verilen antlaşmalardaki bankalara yönelik kuralların güçlendirilmesi de eklenebilir.

Ayrıca başka yerlerde olduğu gibi ABD’de de serbest rekabet kurallarında aksamaların artmasını göz önüne almak gerekir. Yeni kuralların yanı sıra, endüstrinin yer değiştirmesini teşvik etmek amacıyla vergi teşvikleri kullanılmaktadır. Zaten bu, sanayicilerin mesleki derneklerinde ifade ettikleri temel bir taleptir. 2013 bütçesi tartışılırken, Barack Obama endüstrinin yeniden ülkeye dönmesini, alternatif enerjiyle çalışan araçların üretimini, araştırma ve inovasyonu teşvik edecek bir dizi öneri sundu; ancak kredilerin bloke olduğunu ve bu projelerin şimdilik finanse edilemediğini de hatırlamak gerekir.

Bilançoyu çıkarmak kolaydır. Eğer ABD ekonomisi merkez bankasının müdahaleleriyle desteklenecekse, bu müdahale yapılacaktır; eğer çevreye zarar verme riski taşıyan yeni

enerji kaynakları gerekliyse, bunlara izin verilecektir; eğer “emek piyasası” daha da fazla serbestleştirilecekse, bu önlemler alınacaktır. Daha genel olarak söylersek, eğer Finans veya sanayiciler, kurallar konulmasına veya kuralların kaldırılmasına veya ayrıcalıklarının sürmesini sağlayacak yardıma ihtiyaç duyarlarsa, bunlar yapılacaktır. İşte yeni “yönetilen neoliberalizm”in sınırları budur; artık eskisi kadar “liberal” değildir ama sınıf hedefleri korunmaktadır. Bu müdahalelerin yeterli düzeyde büyümeyi sağlayıp sağlayamayacağını ve yeni krizlerin ortaya çıkmasını engelleyip engelleyeceğini gelecek gösterecektir.

Merkezî kurumların yöneticilerine verilen rol nedeniyle, bu eğilimler ne kadar artıp güçlenirse, bu neoliberalizm de yeni yönetimselciliğe o kadar yaklaşacaktır. Bu, yakın veya uzak bir gelecekte, hükümet müdahalesinde yoğunlaşan, açık bir seçimdir.

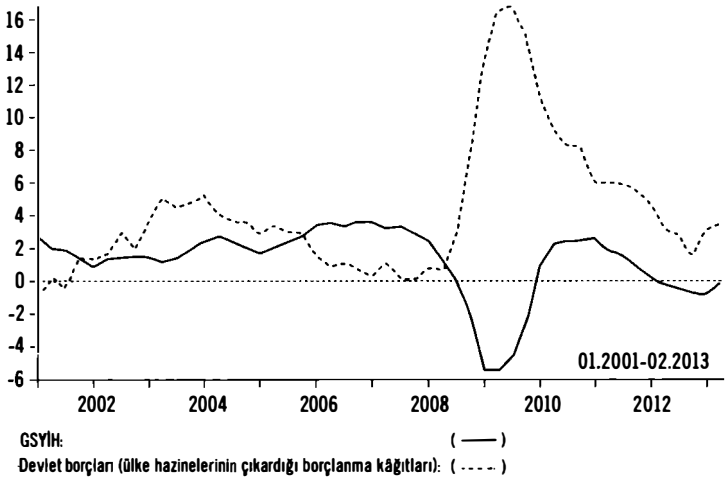
Avrupa: Zor bir durum ve kıtanın birliğinin geleceği için belirleyici bir sorun

2013 yılı sonu itibarıyla bakıldığında, Avrupa ekonomisi ABD ile pekçok ortak özelliğe sahiptir: Yatırımlardaki düşme eğilimi, birçok Avrupa ülkesinde kamu ve özel borçlanmada yüksek düzey, kıtanın tamamında dengede olsa bile cari açıklar.

Dünyanın bu iki bölgesinde, 2008-2009 krizi hükümet bütçelerinde önemli açıklara neden olmuştur. Bu konuda ABD bütün Avrupa rekorlarını kırmış olsa da, bu açıklar orada kamunun gücü sayesinde daha az zarara neden olmaktadır; Avrupa’da “sıkı politika” kısa sürede en önemli terim haline gelmiştir. Ekonomilerin farklı çizgilerde gelişmesini açıklayan nedenlerden biri de budur: 2008-2009 resesyonunun arkasından gelen canlanma Avrupa’da geçici olmuştur.

Avrupa'da sıkı politikalarla oynamak tehlikelidir. Bunun sonucu olarak talebin bastırılması, büyümenin üzerine çökmekte ve ekonominin resesyona, sonra da bunalıma sürüklenmesine neden olmaktadır. ŞEKİL 10.3, Avrupa Birliği'nde GSYİH'nin ve kamu borçlanmasının büyüme oranlarını göstermektedir (ŞEKİL 10.2'de olduğu gibi). 2000'den 2008'e kadar iki oran yatay bir çizgiyi izlemektedir –ortalama olarak birbirlerine eşittirler– ve devletlerin borçlanması, GSYİH ile aynı ritimde artmaktadır. Resesyona girilmesiyle birlikte, borçlar hızla yükselmiş, 2009'un üçüncü üç aylık dönemine yığılmıştır. Burada bizi esas olarak ilgilendiren, iki değişken arasındaki paralelliktir: Borçlardaki yükselmeyi yavaşlatmaya yönelik politikalara, üretimdeki büyüme oranlarının düşüşü eşlik etmekte, bu da resesyona doğru sürüklemektedir – arka arkaya gelen son beş üç aylık dönemde, büyüme oranı eksiye inmiştir. Kamu açıklarıyla büyüme arasındaki neden sonuç ilişkisini inkâr etmek zordur:

ŞEKİL 10.3
GSYİH'deki ve Kamu Borçlarındaki Artış (%): Avrupa Birliği
(Önceki yılın aynı üç aylık dönemine göre yükseliş oranı)

Bir mucize olmadığı sürece Avrupa hükümetleri sıkı politikalarını yumuşatmak zorunda kalacaklardır; son gözlemler de zaten bunu göstermektedir; ama o zaman da borçların büyümesi nasıl durdurulacak, sağın ortodoks görüşleri taciz edilmeden bu borçlar nasıl finanse edilecektir? Bazı ülkelerde özel ve kamu borçlanmasının ağır yükü nedeniyle resesyona girişe bir de finans krizinin eşlik edebileceği unutulmamalıdır. Bir Avrupa Banka Birliği kurma girişimi, bu riskleri sınırlamak için atılmış bir adımdır.

Altıncı ve sekizinci bölümlerdeki Alman ve Fransız ekonomilerinin karşılaştırılması ve İspanya'daki krizin analizi, Avrupa ülkeleri arasındaki önemli farklılıkları ortaya koymuştur. Alman ve Fransız endüstri üretimleri arasında 2003'ten beri görülen çelişki ve 2012'de iki ülkedeki işsizlik oranları (Almanya'da bu oran % 5'e düşmüş, Fransa'da % 11'e, İspanya'da ise % 26'ya fırlamıştır) çarpıcıdır. 1990'lı yılların sonundan beri çeşitli derecelerde finans veya endüstri sektörlerinden birine ayrıcalık tanıyan seçimler nedeniyle bu farklılıklar gittikçe artmaktadır. Kriz sırasında bu hareketler ekonomilerin en zayıf sektörlerinde görülen düşüşle ortaya çıkarak çarpıcı bir hale bürünmüştür. İspanya'da endüstri sektöründe meydana gelen bu zincirleme hareketleri anlatmış, Fransız ekonomisinin de krizde daha dar olmakla birlikte buna benzer bir tasfiye yaşadığını vurgulamıştık. Fransa'nın durumunda, –ve bu bir zirvedir–, finansal yolun seçilmesi sonunda hem sanayide hem finasta çifte bir yenilgi yaşanmıştır.

Toplamda Avrupa'nın kuruluşundan ve arka arkaya gelen genişlemelerinden sonra yaşadığı farklılaşma süreci sadece durmakla kalmamış geri de dönmüştür. Bugünkü politikalar, bu eğilimleri daha da vurgulamaktan başka bir şey yapmamakta, ya da en azından, Avrupa'nın kuruluş tarihinde tamamen yeni olan bu olguya karşı bir ilgisizlik veya bir

güçsüzlüğe işaret etmektedir. Eğer bu politikalara devam edilirse, avro bölgesindeki patlama riski açıktır.

Avrupa sağ akımlarının uzlaşması: Yeni yönetsel bir çıkış yolu mu?

Mülk sahipleriyle yöneticiler arasındaki somut çelişkilerle rağmen, Avrupa üst sınıflarının bu iki bileşenini bir araya getiren, halk sınıflarına karşı oluşturdıkları ortak cephe ve özellikle ücretlilerin çoğunluğu üzerinde –kıtada bu saldırıyı yavaşlatan mücadelelere rağmen– kurdukları baskıdır. Angela Merkel’in en sevdiği istatistik bilinir: “% 7, % 25 ve % 50.” Avrupa nüfusu dünya nüfusunun % 7’sini oluşturur; Avrupa dünya gayrisafi hasılasının (nominal olarak) % 25’ini üretir; dünya toplumsal harcamalarının % 50’sini temsil eder. Alman Şansölyesine göre, sorunun kökeni buradadır ve Avrupa halk sınıflarının hâlâ neyi savunmak zorunda oldukları anlaşılabilir.

Avrupa ve ABD’deki sağ akımların politikaları bir noktada birleşir. ABD’de geleneksel endüstri bölgelerinin sanayisizleşmesi –Detroit’in iflası bunun simgesidir– sendikaların gerilemesine, ücretlerin düşmesine ve çalışanların haklarının azalmasına neden olmuştur. Avrupa’da ABD’ye göre belli bir gecikmeye rağmen, politikalar aynıdır, ayrıca açıkları yüksek olan ülkeler üzerinde kurulan baskı da buradan kaynaklanmaktadır. Krizin etkilerine en açık sektörler ve bu sektörlerde çalışan ücretliler –ABD’deki gibi– kaderlerine terk edilmişlerdir. Alman otoriteleri, bütçe dengesini önemsemek dışında, her yerde en sevdikleri reçeteyi tekrarlayıp dururlar: Ne pahasına olursa olsun rekabetçilik. Bu, emek maliyetinin azaltılmasına yönelik hiç de üstü kapalı olmayan bir tavsiyedir. Daha derine inen analizler, rekabetçiliğe yapılan bu çağrının aynı zamanda bir model değişikliğine davet

anlamına gelebileceğini göstermektedir. Bir “finans” stratejisinden bir “endüstri” stratejisine geçiş. Sağ akımların genel benzerliğinin ötesinde, Fransa ve Almanya arasındaki farklılıkların okunması, farklı ülkelerin seçimlerine gönderme yapar. Ama bu alanda Finans’ın çıkarları doğrudan doğruya işin içindedir.

Bankalar Birliği etrafında dönen tartışma, ülkeler arasında önemli mesafeler olduğunu gösterir. Buna, hiç de tesadüfi olmayan bir şekilde bir yandan Almanya, bir yandan da Fransa ve İspanya karşı çıkmıştır. Almanya yerel ekonomisinin finansmanında önemli bir yeri olan kendi yerel bankalarının (Landesbanken) özerkliğini savunmakta; buna karşılık ısrarla kıtanın finansal istikrarı üzerinde “sistemik” bir risk oluşturan büyük bankaların Avrupa Merkez Bankası (AMB) tarafından denetlenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu önerileri tepki olarak bir Fransız bankacının şöyle dediği söylenmiştir: “Fransız bankalarının % 100’ünün, Alman bankalarının ise sadece % 10’unun AMB tarafından kontrol edildiği bir sistem istemiyoruz.”³ Bu yorum, iki ülkeye özgü toplumsal düzenleri yansıtan finans yapılarındaki farklılığı –neoliberal ve yeni yönetsel yönler arasındaki doz farkını– vurgulamaktadır. Hükümetler bu farklı şekillenmelerin ifadesidir. Angela Merkel’in düşünceleri, endüstriyel ve finansal çıkarlarıyla bu Alman usulü neoliberal/yeni yönetsel melezleşmenin farklı bileşenlerini ortaya koyarken, François Hollande ise büyük Fransız bankalarının sözcülüğünü üstlenmekten kaçınmamıştır.

Avrupa’da toplumsal düzenlerdeki melezliğin yarattığı karmaşayı böylece anlıyoruz. Bir yandan Avrupa’nın anglosakson liberalizmi karşısında –hem model hem imparatorluk olarak– nispeten koruduğu özerklikte ve Avrupa’da ki bazı yönetim ağlarının hâlâ yaşamasında, neoliberalizmin

3 10 Ekim 2012 tarihli *Le Figaro*’ya göre.

aşılmasına katkıda bulunabilecek yenilenme faktörleri görülebilmektedir. Öte yandan, neoliberal-yeni yönetsel-sana-yici (Almanya gibi) ve neoliberal-finansal (Fransa gibi) yollar arasındaki ayırımı o kadar derindir ki –ve bu fark günümüzde açıkça görülür bir şekilde makroekonomik gúzer-gâhlara da yansımaktadır–, kıtanın patlama riski ciddi olarak yüksektir. Üstelik bu bölünmenin Alman ekonomisinin kendi içinde de yaşandığı unutulmamalıdır. Bütün bu sağ akımların, halk mücadeleleri bir sıçrama yapmadığı durumda, aralarındaki rekabete rağmen işbirliği yapmaya devam edeceğini, ne egemen sınıflar ne de Avrupa için geleceğe taşıyacak yeni bir model ortaya çıkmayacağını düşünüyoruz. Bunun halk sınıfları için korkunç sonuçlara yol açacağını söylemeye bile gerek yok.

AVRUPA: SOLDA UZLAŞMAYI BAŞARMAK, KORUMAK VE AŞMAK

Dişlerimizi gıcırdatarak toplumsal ilerlemenin tarihsel bir çıkmaza girdiğini tespit ederek başlayan ve önceki bölümde bu tespiti güçlendiren gözlemlerle devam eden kitabımız, son olarak Avrupa’da daha güleryüzlü ufuklara açılmadan bitemezdi. Amacımız bir parti programı yazmak değil, bundan önce söylenen ve toplumsal ilerleme yollarını yeniden açabilecek olanlardan yararlanmaktır: Büyük yol ayrımının “sol” çatalına doğru ilerlemek. Aynı anda, iğnenin öbür çatala, egemenliklerin güçlendirilmesine doğru kaymasını engellemek de söz konusudur; bunu da önderliği üst sınıfların hangi bileşeni üstlenirse üstlensin –ya kapitalist önderliği koruyarak yönetilen bir neoliberalizm ya da yönetici önderliğinde yeni yönetsel bir yol– yapmak zorundayız. Tarihsel dinamiklerin bu yorumunda, yöneticiler sınıfı anahtar bir rol oynar, sınıflar savaşının yedek oyuncusu değil gerçek bir aktörüdür. Kitabın kalbinde yer alan bu tespit, halk sınıflarının olumlu yolu, gerçek bir sol hareketin yolunu, sadece kendi mücadeleleriyle açabilecekleri gerçeğini ortadan kaldırmaz.

Sol mevcuttur, onu yaratmaya gerek yoktur: Akımları çoktur, her biri öncelikli olarak kabul ettiği hedefleri öne çıkarır. Ama ilerlemeci bir seçenek yaratmanın zorluklarından biri de, biraz gelişmiş her siyasal projenin altında bir toplum seçiminin yatmasıdır. Hangi ekonomiden söz ediyoruz? Yerleştireceğimiz siyasi mekanizmalar hangileri? Bu kitap, savaş sonrası dönemde öne çıkana benzer bir *solda uzlaşmanın* tarafını tutmaktadır; ama bu uzlaşmanın hem *korunması* hem de *aşılması* gerektiğini gözden kaçırmadan.

Demek ki yöntemleri ve içeriklerini belirlememiz gerekir. Önce Finans'ın iktidarını –kapitalist sınıfların üst kesimlerini ve onların finansal kurumlarını– özellikle de Anglosakson Finansı'nın egemenliğini sarsmak ve başka politikaların yürütülmesi koşuluyla üretim ekonomisinin hizmetinde yeni bir Avrupa finans sektörü yaratmak gerekir. Sonra bu uzlaşmanın bünyesinde, onun hedeflerinin garantisi olacak demokrasinin korunması için gereken koşullar üzerine düşünmek gerekir.

Finans'a karşı üç sol

“Sol” derken, birbirini izleyerek hükümette yer alan büyük partilerin kurmaylarına yabancı, radikal bir soldan söz ediyoruz; bu partilerin de başa geçme hırsıyla hedefleri saptırılmamış veya daha az saptırılmış kendi solları vardır. Bu sesler de toplumsal hareketlerde ifadesini bulur. Bunların bir tablosunu çıkarmayacağız; bir sosyoloji yapmaya da niyetimiz yok. Örnek vermek gerekirse, büyük bir işçi sendikasıyla bir alternatif dünya hareketinin arasındaki mesafenin büyük olduğu açıktır. Ancak ara ara sokaklarda buluşan ve sloganları ortak ilgi alanlarını ifade eden bu solların paylaştığı bir dizi tema vardır. Gösteriler, derneklerin militanlarını ve “halk sınıfları” dediğimiz geniş toplulukları bir araya getirmektedir:

Bu buluşmalar, söz konusu sınıflar bu örgütleri kendi sözcüleri olarak kabul ettikleri sürece devam edecektir.

Bu radikal sol üç bileşene ayrılır. İlk olarak, *ekonomik ve toplumsal* solun bünyesinde, halk sınıflarının ve Avrupa çevre ülkelerinin durumlarının krizde nasıl kötüleştiği vurgulanır. Bunların açık veya gizli programlarında hedefler ve araçlar bellidir. Hedefler arasında, toplumsal ilerlemenin talepleri yer alır: İş ve satın alma gücünün savunulması, bütün çeşitleriyle sosyal korunmanın devamı, halk eğitimi, kamu hizmetlerinin savunması, uluslararası dayanışma vb. Yöntemler arasında bu akımın benimsediği, aşırı sağın da taklit ettiği en önemli önlemler şöyle sıralanır: Korumacılık, borsa performansından kaynaklanan işten çıkarmaların yasaklanması (“piyasaların” kriterlerine uymayan kârlı fabrikaların kapatılmasının yasaklanması), finansın regüle edilmesi (örneğin geleneksel banka faaliyetleriyle “spekülatif” denilen operasyonların birbirinden ayrılması), sermaye hareketlerine belli sınırlar getirilmesi veya tamamen yasaklanması. Hemen büyük laflar ortaya atılır: “Globalleşmeye son”, “avrodan çıkış”, “kamulaştırmalar”, “borsanın kapatılması.”

Çevreci sol ise, fosil enerjilerin tükenmesi ve iklimin ısınması karşısında, gezegenin korunmasının altını çizer: Yenilenebilen enerjilerin geliştirilmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, çevresel tehlikelerin kontrol altına alınması ve özellikle, insan faaliyetinin sonucu olan küresel ısınmanın durdurulması. Bunların sloganları “üreticiliğe son”, “enerji geçişi” veya daha da güçlü olarak “küçülme”dir.

Bir de üçüncü sol vardır. Hemen dönüşümü talep eden bu sol, yukarıdan gelen genel bir değişikliği beklemeden eyleme girişmekten yanadır: Toplumsal ve dayanışmacı ekonomi, dayanışmacı finans ve merkezizetçiliğe karşı her türlü mücadele biçimi. Yerel olarak girişimi ele almak, özellikle halk mahallelerinde toplumsal bağları güçlendirmek ve hem

retme biçimlerinde hem de tüketim ve yaşam biçimlerinde farklılıkları kabul etmek.

Elbette bunların hiçbiri birbirini dışlamaz; veya çok azı birbirini dışlar, örneğin satın alma gücünü artırarak aynı anda küçülmeye gitmenin zor olduğunu biliriz.

Projesini belirlemek. Toplumunu seçmek

Bu envanterde birçok konuyu yeniden ele almak gerekir. Ancak bu projelerin arasında, iddiaların gücü birbirinden önemli ölçüde farklıdır. Bazı önlemlerin, hemen uygulanması mümkün gibi gözükmektedir. Hatta bazı durumlarda, seçimin nedeni, “yapılabilirlik” arayışıdır diyebiliriz; bu durum, daha iddialı art düşünceleri dışlamaz. Başka durumlarda ise, önerilen önlemler, ekonomik olduğu kadar siyasal düzlemde de genel bir altüst oluşu gerektirir.

Bu önlemlerin ilkinde örnek olarak, finans faaliyetlerini denetlemeyi hedefleyen Tobin vergisini ele alabiliriz. Elbette böyle bir vergi finansın muhalefetiyle karşılaşır, çünkü “finans piyasalarının” faaliyetini daha pahalı hale getirmektedir, ama yasaklamayı hedeflememektedir. Kısıtlamalar getirmekle yetinen diğer finans düzenlemeleri de böyledir. Ancak bu tür önlemlerin artmasının, finansın egemenliğinin temellerini zayıflatarak, ekonomilerimizin şu andaki işleyişini yavaş yavaş imkânsız hale getireceği de gözden kaçmamaktadır. Bu tür her nlem, direnişle karşılaşacak ve bir ülke veya bir grup ülke tek başına buna başvurduğunda, sermaye kaçışına neden olacaktır. Kaçınılmaz misilleme tehlikesi bir yana, gümrük duvarları çekmek, çokuluslu şirketlerin faaliyetini engellemek demektir; finans faaliyetlerine kurallar getirmek veya işten çıkarmaları kısıtlamak, aynı şekilde üretim bu konularda daha az titiz olan ülkelere kayması anlamına gelecektir; vergiden kaçmayı sağlayacak ya-

sal veya yasadışı yöntemlerin peşindeki şirket veya bireyleri sıkıştırmak, bunları başka ülkelere taşınmaya itmektir... Yani, alçakgönüllü hedeflerle yola çıkıp bütün dünyayı değiştirmeye kalkışmaktır.

Öteki uçta, borsanın kapatılması veya küçülmeden söz edebiliriz. Bunlardan ilki, kapitalist üretimin aşılmasını gerektirir. Geriye bunun hangi toplum lehine yapılacağını belirlemek kalır. Bir sosyalizm mi söz konusudur burada? Eğer öyleyse, hangisi? “Küçülme”, eğer terim söylediğini iddia ettiği şeyi ifade ediyorsa, üretimin ve gelirlerin oluşumunun önceden denetimini gerektirir.* Yoksa gerekli kısıtlamalardan zenginlerin kurtulup sadece yoksulların etkilenmemesi nasıl sağlanılabilir? Bu süreçleri hangi toplum yönetecektir?

Bu çok basit tespitin arkasında, her projenin bir toplum seçimi anlamına geldiği gerçeği yatar. Bir veya birkaç önlemden daha genel ekonomik ve politik sonuçlara doğru giden tek yönlü bir yürüyüş söz konusu olamaz. Tersine de aynı ölçüde doğrudur: Hangi toplumu istediğimizi ve bunun ne tür ihtimallere açıldığını bilmek zorundayız; ancak o zaman düşünülen önlemleri eleyebiliriz. Oraya geliyoruz.

Aşamacılık mı devrim mi? Sınıflararası bir ittifak

Kuşku yok ki, sol akımların programları sınıf hiyerarşilerine toslar. Kapitalist mülk sahipleri, neoliberal kapitalizm sayesinde canlanmış olarak, hâlâ orada, Finans'ın kalbinde-dir. Ve yöneticilerle, özellikle de hiyerarşinin en tepesindekilerle ittifakları gayet sağlamdır. Kapitalist mülk sahipleri

(*) Yeri gelmişken, krizin gezegen için bir şans olduğu tezini bir kenara koymak gerekir. Bu teze göre resesyon üretimin ve tüketimin daralması anlamına geldiğinden çevre de bundan olumlu olarak etkilenecektir. Oysa makroekonomik dengesizlikleri düzeltmek için başvuru umutsuz politikalar, bazı ülkeleri hiç de tavsiye edilemeyecek enerji kaynaklarına başvurmaya itmektedir; örneğin bugün ABD'de kaya gazının kullanımı böyledir.

için maliyetlerin –dolaylı ve dolaysız ücret maliyetleri, vergiler ve çevrenin korunmasının gerektirdiği maliyetler– en aza indirilmesi ve gelirlerin en üst düzeye çıkarılması, kapitalist dinamiklerin merkezinde yer alır. Radikal bir altüst oluş gerçekleşmeden çok az şey mümkünmüş gibi görünür. Toplumlari hemen dönüştürmek isteyen sol akımın çekiciliği, yaratıcılıklarında ve zihinler üzerindeki etkisinde (karşı-propaganda) yatar ama büyük ekonomi denetlenmediği sürece, yerel deneyimleri aşmak zor olacaktır.

Çözümü basit olmasa da sorunu biliriz: “İktidar sorunu.” Kapitalist Finans ve müttefikleri üzerinde nasıl iktidar kurulabilir? Geleneksel Marksist-Leninist cevaplar, kapitalist şiddete karşı proleter devrimin şiddetiyle karşılık veren anahtar kavramlar –“halk iktidarı”, “sosyalizm”, “proletarya diktatörlüğü”– etrafında döner. Ama tarih, zorluğun sadece düşmanın gücü olmadığını öğretmiştir: zorluk kurtulma sürecinin tam kalbinde, altta yatan sınıf ilişkilerindedir. Bu yolların önüne çıkan engel, aşırı kestirme bir şekilde açıklanabilir: Soyut örgütlenme-kurtulma ikiliğinin arkasında bir sınıf çatışması yatmaktadır. Aşırı solun önderlerinin iyi niyetlerini (“Biz demokratız”) bağırarak ortaya atmaları yetmez; devrimci yolda ikameciliğin –siyasal kadroların proletaryayı ikame ederek onun yerine iktidara gelişi– aşılması objektif olarak zor temelleri vardır.

Bize göre aşamacılığın yollarıyla yeniden bağlantı kurmaktan başka bir seçim yoktur: Kapitalizmi aşama aşama aşacak bir program; bunun temel direği de halk sınıflarıyla yönetici sınıflar arasında kurulacak yeni bir ittifaktır. Bu proje, kurtulma iradesinin içerdiği sınıf karmaşasından bağımsız değildir: İşçi hareketinin ikinci yenilgisine, yani reformist yolun yozlaşmasına götüren yenilgi bunun kanıtıdır. Halk sınıflarının yönetici sınıflarla bu ittifakı bile isteye, sözde geniş bir ücretliler sınıfının bileşenleri arasında-

ki değil, farklı çıkarlara sahip iki sınıf arasındaki bir ittifak olarak inşa etmeleri gerekir. Sadece bu bilince sahip olmak değildir söz konusu olan: Önemli olan, bu ittifakın uygulamalarının tanımlanmış olmasıdır. Buna girişmenin, egemen olunması gereken uzun soluklu bir süreci başlatmak olduğu açıkça bilinmelidir. Zorluğu üç soru sorarak özetleyebiliriz: 1/ Güç ilişkilerinin zararımıza olduğunu göz önüne alarak, üst sınıfların iki bileşeni arasındaki ittifakı ve Finans'ın hegemonyasını, *burada ve hemen* nasıl kırabiliriz? 2/ Tarihin tekerrür etmemesi nasıl sağlanacak? 3/ Uzlaşmanın aşılması gerektiği zaman, büyük treni nasıl çalıştırmalı? Strateji, uygulanması zor da olsa, açıkça tanımlanmıştır: yeniden sınıf mücadelelerinin büyük oyununa girmek, şu anda toplumsal ve uluslararası hiyerarşilerin tepesinde görülen çatışmalardan yararlanmak ve baskülün ağırlığını sola doğru kaydırmak. Başka deyişle: Sağ akımlar arasındaki dayanışmaları kırmak, ittifakları sola doğru döndürmek, sonucun korunmasını garantilemek ve sonra da onu geçmek. Çok mu iddialı? "Her şey, hemen şimdi"ye göre daha az. İlimli mi? Kötümserliğe, umutsuzluğa ve iktidarsızlığa kapılmakla karşılaştırırsak daha az.

Kusurları ve trajik kaderine rağmen, tarihte bir öncül olması cesaret vericidir. Neoliberalizmden önce de dünya vardı, şirketler ürettiyordu, çocuklar anne babalarından daha iyi yaşıyordu, kadınlarla erkekler kendilerine bakıyor ve emekliye ayrılıyordu. Kuşkusuz o toplumsal düzen krize girdi, ama krizden çıkması için neoliberalizmin dayattıklarının hiçbirisi şart değildi. Bu önceki deneyimde en ilginç olan nokta, geride bıraktığı büyük derslerdi; oluşumunun mekanizmalarıyla ilgili dersler kadar, yıkılışının mekanizmalarıyla ilgili olanlar da.

Değişimin motorlarına gelince, bu motorların halk güçlerinin farklı bileşenlerinin bir araya gelmesiyle doğması ge-

rekmetedir; soldaki bir uzlaşmanın oluşması için en temel koşul budur. Farklılıkları, üç sol akımı vurguladık. “Bir parti”nin, çeşitli Avrupa ülkelerinde partilerin kurulmasını beklememek gerekir. Her büyük toplumsal hareketin gelişiminde olduğu gibi, sol akımların bir araya gelmesi için eyleme ihtiyaçları vardır; ayrıca belli mihenk taşlarını tespit etmeye ve örgütlerin içinde birbirlerini tanımaya ihtiyaçları vardır. Tabandaki inisyatiflerle bunların kurmaylara delege edilmesi arasındaki karşılıklı etkileşim sürekli ve kaçınılmazdır.

Kendi açılarından, yöneticiler bu büyük tarihsel konjonktürde pasif kalamayacaklardır. Bugün özellikle Avrupa’daki koşullar, ekonomik ve ekolojik çifte bir krizin, büyük ve sürekli bir krizin koşullarıdır. Bu tür olaylar zorunlu olarak kuşkulara ve yorgunluğa yol açar. Avrupa kıtasında tamamen neoliberal mantığa boyun eğmeyen yönetsel özelliklerin hâlâ yaşadığını, hatta yeniden geliştiğini gördük; bunlar yöneticilerin siyasal inisyatifi yeniden ele almak için dayanabilecekleri bir temeldir. Onların önünde iki seçim vardır: 1/ Kapitalist sınıflarla sağda kurdukları ittifakı sürdürerek güç ilişkilerini kendi lehlerine çevirmeye, yeni yönetselcilik dediğimiz yeni bir önderliği dayatmaya kadar götürmek; veya 2/ Solda halk sınıflarıyla yeni bir uzlaşmaya doğru sürüklenmek.

Daha önce de söyledik: Yenilenen halk mücadelelerinin baskısı olmadan, yönetici sınıfların sol seçimi kendi iradeleriyle yapacaklarına güvenmemek gerekir. Ancak bu yargıyı da daha ılımlı hale getirmek ve bu sınıfların içindeki iç hiyerarşileri, görevleriyle ilgili bölünmeleri –idareci, teknokrat, finansal yöneticiler...– göz önünde tutmak gerekir. Hiyerarşilerin daha altında veya bu kategorilerin bazılarında, önemli yönetici kesimler soldaki bir uzlaşmanın geri dönmesine tamamen kapalı değillerdir: Hepsi zenginleşmemiş-

tir ve Christophe Dejours'un deyişiyile "kirli işi" yapmaktan memnun olmayanlar çoktur.¹ Kriz kesin inançları sarsar ve kuşkuları hâlâ önem taşıyan yerlerde isyana dönüştürebilir. Motive olmuş yöneticilerle halk sınıflarının soldaki bu karşılaşmasından beklenecek çok şey vardır. Bu yöneticiler, görevleri ve fikir yayma sistemlerine –eğitim, bilgi, kültür...– katılımları nedeniyle, neoliberal ideolojilerin duvarında gedikler açılmasına katkıda bulunabilirler; halkın talepleri de o gediklerden içeri sızabilir. Ama bu karşılaşmanın gerçekleşmesi gerekir.

Sınıf hegemonyası ve uluslararası hegemonya

Neoliberalizme son noktayı koymak, öncelikle iki üst sınıf arasındaki ilişkinin bünyesinde Finans'ın hegemonyasını tersine çevirmeyi gerektirir. Ancak sınıf ilişkilerine, egemenliklerin uluslararası boyutu da eklenmektedir; burada ABD'nin hegemonyasından kurtulma gerekliliği ortaya çıkar. Bu sınıfsal ve uluslararası iki alanın kesişme noktası, bir ülkenin, yani ABD'nin kapitalist sınıflarına ve Amerikan finans kurumlarının dünya ölçeğinde yayılmasına gönderme yapan anglosakson neoliberalizmi kavramında açıkça görülür. Neoliberalizmde terimlerin her biri, belirlemeye çalıştığımız ve kısaca hatırlatacağımız belli özelliklere sahiptir:

1/ Hisseli şirketlerde, mülk sahipleriyle yöneticiler arasındaki çatışmanın kurumsal yeri temel olarak yönetim kuruludur; burası mülkiyet-yönetim arayüzü dediğimiz şeyin kalbidir. Bu ilişkide, işbirliği –iyi ilişkiler yüksek gelir dağıtılarak sağlanır–, mücadele ve işten atma tehditleri bir aradadır. Atlantik'in iki yakasında bunun aldığı farklı biçim ve

1 C. Dejours, *Souffrance en France. La banalisation de l'injustice sociale*, Le Seuil, Paris, 1998.

dereceleri anlattık. Kapitalist sınıfların yöneticiler üzerindeki iktidarının hedefi, kendi işlerine gelecek bir şirket yönetimini dayatmaktır. Finans kurumları hissedarların egemenliğini sürdürmenin araçlarıdır.

2/ Çağdaş dünyada, büyük üretim ekonomisi ulus sınırlarını aşmıştır; bu ekonominin sahipleri genel yönetimin finansal yapısına istenen dünya çapında boyutu vermiştir. Kapitalist sınıfların ve finans kurumlarının ulusal çıpaları kopmamıştır ama eylem alanları toprak sınırlarını aşar – veya bunları yok sayar. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerin finans kurumları (kapitalist sınıfların çoğunluğu ve en güçlü kesimleri de buradan çıkmaktadır) aynı zamanda emperyalist egemenliklerin araçlarıdır.

Sonuçta soldaki ittifak bu çifte iktidar yapısından kurtulmalıdır. Bu da yöneticilere ve ilgili ülkelerin hükümetlerine olabilecek en geniş özerklik sınırlarını tanımak anlamına gelir. Bu konuları sonraki iki bölümde inceleyeceğiz.

Finans hegemonyasını kırmak ve yönetimin özerkliğini yeniden kazanmak

Soldaki ittifakın ilk görevlerinden biri, kapitalistlerin yöneticiler üzerindeki egemenliğinin araçlarına saldırmaktır – yeni ittifakın kurulması için bunun bir önkoşul olduğu açıktır. Bu, her türlü alternatif politikanın gerekli bir koşuludur. Elbette bu, yüksek düzey yöneticileri işleri kendi kafalarına göre yönetsinler diye kurtarmak anlamına gelmez. Uzlaşma kavramı, özerklikleri olduğu kadar, bu sınıfların –özellikle de üst kesimlerinin– kendi çıkarları dışında başka çıkarlar tarafından da belirlenmiş sınırlandırmalara dayanır. Devlet kurumları, bu kurtuluşa ulaşmada olduğu kadar yeniden ele geçirilen özgürlüğün kullanımında da belirleyici bir rol oynamalıdır. Burada iki merkezin, yani “kurumsal ekonomik”

iktidarla “kurumsal politikanın” karşılıklı etkileşime girmesi tesadüfi değildir.

Kapitalist sınıfların iktidarlarına karşı çıkmak, ölçsüz bir iddia gibi gözükabilir. Ama Avrupa’nın elinde, neoliberalizmin bu kıtada ABD’ye göre daha kolay aşılmasını kısmen açıklayan bazı kozlar vardır. Günümüz Avrupası’nda, globalleşmenin içinde Avrupa’nın kuruluşu projesinin son bulmasına rağmen, endüstri sektöründeki yöneticiler mülkiyet ve denetim ağına oranla belli bir özerklik derecesini korumaktadırlar. 8. Bölüm bu olumlu koşulların bazılarını ortaya koymuştur: 1/ Kıtada 2008 krizinden beri bir endüstriyel-yönetimsel ağ gittikçe gelişmektedir; 2/ Bu Avrupa ağıyla anglosakson dünya arasındaki bağlar gittikçe gevşemektedir; 3/ Avrupa sınırları dahilinde bir ekonomik pazarın var olduğunu gösteren önemli unsurlar vardır. Böylece neoliberalizmin yaşadığı kriz, hem Avrupa Finansı hem de anglosakson egemenliği konusunda, bu endüstriyel-yönetimsel ağların özerkleşmesini sağlayacak dönüşümlere yol açmıştır.

Bu tür bir dönüşümün ayrıntılarına fazla girmeden, burada yasanın oynayabileceği rolden söz edilebilir. İlk yapılması gereken, mülk sahiplerinin finans dışı sektördeki iktidarını azaltmaktır. Şirketlerin işleyiş kurallarını değiştirmek, yasama gücüne düşecektir. Örneğin yönetim kurullarında hissedarların gücünü kısıtlamak; şirketlerin kendi hisselerini geri almasını yasaklamak; temettü dağıtımlarına sınır koymak; yöneticilerin ücretlendirme kurallarını yeniden tanımlamak ve özellikle şirketlerin borsa performanslarına endeksli ücret sistemini kaldırmak; vergi cennetleriyle ilişkileri yasaklamak, vb. Finans kurumları için çok daha güçlü önlemler alınmalıdır. İlk hedeflerden biri, yukarıda sözünü ettiğimiz hissedarların iktidarının kısıtlanmasıyla ilgili önlemlerin genişletilmesidir, çünkü bu iktidar büyük ölçüde

finans kurumları üzerinden işlemektedir – özellikle spekülatif fonların hissedar aktivizmi uygulamasının yasaklanması düşünülebilir. İkinci bir hedef de, finans sektörünü üretim ekonomisinin hizmetine sokmaktır –tam tersi yerine–, bu da daha alçakgönüllü verimlilik koşullarına geri dönmek anlamına gelir.

Mülk sahiplerinin iktidarındaki bu azalmanın ardından, özellikle Avrupa dışı hissedarlar açısından bir kaçış dalgasının –hisse satışları– geleceğini kestirmek zor değildir. Gerçekten de bu, hem genel olarak Finans'ın hem de özel olarak Anglosakson Finansı'nın önderliğine yönelik engeller düzleminde, kaçınılması istenen sonuçlardan biridir. Finans dışı şirketlerin eskisi gibi karşılıklı olarak birbirlerine sahip olması –savaş sonrası dönemdeki gibi birbirlerinin hisselelerini ellerinde bulundurmaları– çok şey kazandıracaktır. Finans'ın aradan çekilmesi karşısında birbirlerini satın alabilecekler, bu hareket kıtadaki mülk sahipliğinin yeniden merkezileşmesiyle sonuçlanacaktır. Devlet de koşullara göre karar verilecek derece veya dönemler için finans veya finans dışı şirketlerin sermayelerine girebilecektir; bazı finans şirketlerinin tamamen kamulaştırılması da gerekebilir, bu özellikle finans kurumlarının endüstriyel stratejiler aleyhine gelişmesine öncelik veren ülkeler için gerekli olacaktır – bu ülkelerden biri de 1990'lı yıllardan beri Fransa'dır, Fransa'da hızlı ve güçlü bir eylem gerekmektedir.

Anglosakson hegemonyasını kırmak ve globalleşmede politikaların özerkliğini yeniden kazanmak

Yeni uzlaşmanın politikaları neler olacaktır? Burada bir liste yapmaya veya reçeteler vermeye kalkışmayacağız; solun seçiminden kaynaklanan bazı sonuçları vurgulamakla yetineceğiz. Bunun doğrudan ifadesi olan iki genel özellik vardır.

Bu politikalar *verimliliği* hedefleyecek ve *sola özgü* olacaktır. İlk terim, doğrudan doğruya ittifakın yönetim bileşeni- ne, ikincisi ise halk sınıflarının toplumsal ilerlemenin dina- mikleriyle yeniden buluşma isteğine gönderme yapar. Ama kesinlikle muhalefet de olacaktır, çünkü verimlilik olmazsa, toplumsal ilerleme potansiyeli çok sınırlı kalır.

Anglosakson Finansı'yla ya da "uluslararası piyasalarla" çatışma doğrudan olacaktır. Finans kurumlarının yeniden ele alınması gerekliliği ve bunların üretim ekonomisinin ve sosyal politikanın hizmetine sokuluşu, öncelikle güçlü ve özerk bir Avrupa finans sisteminin kurulmasını şart koşar. İkinci olarak, yine güçlü bir paraya sahip olmak gelir; para- nın gücü kambiyo oranıyla değil, bu paranın "piyasalara" kafa tutma kapasitesiyle ölçülmelidir. Pratikte bu, uluslara- rası, ticari ve finansal alışverişlerde eşit pazarlığa girişebilme anlamına gelir; avronun bunu sağlaması gerekir.

Sınırların kapatılması bir kurtuluş değildir. Avrupa'nın imalat ürünleri, hammadde ve petrol ürünleri ithal etmeye ihtiyacı vardır, bu da ihracatı gerektirir. Her ülke veya dün- yanın her bölgesi, dış açıklarını dengelemeyi hedeflemelidir; bunların başında da ticaret dengesi gelmektedir. Bugünkü durumda, kronik dış açığa sahip ve dış borcu gittikçe yük- selen ülkeler veya bölgeler, alacaklılarının, çoğu zaman da Anglosakson finans kurumlarının eline düşmektedir. Gö- rev çok karmaşıktır çünkü solda uzlaşan Avrupa sosyal ve ekolojik olacaktır, bunun da bir maliyetinin olması kaçınıl- mazdır ve kıtanın uluslararası rekabetçiliği için sorun yara- tacaktır.

Bu çelişkiyi aşmanın tamamlayıcı üç biçimi vardır. Birin- cisi, üretimde verimlilik arayışıdır – bu da teknik ilerlemeyi *a priori* bir kenara atmamak anlamına gelir. Verimlilik ara- yışı, en yüksek kâr arayışını öngören kapitalist ilkeyle aynı anlama gelmez. Ücretler ve sosyal koruma üzerindeki bas-

kılar ve çevre aleyhine yapılan seçimlerin ötesinde, verimlilik konusunda endüstriyel yollardan öğrenilecek çok şey vardır. İkinci yol, bugünkü endüstrisizleşme eğilimini tersine çevirmektir (üretimi yeniden kendi topraklarına döndürmek). Üçüncüsü, ekonomik politikaların kaldıraçlarını kullanmaktır: Endüstri politikası, korumacılık ve sermaye hareketlerinin denetimi. Neoliberalizmin dünyada genişlemesini sağlamış olan serbest ticaret ve sermayenin serbest dolaşımı, mutlak ilkeler olmaktan uzaktır ve toplumsal ve ekolojik hedeflerin emrine girebilir: Uzlaşma Avrupası, dış ticaretini korumak ve sermaye hareketlerinden korunmak zorunda olacaktır. Dünya Finansı'na karşı güçlü ve özerk bir Avrupa finans sisteminin varlığı, bu tür politikaların yürütülmesinin ön koşuludur; şirketlerin hissedarların çıkarlarından bağımsız olarak kendilerini yönetmelerini sağlar ve sermaye kaçışını yasaklar – bu iki süreç birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir.

Bütün kurumlarıyla –ekonomik, siyasal ve kültürel– globalleşme, ulaşılması gereken bir hedeftir. Ama bu, dünya işçilerini en zenginlerin en fazla kârı için birbirine rakip hale getiren, hızlı ve aşırı neoliberal globalleşme değildir. Çevre ülkelerin kalkınmaya hakkı olduğunu kabul etmek gerekir, ama savaş sonrası ithal ikameci modellerin gösterdiği gibi, bunu yapmanın tek yolu neoliberal globalleşmenin içinde atlamak değildir. Uzlaşma Avrupası ne olursa olsun, emperyalist uygulamaları –savaş sonrasında hammadde fiyatlarının düşürülmesi veya yayılmacı neoliberal uygulamalar gibi– bir yana bırakmalıdır. Ancak buna paralel olarak, merkez ülkelerdeki halk sınıflarının sosyal koruma ve yaşam düzeylerini, başka dönemlerde elde ettikleri şekliyle korumaya hakları vardır. Buradaki görünür çelişki nasıl çözümlenecektir? Globalleşme için işbirliği ve paylaşımdan başka yol yoktur. Bu da, günümüz koşullarında, şu veya bu ülke-

nin çıkarlarının yerine, dünyanın farklı bölgeleri arasında dayanışmayı sağlayacak ikili anlaşmalar yapmaktan geçer.

Hem sosyal korumalar hem ekolojik kazançlar açısından Avrupa'nın –hâlâ önde olduğu için ve gelenekleri nedeniyle– örnek oluşturma potansiyeli vardır. Eski kıtaya düşen görev, önce Avrupalıların sonra da diğerlerinin işine yarayacak toplumsal ve ekolojik başka bir dünyanın mümkün olduğunu, gerçek büyüklüğüyle kanıtlamaktır.

Ortak olarak yönetmek.

Tarihin tekerrür etmesini nasıl engellemeli?

En büyük zorluk, politik düzeyde, “siyasal kurumsal merkez” düzeyinde yaşanacaktır. Soldaki uzlaşma projesi, bu alanda aşama aşama tanımlanabilecektir. Burada söz konusu olan, demokrasiden başka bir şey değildir. Bu kitabın ilk iki kısmında ortaya konulan iki önemli nokta, sınıf toplumlarındaki demokrasilerin doğasıyla ilgilidir, yani hepsinde vardır. İlki, üst sınıfların sınırlarının ötesindeki demokratik oyuna konulan açık sınırlara gönderme yapar, halk sınıflarını ortak edinen bir demokrasinin zorlukları. İkincisi ise devlet kurumlarını belli bir toplumsal düzene özgü uzlaşma ve egemenliklerin olduğu toplumsal “yer” ve kolektif eylemlerinin aracı yaparak, bu olumsuz yargıyı biraz yumuşatır. Burada ciddiye alınması gereken de “uzlaşma” terimidir. Soldaki uzlaşmada, mesele yöneticileri Finans'ın ve sayetinden kurtararak iktidara getirmek ve onların ekonomi ve toplumu istedikleri gibi yönetmelerine izin vermek değildir; aynı şekilde halk sınıflarını bütün hiyerarşileri silerek iktidarı tamamen ele aldıkları hayaliyle oyalamak da değildir. Demokratik devlet kurumlarından, yöneticilerin de halk sınıflarının da yerini aldığı ilerlemeci bir projenin içeriğinin çıkmasını sağlamak ve bunun yöntemlerini temi-

nat altına almaktır. Devlet kuralları belirler –bunu şirketlerin üst düzey yönetimiyle ilgili olarak gördük– ve politikaları tanımlar. Uzlaşma her aşamada belirlendiği şekliyle bu kural ve politikalarda ifadesini bulacaktır. Ama halk sınıflarının aynı anda daha uzak bir geleceğe dönük yönelimleri dayatması gerekir; bu uzak gelecek, daha demokratik ve daha eşitlikçi bir topluma ulaşmak için uzlaşmanın kendisinin aşılmasıdır.

Yönetici ve halk sınıfları arasındaki bir ittifakta, demokrasinin birçok boyutu vardır. İlki, yönetici sınıfların iç demokrasisidir. Bu sınıfların farklı bileşenleri bu işin içindedir. Tarih bir kategorinin sürekli ve belirli bir önem kazandığında yozlaşma tehlikesinin de büyük olduğunu gösterir; bu dengede, kurumsal kurallardan çok, farklı kategoriler arasındaki uyumlu ilişkileri garantileyen genel toplumsal uygulamalar söz konusudur. Örneğin neoliberalizmde, kapitalist mülk sahiplerinin hizmetindeki finans yöneticileri, başka bir sınıfın mantığını dayatırlar; sosyalist olduğunu iddia eden ülkelerde, devlet yöneticileriyle siyasi yöneticiler, diğer kadroları deli gömleğine sokan bir merkezî denetimi uygulamaya sokmuşlardır – öyle ki yöneticilere dayalı bir demokrasiye ulaşılması imkânsız hale gelmiştir. Sınırlarına rağmen bu ilk demokrasi, soldaki uzlaşmanın vazgeçilmez bir bileşenidir, istikrarını sağlar. İkinci bir sorun da, halk sınıflarının oldukları gibi siyasi hayata katılmasıdır. Bunun tamamen formel olmaması için, eylemlerin koordinasyonunu yeterince garantileyen yapıların ve uygulamaların gücüne dayanması gerekir: Geleneksel örgütlerin –sendikalar, partiler, hareketler...– veya yerel örgütlenmelerin –belediyeler, şirketler, dernekler...– bünyesinde, ama aynı zamanda kültürel, ideolojik ve haberleşmenin denetimine ilişkin özerklik biçimleri aracılığıyla. Başka bir konu da, iki sınıfın ittifakın içinde bir arada varoluşuyla ilgilidir; ittifakın

mücadeleyi ortadan kaldırmayacağını biliyoruz. O zaman “demokrasi” uzlaşmaları gerçekleştirme kapasitesi olarak da anlaşılır; burada söz konusu olan, sınıf sınırlarının ötesinde “genişlemiş bir demokraside” ortak olarak hedefler ve çıkarlar belirleme ve dengeleme kapasitesidir.

Üç unsur –yönetici sınıfların iç demokrasisi, halk sınıflarının özerkliği ve genişlemiş demokrasi– birbirlerinin en iyi garantörleridir. Yöneticilerin çeşitli kesimlerinin elindeki iktidarın dengesi ve halk sınıflarının özerkliği, daha derin bir kurumsal demokrasi için alan yaratır. Aynı şekilde, halk baskısını olduğu gibi hissettiren genişlemiş demokrasi, kuşkusuz yöneticilerin hırslarının yoldan sapmasını engelleyecek tek gerçek bağlamdır.

Bu son konuda aşılması gereken zorluk önemlidir. Siyasi demokrasinin ayrıcalıklı biçimi temsili demokrasidir; terimin kendisi tuzaklarla doludur, çünkü *temsil etmek*, politika konusundaki uzmanları, siyasi yöneticileri *delege etmek* anlamına gelir. Bu nedenle halk sınıfları için soldaki uzlaşma önemli tehlikeler taşımaktadır. Yönetici sınıflar, soldaki uzlaşmayı bir *hedef*ten çok bir *araç* olarak görme eğilimindedir. Bugünkü kriz koşullarında, halk sınıflarının yöneticiler tarafından araç haline getirilmesi senaryosu pek mümkün değildir – tabii eğer halk sınıfları bugünkü hareketsizliklerinden kurtulursa. Savaş sonrası dönemin tarihi, bu tür bir geri dönüşün örneğidir.

Yani bugün solda uzlaşmayı önermenin doğal bir sonucu vardır: Tarihin tekerrür etmeyeceği garantisini bu uzlaşmanın uygulamaları arasında sokmak. Halk sınıflarının bakiş açısından, iki şey gereklidir. İlk olarak, yöneticilerle kapitalist mülk sahipleri arasındaki ayrımı, mümkün olduğunca, kapitalist mülkiyeti ortadan kaldırıncaya kadar sürdürmek ve yönlendirmek; sonra yönetici ilişkisinin kendisinin de aşılmasını sağlamak. Üstelik, bu iki görevin birbirle-

rine zarar vermemesini de sağlamak gerekir. Uzlaşmanın dinamikleri böylece bütün düzeylerde “yurttaş” hayatının pratiklerine sızacaktır, çünkü yetkinlik ve verimlilik inisiyatifleri ele geçirir ve iktidar hiyerarşilerini sürekli olarak yeniden yaratır. Bu nedenle soldaki uzlaşma, son aşamada yöneticilere özgü hiyerarşileri aşmayı hedefleyen bütün deneyimlerden yararlanmalıdır.

Politik-kurgu

Başka bir toplum, başka bir dünya, en azından başka bir Avrupa kurma projesinin yarattığı heyecan insanı kolaylıkla alıp götürebilir; üstelik krizin ciddiyeti ve sağ akımlarla aşırı sağ akımların birbirine yaklaşması nedeniyle durum çok acildir. Ama aynı şekilde gereksiz yere her şeyden vazgeçme riski de büyüktür. Genellikle öne sürülen gerekçe, Avrupa’da hiçbir şeyin mümkün olmadığıdır. Fransa gibi bir ülkenin gerçek sol bir hükümeti iktidara getirmesi mümkün olsa bile, bu hükümetin manevra alanı ne olacaktır? Satır hemen iner: “Almanya karşı çıkar”, “anlaşmalar yasaklar” veya “piyasalar engel olur.” Veya çoğu zaman bunlara eklenen ulusal çıpalarla ilgili öbür gerekçe öne sürölür; eski kıtada bu çıpalar o kadar güçlüdür ki, değişim için gereken dayanışma bir türlü devreye girmez.

Tam ters olasılıkları hesaba katmalıyız. Avrupa antlaşmalarını bahane olarak kullanmak, bunların Roma Antlaşması’ndan beri, hep bildiğimiz yöne doğru sürekli gözden geçirilip değiştirildiklerini unutmak demektir. Her şeyin yazılı olması bir engel değildir; yeniden yazmayı yasaklayan yukarıdan gelmiş bir emir yoktur. Son olarak ulusal kimliklerin ağırlığı –Avrupa aidiyet duygusunun yokluğu– konusunda ki itiraza gelelim. Sağ akımların umutsuz ve umutsuzluk yaratıcı Avrupa’sında, halk arasında en gençlerin bile katılaca-

ğı bir dayanışma hareketinin doğmasına Avrupa perspektifi dışında bir şeyin yol açması zordur.

Ekonomik alan zorunlu olarak Avrupa'dır; oysa bu alan politik olarak kilitlenmiştir; dolayısıyla siyasi alan, var-sın başlangıçta ulusal olsun. Önemli olan bir sürecin başlamasıdır. Herhangi bir Avrupa ülkesinde yenilenme projesi olan bir hükümetin iktidara geldiğini ve Avrupa kurumlarına başvurarak, solda bir değişimin gerekliliğini açıkça ortaya koyduğunu düşünelim. O zaman kıta ülkelerinin çoğunda, hatta Almanya'da bile geniş bir toplumsal hareketin ortaya çıkacağını öngörebiliriz. Çünkü umutsuzluğun kaynağı hareketsizlik, umudun kaynağı mücadeledir.

ABD ve Avrupa ekonomileri ve toplumları büyük bir yol ayrımının eşiğindeler. Sağda, ekonomik krize rağmen neoliberal araçların en ayrıcalıklı kesimlerin çıkarına daha fazla çalışmasını amaçlayan yeni toplumsal biçimler ortaya çıkıyor. Oysa direksiyonu acilen diğer yöne, yani sola doğru çevirmek lazım.

Hem sermaye ve emek gelirleri hem yüksek ve düşük ücretler arasındaki eşitsizliklerin arkasında iki kutuplu değil, üç kutuplu bir sınıf yapısı var: kapitalistler, yöneticiler ve halk sınıfları. 20. yüzyılda farklı siyasi koalisyonlar, bu üç kutuplu ortamda ortaya çıktı. Kapitalistlerle yöneticiler arasındaki neoliberalizme özgü toplumsal ve özellikle siyasal ittifak, sağ siyaseti; İkinci Dünya Savaşı sonrasında halk sınıflarıyla yöneticiler arasında Batı toplumlarında gerçekleşen ittifak ise sol siyaseti işaret etti.

Bu kitap temel bir düşünceden kaynaklanan basit bir teze dayanıyor: Toplumsal ilerlemenin yollarını yeniden açmak için kapitalist mülkiyetin finansal ağlarını ve kapitalistlerle üst düzey yöneticiler arasındaki işbirliğini sarsabilecek bir siyasi güce ihtiyaç var. Gérard Duménil ve Dominique Lévy, halk sınıflarıyla yöneticiler arasında, solda yeni bir uzlaşma başlatmanın ve kapitalizmi kademeli olarak aşmanın bu yeni ittifakın oluşmasına bağlı olduğu tezini savunuyorlar. Neoliberalizmin tahakkümüne son vermenin yollarını arayanlar için rehber niteliğinde bir tarihsel perspektif sunuyorlar.

